

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СОЛОВЕЙ ДЕНИС ЮРІЙОВИЧ

УДК 340.0 (09) +351.741

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УСРР (УРСР) (1919 – 1959 РР.)**

12.00.01 «Теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень»
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
(доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Д. Ю. Соловей**

Науковий керівник **Дурнов Євген Сергійович**,
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2017

АНОТАЦІЯ

Соловей Д. Ю. Еволюція законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919–1959 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.01 «Еволюція законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919–1959 рр.).» (081 – Право). – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017.

У дисертації на основі вивчення нормативно-правових джерел, архівних документів і матеріалів, теоретичних досліджень здійснено комплексний історично-правовий аналіз законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) у 1919–1959 рр.

Розглянуто політико-правові підходи держави щодо формування законодавства про кримінальну відповідальність у 1919–1959 рр. на основі аналізу систематизованих кримінально-правових нормативних актів, виявлених архівних матеріалів, точок зору дослідників з означеної проблематики.

Визначено, що передумовами розвитку законодавства про кримінальну відповідальність означеного періоду були суспільні відносини, в яких формувалася система заходів різних політичних курсів радянської влади: Воєнного комунізму, НЕПу, період її згортання, форсованої колективізації, яка призвела до голодомору, індустріалізації, ідеологічної боротьби з «класовим ворогом», масових репресій, а також воєнного та повоєнного періоду.

Встановлено чинники розвитку і трансформації кримінально-правових положень означеного періоду, ними виступили: ідеологія марксизму-ленінізму, реформація суспільного ладу, революційні події, концептуальні ідеї різних наукових напрямів, зміни політичного курсу радянської влади.

Визначено, що базову концепцію, на якій формувалися радянські інститути злочину і покарання означеного періоду складали ідеї соціологічної школи кримінального права, яка зосереджувала увагу на ученні про причини злочинності, небезпечний стан, покарання і заходи безпеки. Це призвело до того, що достатньою підставою притягнення особи до кримінальної відповідальності був соціальний стан особи, а не склад злочину, а це свідчило про порушення основних принципів кримінальної відповідальності: вини, особистого характеру, індивідуалізації кримінальної відповідальності. При призначенні кримінального покарання в першу чергу враховувався ступінь і характер суспільної небезпеки злочинця, а не суспільна небезпека вчиненого злочину, не враховувався ступінь вини особи, що підтверджувало класовий характер кримінально-правової політики, яка в цих аспектах була втіленням позицій антропологічної та соціологічної концепцій.

Для об'єктивного дослідження проблеми на підставі аналізу соціально-політичної обстановки пропонується періодизація еволюції законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) у 1919-1959 рр., що дозволило виділити його три основні етапи формування та розвитку. Перший етап розпочався із встановлення радянської влади на території України з 1919 р. і тривав до 1922 р., характеризувався відсутністю кодифікованого кримінального законодавства, норми якого зосереджувалися в окремих нормативних актах (інструкціях, декретах, постановах, органів влади, «Керівних началах з кримінального права РСФРР» (1919 р.). Другий етап пов'язаний з ухваленням і набранням чинності Кримінального кодексу УСРР (1922 р.), «Основних засад кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1924 р.) та інших нормативних документів, які виступали основою кримінально-правової політики радянської держави до 1958 р. У КК УСРР (1922 р.) поняття злочину не містило ознак протиправності, що дозволяло за аналогією притягати до кримінальної відповідальності осіб за відсутності в їх діях складу злочину, передбаченого

Особливою частиною КК УСРР. Підставою кримінальної відповідальності виступало не лише злочинне діяння, а й соціальне становище особи. З прийняттям «Основних засад кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1924 р.) було сформовано єдині для всіх республік СРСР положення кримінального права. Прерогатива криміналізації чи декриміналізації діянь закріплювалася за вищим законодавчим органом СРСР, що поглибило уніфікацію кримінально-правових положень. Третій етап розпочався з прийняттям «Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1958 р.), внаслідок чого концепція законодавства про кримінальну відповідальність стала базуватися на ідеях класичної школи кримінального права. Поняття злочину набуло ознак правової категорії. Була анульована аналогія в кримінальному законодавстві і це виключало можливість притягати до кримінальної відповідальності за діяння, не передбачені кримінальним законом. Закріплювалося положення про те, що кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину. Тенденція економії кримінальної репресії не отримала належного розвитку.

Розкрито положення про те, що, незважаючи на норми Конституції УРСР (1937 р.) щодо обов'язковості дії законів СРСР на території УРСР, окремі законодавчі акти, які містили підстави кримінальної відповідальності розроблялися і ухвалювалися не вищим законодавчим органом СРСР чи УРСР, а відповідними відомствами, зокрема Наркомат внутрішніх справ СРСР. Це дозволяло масово застосовувати кримінальну репресію до осіб за відсутності ознак складу злочину і притягати до кримінальної відповідальності за соціальним статусом.

Обґрунтовано науковий підхід про наступність та повторюваність положень законодавства про кримінальну відповідальність означеного періоду.

Сформульовано положення про наявність рецепції загальної системи права, коли українське законодавство про кримінальну відповідальність базувалося на основі правотворчої та правозастосовної практики РРФСР.

Аргументовано позицію, що законодавство про кримінальну відповідальність забезпечувало не лише охорону найбільш важливих суспільних відносин, їх регулювання, а й було інструментом карального державного механізму радянської влади у 1919–1959 рр.

Констатовано висновок, що заміна інституту покарання заходами соціального захисту, які виходили за межі кримінально-правового впливу, визначалася концептуальними політичними поглядами законодавця і була неефективна.

На підставі аналізу досвіду радянського кримінального законодавства сформульовано пропозицію посилити кримінальну відповідальність в санкції ч. 1 ст. 368 Кримінального кодексу України, передбачивши основне покарання не менше 5 років позбавлення волі та додаткове покарання у виді позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 10 років. Отже, санкцію ч. 1 ст. 368 Кримінального кодексу України викласти в такій редакції: « - карається штрафом від однієї тисячі до тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк від трьох до шести місяців, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років та зі спеціальною конфіскацією».

Ключові слова: закон про кримінальну відповідальність, Кримінальний кодекс УСРР (УРСР), кримінальна відповідальність, злочин, покарання, заходи соціального захисту, соціальна небезпечність особи, революційна правосвідомість, доцільність, аналогія, кримінальна репресія, криміналізація.

SUMMARY

D. Solovei. Evolution of Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR) legislation on criminal liability (1919–1959). – Qualifying academic paper (manuscript).

Thesis for PhD in Law, specialty 12.00.01 « Evolution of Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR) legislation on criminal liability (1919–1959) » (081 – Law). – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2017.

Thesis presents comprehensive historical and legal analysis of Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR) legislation on criminal liability in 1919–1959 in reliance on legislative acts, archival records and materials, theoretical study.

State policy for development of criminal liability legislation in 1919–1959 was studied within the scope of systematized legislative acts, identified archival documents and researchers' viewpoints.

It is defined that social relations have stimulated the development criminal liability legislation in the stated period with focus on Soviet political agenda specifics: War Communism, New Economic Policy, forced collectivization which eventually led to Holodomor (forced famine), industrialization, ideological struggle with «class enemies», mass repressions, state policy of WWII and postwar period.

Key factors shaping the process of legislative development and transformation are identified: Marxism-Leninism ideology, social structure reformation, revolutionary events, different scientific concept and theories, reversal of Soviet authority policy.

It is identified that the key concepts used as a foundation for Soviet «crime and punishment» system were the ideas of sociological school of criminal law focusing on theories of criminality origin, dangerous condition, punishment and security measures. It resulted in distorted interpretation of criminal liability grounds when any person could potentially be charged due to one's social status characteristics without taking material elements of the offence into account. It was

a clear statement of violation of criminal liability basic principles: culpability, personal characteristics, individualization of criminal liability. Penal sanctions were selected with prioritization of perpetrator's «social danger» level without concentrating on the culpability itself and the crime gravity – it was an evident shift to actualization of legal policy class character in the scope of anthropological and sociological concepts.

In order to ensure objective research of the issue on the basis of social and political environment analysis we offer to separate three main evolutionary (establishment and development) periods of Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR) criminal liability legislation (1919-1959). First stage dates back to 1919 when the Soviet authority was established in Ukraine and lasted up to 1922; it is marked by absence of unified criminal code with separate legislative acts regulating the related issues (instructions, decrees, rulings etc). Second stage was marked with adoption of USSR Criminal Code (1922), «Basic Principles of Soviet Republics Criminal Legislation» (1924) and other legislative acts used as foundation for newly created state legal policy up to 1958. In USSR Criminal Code (1922) the definition of crime did not contain any features of unlawfulness – it basically legitimized any attempt to arraign the person on a criminal charge without isolating components of criminal offence in one's actions in accordance with the USSR Criminal Code relevant provisions. Social status was taken as a reasonable ground for prosecution along with the fact of crime committal. After «Basic Principles of Soviet Republics Criminal Legislation» were adopted in 1924 all provisions of Soviet criminal law were finally unified in one document. Criminalization or decriminalization of actions was in scope of USSR highest legislative body authority which strengthened the process of unification. Third stage started with the adoption of «Basic Criminal Legislation of Soviet Republics» (1958) which shifted the basic concept of criminal liability legislation to ideas of classic criminal law theory. The definition of crime was transformed into a legal category. Analogy concept was removed from the criminal legislation excluding any possible attempt to arraign the person on a criminal charge for

actions with unproved crime components. Another provision fixed priority of culpability as ground for charging and punishment. Tendency of criminal repression did not evolve in the new document.

Still, in contradiction with the norms of USSR Constitution (1937) concerning the binding effect of USSR legislation for all Soviet Republics, separate legislative acts defining grounds for criminal liability had been developed and adopted by relevant state agencies instead of USSR Higher Legislative Body. It removed all obstacles for mass criminal repressions directed against any person without fixing the relevant crime components and prioritizing social status as criminal liability justification.

Scientific concept of criminal liability provisions succession and repetition was grounded.

Provisions on reception of general legal system (Ukrainian criminal liability legislation was based on USSR legislative and law enforcement practice) were formulated.

The statement for criminal liability legislation «dual capability» - regulation of the most important categories of social relations along with functioning as a tool for Soviet punitive mechanism – was reasoned.

It was concluded that the replacement of punitive mechanism by the social protection measures which extended the scope of regulatory function was mainly affected by the legislator's personal political principles and attitude and identified as inefficient. On the basis of Soviet criminal legislation analysis we formulated a recommendation to reinforce the criminal liability in terms of sanction in P. 1 Art. 368 of Criminal Code of Ukraine with primary punishment to be fixed as 5 years of imprisonment and additional punishment presented as deprivation of right to take the specific position or take part in specific activity up to 10 years. Sanction in P. 1 Art. 368 of Criminal Code of Ukraine is offered to be officially adopted in the following edition: « - with monetary penalty imposed in the estimated amount from one to five thousand untaxed minimum incomes or taking into custody for the term from three to six months or imprisonment for the term from two to five years

with deprivation of right to take the specific position or take part in specific activity up to 10 years and application of a special confiscation procedure ».

Keywords: law on criminal liability, Criminal Code of Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR), criminal liability, crime, punishment, social protection measures, socially dangerous person, revolutionary legal conscience, acceptability, analogy, criminal repression, criminalization.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Соловей Д. Ю. Трансформація законодавства про кримінальну відповідальність УРСР в 40-х роках ХХ ст., зумовлена воєнною обстановкою. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 5. Т. 1. С. 76–81.
2. Соловей Д. Ю. Тенденції розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УРСР (УСРР) в 30-х роках ХХ ст., зумовлені змінами політичного курсу. *Митна справа*. 2014. Ч. 2. Кн. 2. С. 534–539.
3. Соловей Д. Ю. Формування інституту кримінального покарання в радянському законодавстві про кримінальну відповідальність (20-50-ті рр. ХХ ст.). *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 2. Т. 2. С. 58–60.
4. Соловей Д. Ю. Кодификация законодательства УССР об уголовной ответственности 1922 г. и ее отличие от кодификации РСФСР 1922 г. *Право и политика (Республика Кыргызстан)*. 2015. №. 1. Кн. 2. С. 325–330.
5. Соловей Д. Ю. Історіографія розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) у 1919–1959 рр. *Вісник*

Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2016. №. 1. С. 35–44.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Соловей Д. Ю. Заходи соціального захисту у законодавстві про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) у 20-50-х роках ХХ століття. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)*: матеріали V міжвуз. наук.-теорет. конф (м. Київ, 21 листоп. 2014 р.) / ред. кол.: В. В. Черней, М. В. Костицький, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 91–93.

7. Соловей Д. Ю. Смертна кара як вид покарання в УСРР (УРСР) у 1917–1950 роках. *Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України*: матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф. – Ч. 2. (Київ, 12 берез. 2015 р.). – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 111–112.

8. Соловей Д. Ю. Соціологічний підхід в розвитку законодавства про кримінальну відповідальність у 20-50-х роках ХХ ст. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції*: матеріали Міжнар.наук.-практ.конф. (Харків, 22 трав. 2015 р.). – Х.: Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2015. С. 80–81.

9. Соловей Д. Ю. Еволюція контрреволюційних злочинів в радянському законодавстві про кримінальну відповідальність (20-ті рр. ХХ ст.). *Актуальні проблеми досудового розслідування*: матеріали IV Всеукр. наук-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 343–345.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	13
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УСРР (УРСР) 1919–1959 РР.....	24
1.1. Стан наукової розробки проблеми формування і розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) 1919 – 1959 рр.....	24
1.2. Джерельна база дослідження еволюції законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) 1919–1959 рр.....	32
1.3. Методологія дослідження формування і розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) 1919–1959 рр.....	36
Висновки до розділу I.....	41
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УСРР (УРСР) (1919– 1940 рр.).....	43
2.1. Формування законодавства про кримінальну відповідальність в період становлення радянської влади в Україні в умовах політики “Воєнного комунізму” (1919–1922 рр.).....	43
2.2. Кодифікація законодавства про кримінальну відповідальність УСРР у період НЕПу та її згорання (1922–1930 рр.).....	73
2.3. Тенденції розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) в умовах здійснення політики колективізації,	

індустріалізації та масових репресій (1930–1940 рр.).....	115
Висновки до розділу 2.....	146
РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО	
КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УРСР У ВОЄННИЙ ТА	
ПОВОЄННИЙ ПЕРІОДИ (1941–1959 РР.)	154
3.1. Зміни в законодавстві про кримінальну відповідальність УРСР у	
воєнний період (1941–1945 рр.).....	154
3.2. Законодавство про кримінальну відповідальність УРСР у	
повоєнний період (1945–1959 рр.).....	176
Висновки до розділу 3.....	189
ВИСНОВКИ.....	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	200
ДОДАТКИ.....	234

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВМС	–	Військово-Морські Сили
ВР	–	Верховна Рада
ВТТ	–	Виправно-трудова табори
ВС	–	Верховний Суд
ВКП(б)	–	Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
ВУНК	–	Всеукраїнська надзвичайна комісія
ВУЦВК	–	Всеукраїнський Центральний Виконавчий комітет
ГДА СБУХО	–	Галузевий державний архів Служби безпеки України в Харківській області
ГДА СБ	–	Галузевий державний архів Служби безпеки України
ГУЛАГ	–	Головне управління виправно-трудова таборів
ДКО	–	Державний комітет оборони
ДПУ	–	Державне політичне управління
КК	–	Кримінальний кодекс
КП(б)У	–	Комуністична партія (більшовиків) України
КПК	–	Кримінально-процесуальний кодекс
МВС	–	Міністерство внутрішніх справ
МДБ	–	Міністерство державної безпеки
МТС	–	Машинно-тракторна станція
НЕП	–	Нова економічна політика
НК	–	Надзвичайна комісія
НКВС	–	Народний комісаріат внутрішніх справ
НКЮ	–	Народний комісаріат юстиції
ОДПУ	–	Об'єднане державне політичне управління
ОУН	–	Організація українських націоналістів
РПО	–	Рада праці й Оборони

РРФСР	– Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
РСЧА	– Робітничо-селянська Червона Армія
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
УНКДБ	– Управління народного комісаріату державної безпеки
УПА	– Українська повстанська армія
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР	– Українська Соціалістична Радянська Республіка
ЦДАВО	– Центральний державний архів вищих органів влади та управління
ЦДАГО	– Центральний державний архів громадських організацій
ЦДАМЛМ	– Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва
ЦК ВКП(б)	– Центральний комітет Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків)
ЦК КП(б)У	– Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України
ЦК КПРС	– Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу
ЧА	– Червона армія

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах лібералізації та гуманізації кримінально-правової політики, спрямованої на послаблення кримінальної репресії виникає необхідність підвищення ефективності застосування норм Кримінального кодексу України, узгодженого з положеннями міжнародно-правових документів. Реформування системи кримінального права вимагає її комплексного наукового аналізу, в тому числі в історичному аспекті.

Сучасні інститути кримінального права сформовані за принципом наступності та повторюваності базуються, зокрема на інститутах радянського кримінального права 1919 – 1959-х рр. Зміст і практика їх застосування характерні й для сьогодення часу. Однак така спадкоємність не завжди може бути оцінена позитивно. Надмірна репресивність кримінально-правових положень УСРР (УРСР) означеного періоду, недостатня формальна визначеність, ідеологізованість, утилітарність у значній мірі перетворили його на засіб політичної боротьби з особами, незгідними з політичним курсом радянської влади. Об'єктивне висвітлення еволюції законодавства про кримінальну відповідальність означеного періоду сприятиме унеможливленню використання положень Кримінального кодексу України для порушення прав, свобод людини і громадянина.

Зазначені обставини та необхідність формування теоретичної бази для кримінально-правової реформи в Україні визначають актуальність обраної теми дисертаційного дослідження та значимість її результатів.

Віддаючи належне внеску вчених у пізнання означеного предмету дослідження, слід зауважити, що рівень опрацювання проблеми формування та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність 1919 – 1959 рр. є недостатнім для комплексного розуміння сутності його реалізації та юридичних наслідків. Серед значної кількості праць, присвячених цьому

питанню, необхідно відзначити таких радянських дослідників як: Л.В. Багрій-Шахматов, Я.М. Брайнін, М.М. Гернет, О.А. Герцензон, Ш.С. Грінгауз, П.С. Дагель, М.Д. Дурманов, М.М. Ісаєв, Ц.І. Карпець, В.Д. Меньшагін, А.А. Піонтковський, Н.Ф. Кузнєцова, Б.С. Утєвський, А.М. Яковлєв, М.Д. Шаргородський та ін. Водночас науковці залишили поза увагою аналіз законодавства про кримінальну відповідальність як частини механізму репресивної політики радянської влади.

Вагомий внесок у розкриття цієї проблематики зробили зарубіжні вчені: Ю.О. Агафонов, А.В. Бріліантов, М.Р. Дєтков, М.С. Жук, Д.А. Ілло, С.В. Ісаєв, А.В. Калашнікова, Н.Ф. Кузнєцова, М.С. Таганцев та ін.

Окремі аспекти еволюції законодавства про кримінальну відповідальність означеного періоду висвітлюються у працях українських дослідників істориків та юристів таких як: І.Й. Бойко, О.В. Волох, Т.В. Вронська, В.К. Гришук, Ж.О. Дзейко, Ю.А. Пономаренко, М.І. Колос, О.В. Кузьминець, П.П. Михайленко, В.П. Михайленко, А.В. Савченко, І.Я. Терлюк, П.Л. Фріс, О.А. Чуваков, І.Б. Усенко, О.М. Шармар, В.І. Шакур, А.Є. Шевченко, О.Н. Ярмиш та ін. Не дивлячись на це, на теперішній час відсутнє єдине систематизоване наукове монографічне дослідження, яке всебічно розкриває еволюцію законодавства про кримінальну відповідальність означеного періоду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2014 – 2015 роки і відповідає Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015 – 2019 років, затверджених наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275. Тему затверджено вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 11 від 20 травня 2014 р.).

Мета і задачі дослідження. *Мета* роботи полягає в тому, щоб на підставі ґрунтовного аналізу архівних матеріалів, нормативно-правових

документів означеного історичного періоду, а також наукових досліджень, об'єктивно висвітлити еволюцію законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919 – 1959 рр.). Це дозволить заповнити прогалину в історії держави та права України, врахувати історичний досвід у реформуванні сучасної системи кримінального права.

Для досягнення цієї мети були визначені такі наукові *задачі*:

- проаналізувати стан дослідження питань еволюції законодавства про кримінальну відповідальність 1919 – 1959 рр. та розкрити методологію аналізу нормативно-правової бази, яка містила кримінально-правові положення означеного періоду;

- охарактеризувати передумови розвитку законодавства про кримінальну відповідальність і з'ясувати чинники, які впливали на формування та розвиток його інститутів у 1919 – 1959 рр.;

- довести наявність рецепції загальної системи права, а саме формування законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) на основі правотворчої та правозастосовної практики РРФСР;

- розкрити роль соціологічної та класичної шкіл кримінального права при формуванні системи злочинів і покарань у радянському кримінальному праві у 1919 – 1959 рр.;

- показати систематичне посилення кримінальної репресії в 1919 – 1959 рр. на різних історичних етапах та її юридичні наслідки;

- дослідити теоретичну базу і практику формування законодавства про кримінальну відповідальність у 1919 – 1959 рр. і виокремити основні історичні етапи цього процесу;

- на підставі аналізу кримінально-правових положень з цієї проблематики напрацювати пропозиції для вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність на сучасному етапі.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, в межах яких здійснювалася кримінально-правова політика радянської влади в 1919 – 1959 рр.

Предметом дослідження є еволюція законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919 – 1959 рр.).

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1919 – 1959 рр., тобто з моменту встановлення радянської влади на території України та початку формування законодавства про кримінальну відповідальність переважно на ідеях соціологічної школи кримінального права і до моменту прийняття «Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1958 р.), коли основна концепція радянського законодавства про кримінальну стала базуватися на позиціях класичної школи кримінального права, що виступило передумовою прийняття нового Кримінального кодексу УРСР 1960 р.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано *метод діалектики*, згідно з яким усі явища і процеси розглядаються з позицій законів єдності та боротьби протилежностей, заперечення заперечення, переходу кількісних змін у якісні, дозволив об'єктивно підійти до розкриття основних напрямів розвитку законодавства про кримінальну відповідальність в означений період, та умовно поділити його на три етапи (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2). За допомогою *конкретно-історичного методу* досліджувалися політико-правові підходи вищого партійного керівництва й уряду, які визначали тенденції розвитку законодавства про кримінальну відповідальність, його трансформацію в умовах політичної ситуації, що склалася в Україні у 1919 – 1959 рр. (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2). *Порівняльно-історичний метод* дозволив висвітлити подібні та відмінні риси нормативно-правових актів, що містили кримінально-правові положення періоду Російської імперії та радянської влади на різних етапах (підрозділи 2.1, 2.2, 3.2). За допомогою *системно-структурного аналізу* було враховано багатофакторність історичних чинників та їхній вплив на формування джерел законодавства про кримінальну відповідальність, їх диференціацію та уніфікацію у 1919 – 1959 рр. (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2). *Метод функціонального аналізу* дозволив з'ясувати функціональну

відповідність правозастосовних органів з реалізації кримінально-правових норм (підрозділи 2.1, 3.1). Інтерпретація та оцінка текстів нормативно-правових актів означеного періоду, архівних матеріалів, узагальнення досліджень з визначеної проблематики, аналіз монографічних праць, навчальних посібників здійснювався за допомогою *методу герменевтики* (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2). Застосування *історико-правового, компаративістського та формально-юридичного методів* дозволило розглянути генезу законодавства про кримінальну відповідальність, провести порівняльний аналіз нормативно-правових актів, які містили кримінально-правові норми, визначали характерні ознаки та їх специфіку (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2). Статистичний метод сприяв виявленню найбільш значущих цифрових показників, що дозволили проілюструвати кількість, постраждалих унаслідок систематичного посилення кримінальної репресії та її незаконного застосування (підрозділи 3.1, 3.2).

Емпіричну основу роботи склали результати вивчення матеріалів фондів архівів України: Центрального державного архіву вищих органів влади управління (далі – ЦДАВО) (фонди 1, 2, 39, 539), Центрального державного архіву громадських об’єднань (далі – ЦДАГО) (фонди 1, 2 с/2), Центрального державного архіву літератури і мистецтв (далі – ЦДАМЛМ) (фонд 590), Галузевого державного архіву Служби безпеки (далі – ГДАСБ) (фонди 1, 13, 68), Галузевого державного архіву Служби безпеки в Харківській області (далі – ГА СБУХО) (спр. № П-26266), Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ (далі – ГДАМВС) (фонди 32, 42), публікації, стенограми з’їздів, нарад, офіційна статистика.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одним з перших наукових досліджень, у якому на основі використання архівних документів і матеріалів, публікацій в офіційній пресі, монографічних джерел зроблено спробу комплексно та системно проаналізувати еволюцію законодавства про кримінальну відповідальність у 1919 – 1959 рр.

На основі проведеного дослідження сформульовано низку нових

положень і висновків, що виносяться на захист:

вперше:

– комплексно розглянуто політико-правові підходи держави щодо формування законодавства про кримінальну відповідальність у 1919 – 1959 рр. на основі аналізу систематизованих кримінально-правових нормативних актів, виявлених архівних матеріалів, точок зору дослідників з означеної проблематики;

– визначено, що передумовами розвитку законодавства про кримінальну відповідальність означеного періоду були суспільні відносини, в яких формувалася система заходів різних політичних курсів радянської влади: Воєнного комунізму, НЕПу, період його згортання, форсованої колективізації, яка призвела до голодомору, індустріалізації, ідеологічної боротьби з «класовим ворогом», масових репресій, а також воєнного та повоєнного періодів;

– встановлено чинники, які визначали розвиток і трансформацію кримінально-правових положень означеного періоду, ними виступили: ідеологія марксизму-ленінізму, реформація суспільного ладу, революційні події, концептуальні ідеї різних наукових напрямів, зміни політичного курсу радянської влади;

– виокремлено три основні етапи формування та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність в означений період. Перший етап розпочався із встановлення радянської влади на території України з 1919 р. і тривав до 1922 р., характеризувався відсутністю кодифікованого кримінального законодавства, норми якого зосереджувалися в окремих нормативних актах (інструкціях, декретах, постановах, органів влади, «Керівних началах з кримінального права РСФРР» (1919 р.); другий – пов'язаний з ухваленням і набранням чинності Кримінального кодексу УСРР (1922 р.), «Основних засад кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1924 р.) та інших нормативних документів, які виступали основою кримінально-правової політики радянської держави до

1958 р.; третій – ознаменувався прийняттям «Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1958 р.).

удосконалено:

– положення про те, що, незважаючи на норми Конституції УРСР (1937 р.) щодо обов'язковості дії законів СРСР на території УРСР, окремі нормативні акти, які містили підстави кримінальної відповідальності розроблялися і ухвалювалися не вищим законодавчим органом СРСР чи УРСР, а відповідними відомствами, зокрема Народним комісаріатом внутрішніх справ СРСР (наказ Народного комісара внутрішніх справ СРСР «Про операцію по репресії колишніх куркулів, злочинців та інших антирадянських елементів» № 00447 від 30 липня 1937 р.). Це дозволяло масово застосовувати кримінальну репресію до осіб за відсутності ознак складу злочину і притягати до кримінальної відповідальності за соціальним статусом;

– тезу про те, що при формуванні кримінально-правових положень та їх застосуванні, превалювали підходи соціологічної школи кримінального права над ідеями класичної школи, яка зосереджувала увагу на вченні про причини злочинності, небезпечний стан, покарання і заходи безпеки;

– науковий підхід про наступність і повторюваність положень законодавства про кримінальну відповідальність означеного періоду;

дістало подальшого розвитку:

– положення про наявність рецепції загальної системи права, зокрема коли українське законодавство про кримінальну відповідальність і його тлумачення базувалося на основі правотворчої та правозастосовної практики РРФСР;

– позиція, що законодавство про кримінальну відповідальність забезпечувало не лише охорону найбільш важливих суспільних відносин, їх регулювання, а й було інструментом карального державного механізму радянської влади у 1919 – 1959 рр.;

– висновок, що заміна інституту покарання заходами соціального

захисту, які виходили за межі кримінально-правового впливу, визначалася концептуальними політичними поглядами законодавця і була неефективна.

Практичне значення одержаних результатів. Положення, висновки та пропозиції, викладені в дисертаційному дослідженні, становлять вагомий внесок у розвиток історії держави і права та кримінального права України. Результати дослідження можуть бути використані в:

– *науково-дослідних цілях* – для подальшої розробки історико-теоретичних проблем історії держави та права України, кримінального права, діяльності вищих органів виконавчої влади (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у науково-дослідну діяльність та навчальний процес Національного університету державної податкової служби України від 2 травня 2015 р.);

– *у навчальному процесі* – юридичних закладів освіти, насамперед вищих навчальних закладів, під час вивчення навчальних дисциплін «Історія держави та права України», «Кримінальне право», а також для підготовки навчально-методичних матеріалів, відповідних курсів лекцій і навчальних посібників у науково-дослідну діяльність та навчальний процес (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес Національної академії внутрішніх справ від 10 січня 2017 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри історії держави та права Національної академії внутрішніх справ й оприлюднені на науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П.П. Михайленка)» (м. Київ, 21 листопада 2014 р.); «Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України» (м. Київ, 12 березня 2015 р.); «Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції» (м. Харків, 22 травня 2015 р.); «Актуальні проблеми досудового розслідування» (м. Київ, 1 липня 2015 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та наукові висновки дисертаційного дослідження відображено в дев'яти одноосібних публікаціях, серед яких чотири наукові статті у фахових виданнях України, одна стаття в науковому фаховому виданні Республіки Киргизстан, чотири тези доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається з анотацій українською та англійською мовами, списку опублікованих праць, вступу, трьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (374 найменування на 33 сторінках), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 237 сторінок, з яких основний текст – 199 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УСРР (УРСР) 1919 – 1959 РР.

1.1. Стан наукової розробки проблеми формування і розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) 1919 – 1959 рр.

У 20-х рр. ХХ ст. з'явилися перші роботи, які стосувалися аналізу радянського кримінального законодавства в умовах нової марксистсько-ленінської кримінально-правової доктрини. З 1925 р. починають видаватися перші базові підручники та монографії з радянського кримінального права, таких авторів як: М. М. Гернет [43; 44; 314; 43], О. О. Жижилєнко [67], А. Я. Естрін [371], М. М. Ісаєв [96; 97], П. І. Люблінський [141], Е. Я. Немировський [157], А. А. Піонтковський [212; 213; 214; 215], С. В. Познишев [219], А. Н. Трайнін [308; 309], А. Малицький [144] та ін. У працях перелічених авторів через призму соціально-політичної ситуації в країні розглядалися принципи радянського кримінального права, яке формувалося в межах революційної законності.

Крім цього, важливе значення для дослідження мали позиції посадових осіб, представників радянської влади, які в значній мірі визначали спрямування та практичну реалізацію кримінально-правової політики, а саме: М. В. Криленко [126; 127; 128], Д. І. Курський [133], А. Я. Вишинський та ін. У своїх офіційних виступах вони акцентували увагу на необхідності класового підходу до каральної політики пролетарської держави і її реалізації

[303]. Починаючи із середини 1920-х рр. окремими виданнями публікуються збірники постанов кримінально-касаційної колегії ВС РРФСР і збірники циркулярів роз'яснень Пленуму ВС РРФСР.

У 1930-х роках ХХ ст. відбувається систематизація нормативних актів у збірники документів і матеріалів, результатом цього стало видання праці “Сборник материалов, по истории социалистического уголовного законодательства (1917–1937 гг.)” (1938 р.) [258]. Також, з'явилися роботи, в яких аналізувалися інститути Особливої частини КК, це: “Уголовное право. Особенная часть” К. І. Солнцева [273], “Уголовное право. Особенная часть: Должностные и хозяйственные преступления” А. Н. Трайніна [307] (1938 р.).

Активізація досліджень розвитку законодавства про кримінальну відповідальність переважно в загальносоюзному масштабі з використанням документів центральних архівів країни яскраво проявляється у 40-50-х роках ХХ ст. Оскільки науковці мали обмежений доступ до архівних матеріалів, їхні праці переважно стосувалися лише тематики, яка схвалювалася владою. Як наслідок, з'являється низка праць, в яких проводиться аналіз джерел кримінального законодавства, розкриваються питання формування інститутів кримінального права. До них відносяться роботи: З. А. Вишинської “Уголовное право: Особенная часть” [29], Ш. С. Грінгауза “К вопросу об уголовном праве и правотворчестве масс в 1917 и 1918 гг.” (1940 р.) [51], О. А. Герцензона “История советского уголовного права (1917–1947)” (1948 р.) [100]. На рівні монографій окремі питання розвитку та застосування законодавства про кримінальну відповідальність розкриваються в працях: Г. Р. Смолицького “Должностные преступления” (1947 р.) [269], Б. С. Утєвського “Общее учение о должностных преступлениях” (1948 р.) [324] та “Уголовное право” (1949 р.) [326], Т. Л. Сергєєвої “Борьба с подлогами документов по советскому уголовному праву” (1949 р.) [262] і “Советское уголовное право в борьбе с бесхозяйственностью и расточительством” (1955 р.) [263], Б. С. Маньковського “Проблема ответственности в уголовном праве” (1949 р.) [146], Н. Ф. Яшинової

“Вопросы назначения наказания при совокупности преступлений по Советскому Уголовному праву” (1951 р.) [374], А. І. Рогожина “Законодательная деятельность УССР в период проведения Великой Октябрьской социалистической революции и в период иностранной военной интервенции и гражданской войны” (1954 р.) [249], “Очерк истории социалистической законности УССР в период иностранной военной интервенции и гражданской войны” (1963 р.) [250], А. Б. Сахарова “Ответственность за должностные злоупотребления по советскому уголовному праву” (1956 р.) [254], Н. П. Кучерявого “Ответственность за взяточничество по советскому уголовному праву” (1957 р.) [134], В. Д. Меньшагіна “Применение наказания по советскому уголовному праву” (1958 р.) [150], А. П. Косиціна “История советского государства и права” (1968 р.) [99] та ін.

Одним із перших джерелознавчих досліджень цієї проблематики були такі колективні праці як: “Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. 1917–1952 гг.” за редакцією професора І. Т. Голякова (1953) [255], “Борьба с преступностью в Украинской ССР” (книга в 2-х т.) за ред. П. П. Михайленка (1967 р.) [18; 19].

Історіографія розвитку законодавства про кримінальну відповідальність, починаючи з 60-х років ХХ ст. і до розпаду СРСР переважно стосувалася аналізу кримінально-правових норм КК 1961 р.

Серед великої кількості робіт необхідно виокремити праці радянських науковців, які зробили значний внесок у дослідження вчення про злочин та покарання означеного періоду, а саме: Л. В. Багрій-Шахматов [7; 8], Б. М. Бабій [4; 5], Я. М. Брайнін [20], О. А. Герцензон [45], П. С. Дагель [56], М. Д. Дурманов [66], Е. А. Зайцев [257], Ц. І. Карпець [113], В. Д. Меньшагін [149; 150], А. А. Піонтковський [214], Б. С. Утевський [325; 323], Н. Ф. Кузнецова [129], Б. С. Маньковський [146], А. Д. Соловйов [278], М. А. Стручков [282], Е. С. Тенчов [301], Г. В. Швеков [369], О. Ф. Шишов [373], А. Я. Естрін [371], А. Н. Трайнін [307], О. М. Яковлев [373],

М. Д. Шаргородський [366] та ін. Однак науковці не розкрили на належному рівні в історично-правовому аспекті концептуальні основи, принципи, на яких базувалося українське кримінальне право в зазначені роки. Крім цього, названі автори здійснювали аналіз кримінального законодавства з точки зору доктринального підходу, що стосується його інтерпретації як частини механізму репресивної політики радянської влади, це питання залишилося поза увагою.

Необхідно зазначити, що в радянській історіографії 20–80-х рр. XX ст. тема систематичного посилення кримінальної репресії не могла стати об'єктом наукового дослідження, адже це суперечило ідеології правлячої комуністичної партії. Перші праці, в яких йшлося про застосування КК як владного засобу кримінальної репресії проти населення у ході реалізації політичного курсу влади в означений період, з'явилися у вітчизняній історіографії у 80–90-х рр. XX ст. У цей час вийшла низка робіт про причини й сутність сталінізму: В. М. Даниленка, Г. В. Касьянова, С. В. Кульчицького, “Сталінізм на Україні 20–30-ті роки” [57] та С. В. Кульчицького “Між двома війнами (1921–1939 рр.)” [131]. Досліджуючи процес становлення тоталітарної системи в 1930-х роках, автори зробили правильний висновок, що репресії були необхідним елементом функціонування радянської влади в умовах багатонаціональної держави.

Після розпаду СРСР висвітлення еволюції законодавства про кримінальну відповідальність означеного періоду, здійснювалися в окремих напрямках як російськими, так і українськими вченими. Серед російських представників вагомий внесок в розкриття цієї проблематики зробила професор Н. Ф. Кузнєцова в праці: “Курс кримінального права” (в п'яти томах) (2002) [132], а також М. С. Таганцев “Русское уголовное право” (в 2-х) (2001 р.) [299], Л. Ф. Апт “Законодательная техника советского периода” (2000 р.) [2], А. Т. Потемкина “Очерки по истории российского уголовного права” (2001 р.) [225]. Заслуговує на увагу збірник правових актів “История развития уголовного законодательства Советского государства (1917-

1991 гг)”, укладачем якої є Ю. О. Агафонов [98] та виданий у співавторстві з І. В. Упоровим посібник “Историческое развитие уголовного права в России” (2001 р.) [1].

До сучасних видатних російських дослідників цієї проблематики необхідно віднести таких науковців як: А. В. Брілліантов [22; 23], М. Р. Дєтков [59]. При цьому більшість праць зазначених авторів присвячено окремим аспектам досліджуваної теми: сутності покарання, його мети, механізму виправного впливу на засуджених. Заслуговує на увагу праця Г. М. Іванової “История ГУЛАГа, 1918-1958: социально-экономический и политико-правовой аспекты” (2006 р.) [90; 91], у якій висвітлюються аспекти репресивної політики радянської влади, акцентуючи увагу на тому, що елементом цієї політики було й законодавство про кримінальну відповідальність.

Вважаємо за необхідне окремо виділити групу російських та українських дослідників, які внесли вагомий внесок у наукову розробку питань радянської кодифікації кримінального законодавства УСРР 1922 та 1927 років, а саме: Ю. А. Агафонов [98; 1], О. В. Волох [32], А. А. Герцензон [45], М. А. Голодний [49; 50], В. К. Гришук [53; 54], Ж. О. Дзейко [60], М. С. Жук [68], А. В. Калашникова [102], М. І. Колос [109], П. П. Михайленко [153], В. Т. Окіпнюк [206], Н. Н. Оніщенко [208], А. Т. Потьомкіна [225], А. І. Рогожин [249; 250; 251], А. А. Сулейманов [296], І. Б. Усенко [321], Ю. А. Фролов [329], В. А. Чехович [358], О. А. Чуваков [359], Г. В. Швеков [369].

Значну увагу етапам становлення та розвитку українського законодавства про кримінальну відповідальність, в тому числі 20-30-х рр. ХХ ст., було приділено в українських підручниках та посібниках П. Л. Фріса “Кримінальне право України. Загальна частина” (2009 р.) [328], І. Я. Терлюка “Огляд історії кримінального права України” (2007 р.) [302], П. Є. Хряпінського “Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України” (2008 р.) [332].

У монографічних працях Ю. І. Шаповала [231; 363; 364], В. М. Нікольського [158], С. І. Білоконя [16; 17] відтворюється процес застосування кримінально-правових норм у 20-30 х рр. XX ст. органами ДПУ, НКВС, діяльність яких спрямовувалася на здійснення політичного курсу радянської влади.

Важливі історично-правові дослідження періоду незалежності, які стосуються окремих аспектів теми дисертації здійснили українські вчені: І. Б. Усенко [325; 227], О. М. Мироненко, О. П. Бенько [152; 13], В. Т. Окіпнюк [205], О. І. Олійник [207], В. В. Ченцов [357], Танцюра [300]. Основна увага в їх роботах відведена аналізу кримінального законодавства як механізму забезпечення тоталітаризму, починаючи з 1919 р. до кінця 30-х рр. XX ст.

Аналіз політичних рішень, які зумовлювали трансформацію кримінального законодавства у 20-30-х рр. XX ст. здійснювався на підставі таких збірників документів і матеріалів як: “Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание” (в 5-ти т.), над яким працював російський історик В. П. Данілов та співупорядники Р. Маннінг і Л. Віола [304; 305; 306]; “Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939” (в 4-х т.) за редакцією В. П. Данілова та А. Береловича [270; 271]; “Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки” (2003 р.) [47] та ін.

Суттєві історично-правові дослідження з цієї проблематики на рівні дисертацій зробили: В. К. Грищук “История кодификации законодательства развитого социализма (на материалах Украинской ССР)” (1985 р.) [53], К. А. Сич “Уголовное наказание и его состав: теоретико-методологические аспекты исследования” (2001 р.) [301], Д. А. Ілло “Основные тенденции развития института наказания в советском уголовном прав” (2011 р.) [95], О. В. Брілліантов “Дифференциация наказания. Уголовно-правовые и уголовно-исполнительные проблемы” (1998 р.) [22; 23], О. А. Чуваков “Кримінальне право в Україні (1917–1922 рр.)” [359] (2003 р.), О. В. Волох “Історія кримінально-правової боротьби з посяганнями на власність в Україні

(1917–1927 роки)” (2002 р.) [32], О. Г. Гурняк “Політико-правові засади репресій військовослужбовців в УРСР другої половини 30-х років ХХ століття” (2014 р.) [55] та ін.

Окремі аспекти формування та розвитку інститутів кримінального права висвітлюються в публікаціях не лише історично-правової тематики, а і власне кримінально-правового блоку. До них відносяться роботи: Д. А. Ілло “Об особенностях развития института наказания в советском уголовном законодательстве” (2010 р.) [94], Шакуна В. І. “Історичні витоки сучасного кримінального права” (2010 р.) [361], Р. В. Закомолдіна “Становление отечественного военно-уголовного законодательства в советский период (1918-1991 гг.)” [70], Н. Л. Березовської “Виникнення та розвиток покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, що застосовувалися до неповнолітніх з ХХ століття” [14; 15], Карпенко М. І. Історичні аспекти кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів, В. К. Матвійчука “Історія розвитку кримінального законодавства стосовно злочинів проти основ національної безпеки” (2011 р.) [148], М. І. Карпенка “Історичні аспекти кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів” (2011 р.) [103], М. Б. Беланюка “Історико-правові аспекти інформаційного протиборства в умовах воєнного стану (1941–1942 рр.)” (2011 р.) [11], Т. В. Вронської “Відповідальність за державні злочини у проектах Кримінального кодексу СРСР (1946-1949 рр.)” [33], Галаган І. С. “Кримінальний процес Української РСР” [34], О. М. Шармар “Виникнення та розвиток законодавства України про кримінальну відповідальність” (2012 р.) [368], М. І. Бажанова “К вопросу о преемственности в уголовном праве” (2012 р.) [9], В. В. Лень, Є. Г. Шаніна “Питання виконання довічного позбавлення волі як альтернативи смертної кари” (2013 р.) [136], Д. Балабанової “Загальні ознаки наступності у кримінальному праві України: проблеми визначення” (2014 р.) [10], Ж. О. Дзейко “Особливості становлення вітчизняної законодавчої техніки у радянський період в контексті кодифікації законодавства 1920-х років” (2014 р.) [60] та ін.

На підставі аналізу цих праць можна виокремити такі групи досліджень: перша група – напрацювання радянського періоду; друга – охоплює праці вітчизняних авторів за часів незалежної України; третя – включає видання зарубіжних вчених, значний обсяг яких складають праці російських науковців. У радянський період дослідження формування та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність 1919–1959 рр. відбувалися в умовах жорсткої цензури і мали заідеологізовані результати. Сучасна історіографія, на відміну від радянського часу, за відсутності цензури має в своєму розпорядженні достатній фактологічний матеріал та широкий доступ до документів.

Незважаючи на те, що окремі аспекти формування та розвитку українського радянського законодавства про кримінальну відповідальність у 1919–1959 рр. знайшли своє відображення в науковій і публіцистичній літературі, сьогодні все ж не систематизовано в єдине наукове монографічне дослідження питання цієї проблематики. З огляду на це запропонована нами дисертація має на меті заповнити прогалину в історично-правовій науці.

1.2. Джерельна база дослідження еволюції законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) 1919 – 1959 рр.

Джерельну базу дослідження становлять документальні матеріали та періодичні видання. Використані в роботі джерела умовно можна поділити на чотири групи. До першої належать архівні матеріали фондів ЦДАВО України, ЦДАГО України, ГДА МВС України, ГДАСБ України, ЦДАМЛМ України.

Із фондів ЦДАВО України (1, 2, 39) використані матеріали нормативно-розпорядчого характеру, документи вищих органів влади – ВУЦВК, РНК УСРР, республіканських наркоматів, відомств та організацій, діяльність яких пов'язувалася з реалізацією кримінально-правової політики у ході становлення радянської влади, проведення форсованої насильницької колективізації, хлібозаготівельних кампаній, індустріалізації, репресивних заходів щодо населення селянства.

Документи ЦДАГО з даної проблематики зосереджені у фонді 1 через чітко визначені типологічні ознаки (за способом відтворення інформації, змістовно-тематичні, хронологічно-географічні цих матеріалів), основним критерієм їхньої класифікації, який найповніше відповідає дослідницьким завданням, очевидно слід обрати їхнє походження. У зв'язку з цим документи всього фонду можна поділити на чотири основні підгрупи: 1) матеріали з'їздів, конференцій і пленумів ЦК КП(б)У, постанови політбюро і секретаріату, документи відділів ЦК, які безпосередньо стосуються політики держави на селі; 2) постанови місцевих комітетів, інші матеріали обкомів, міськкомів, райкомів партії; 3) інформаційні матеріали державних органів; 4) звернення громадян. У фондах 1, 2 зберігаються нормативно-правові акти, які містили кримінально-правові положення, спрямовані на боротьбу з повстанським рухом опору, документи про

створення каральних інститутів на селі, відповідальних та десятихатників, які слугували підставою притягнення до кримінальної відповідальності.

У роботі ми також використали документи, які містяться в ДА МВС України. Необхідно зазначити, що специфіка відомства, до якого належить цей архів зумовила нагромадження в ньому нормативних актів ОДПУ СРСР та ДПУ УСРР і кримінальних справ по канібалізму, заведених ДПУ. Вони підтверджують, що законодавство про кримінальну відповідальність було засобом здійснення репресій населення. Слідчі матеріали щодо громадян, які були засуджені, містяться у фондах 32, 42.

Під час дослідження аналізувалися матеріали фондів 1, 13 ГДА СБ України що стосуються переважно 30-х рр. минулого століття. У фондах 13, 1 є матеріали, які стосуються змін у структурі та діяльності ДПУ УСРР початку 20-х рр. XX ст., взаємодія з міліцією у боротьбі з повстанським рухом. Що стосується 30-х рр. XX ст., то і сьогодні невідома причина майже повної відсутності у ГДА СБ України наказів та розпоряджень ДПУ УСРР. Виявлені документи в ГДА СБ України та колекції документів ГДА СБ України України “Голодомор 1932–1933 рр. в Україні” (фондів 68, 42), їх систематизація, упорядкування та узагальнення дозволили нам визначити основні напрями кримінально-правової політики у 30-х рр. XX ст. Окрему підгрупу документів ГДА СБ України (колекція друкованих видань, далі – КДВ) становлять обвинувальні висновки, винесені в період колективізації сільського господарства та голодомору у сфабрикованих справах “контрреволюційна змова”, “контрреволюційна повстанська організація” в сільському господарстві.

До другої групи джерел належать опубліковані збірники постанов, резолюцій і рішень з’їздів, конференцій і пленумів ЦК комуністичної партії, з’їздів рад України, законів і розпоряджень уряду республіки, які стосувалися кримінально-правової політики, це: збірники законів та розпоряджень уряду РСФСР, УСРР (УРСР) [105; 258; 260; 261; 279], зокрема “Ленін В. І. IX Всеросійський з’їзд Рад. 23–28 грудня 1921 р.” [135], “Комуністична партія в

резолуціях і рішеннях з'їздів конференцій і пленумів ЦК" [110] "Сборник постановлений, инструкций, циркуляров центральных органов УССР по административной деятельности" [277], "Съезды Советов в документах", "Сборник циркуляров НКЮ" [248; 297; 261; 189]. До цієї групи також можна віднести опубліковані окремим виданням Конституцію УСРР (УРСР) (1919 р.) [111], 1929 р. [112]; 1937 р. [113]), закони та інші підзаконні акти, які містили кримінально-правові положення: постанови, ухвали, інструкції, декрети органів радянської влади [256]; "Керівні начала з кримінального права РСФРР" (1919 р.) [107]; КК УСРР (1922 р., 1927 р.) [320;123]; КК РСФСР 1922 р. (1926 р.); "Основные засады кримінального законодательства Союза РСР і союзных республик" (1924 р.) [210]; КПК УСРР 1927 р. [124; 125], "Основы кримінального законодательства Союза РСР і союзных республик" (1958 р.) [211].

Третю групу складають збірки, які містять документи і матеріали стосовно політичних рішень вищих органів радянської влади, які визначали трансформацію кримінального законодавства у 20-50-х рр. ХХ ст. Значну кількість нормативних актів цієї групи містять російські збірки, видані за редакцією А. Береловича, В. Данілова: "Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание" в 5-ти т. [304; 305; 306], "Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939" в 4-х т. [270; 271], а також українські видання: "Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки" (2003 р.) [45], "Колективізація і голод на Україні, 1929–1933 рр." [108], "Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів" [46] та ін. Необхідно зазначити, що ці збірки містять інформацію, яка стосується переважно рішень вищих органів радянської влади щодо напрямів політичного курсу країни, але, на жаль, не мають необхідної кількості актів кримінально-правового блоку.

Значне інформаційне навантаження в цьому аспекті також містять праці відносно аналізу нормативних актів, які передбачали залучення органів внутрішніх справ і державної безпеки до виконання кримінальної політики

держави, це збірки: “На защите революции. Из истории Всеукраинской чрезвычайной комиссии. 1917-1922 гг.” [155], “Из истории войск ВЧК и пограничной охраны (документы и материалы 1917–1921)” [92], “Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика” за ред. В. Т. Малярєнка [246].

Одним із перших збірників з історії кримінального законодавства були такі колективні праці як: “Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. 1917–1952 гг.” за редакцією професора И.Т. Голякова (1953) [255], “Борьба с преступностью в Украинской ССР” (книга в 2-х т.) за редакцією П. П. Михайленка (1967) [18; 19].

Четверту групу джерел складає періодична преса 1919–1959-х рр. (газети, відомчі видання), яка містить фактичний матеріал, а саме: нормативно-правову базу кримінально-правового характеру відсутню в інших джерелах. До них відносяться: “Правда”, “Известия ВЦИК”, “Известия ВУЦИК”, “Комуніст”, “Селянська правда”, “Більшовик України”, “Известия ЦК КПСС”, “Ведомости Верховного Совета СССР”.

До п'ятої групи належать мемуари, викладені у вигляді статей, спогадів, документів в таких працях як: “Возвращение имени и чести” [31] (1995 р.), “Правда через роки. Статті, спогади, документи” (2002) [226].

Отже, на теперішній час систематизовано значний обсяг джерельної бази з даної проблематики. Проте значний масив документів, які стосуються теми і евристичний потенціал вітчизняних архівів має багато нового фактичного матеріалу. Незважаючи на те, що існує значна кількість напрацювань не існує єдиного комплексного дослідження з цієї теми.

1.3. Методологія дослідження формування і розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) 1919–1959 рр.

Дослідження історично-правового характеру базується на системі методів, які є світоглядною основою теоретичної складової. У роботі автор застосував діалектичний, загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання державно-правових процесів і явищ. Так, із загальнонаукових використовувалися такі методи: конкретно-історичний, порівняльно-історичний, функціонального аналізу, системно-структурний, метод герменевтики; із спеціально-наукових – історично-правовий, правової компаративістики (порівняльно-правовий), формально-юридичний, статистичний.

Метод діалектики, згідно з яким усі явища і процеси розглядаються з позицій законів єдності та боротьби протилежностей, заперечення заперечення, переходу кількісних змін у якісні, дозволив об'єктивно розкрити передумови створення та розвиток законодавства про кримінальну відповідальність досліджуваного періоду. Закон заперечення заперечення дозволив нам констатувати, що система принципів українського кримінального права, яка сформувалася з утвердженням радянської влади в Україні, свідчить про відмову від основоположних ідей законодавства про кримінальну відповідальність Російської імперії. Як наслідок, ідеї класичної школи кримінального права були замінені соціологічною школою. Закон переходу кількісних у якісні полягає в тому, що поступове прийняття значної кількості нормативних актів, які містили кримінально-правові положення і спрямовувалися на посилення кримінальної репресії, призвело до збільшення кількості безпідставно засуджених осіб, зокрема використовуючи аналогію закону. Закон боротьби протилежностей застосовувався при аналізі

нормативно-правових актів, що визначали напрями кримінально-правової політики радянської влади. Органи вищої державної влади, які мали законодавчі повноваження у пошуках шляхів з одного боку легітимізації, а з іншого – реалізації репресивної кримінальної політики держави, ухвалювали суперечливі та непослідовні рішення. Це проявлялося, з одного боку у прийнятті нормативних актів стосовно гуманізації кримінального законодавства (скасування смертної кари), а з іншого – ухваленні рішень, які надавали право органам внутрішніх справ і державної безпеки самостійно призначати і виконувати смертну кару, що свідчить про прояви закону діалектики боротьби протилежностей.

За допомогою конкретно-історичного методу досліджувалися політико-правові підходи вищого партійного керівництва й уряду, які визначали напрями розвитку законодавства про кримінальну відповідальність, його трансформацію в умовах суспільно-політичної ситуації, що склалася в Україні у 1919–1959 рр.

Порівняльно-історичний метод дозволив висвітлити подібні та відмінні риси законодавства про кримінальну відповідальність періоду Російської імперії та радянської влади на різних етапах його розвитку.

У процесі дослідження важливим завданням було цілісне розуміння та сприйняття нормативно-правової бази в умовах тоталітарної історичної дійсності. Цього можна було досягти за допомогою системно-структурного аналізу, який поєднує системний аналіз і структурний функціоналізм. Завдяки ньому вдалося за можливе виявити і вивчити в соціальних об'єктах відносно стійкі внутрішні зв'язки та елементи складної системи. Це дозволило констатувати, що система кримінального права означеного періоду складалася і двох елементів Загальної та Особливої частини, внутрішня структура яких складалася з відповідних кримінально-правових інститутів.

Системний метод використовувався з метою оцінки кримінального законодавства як цілісної системи взаємопов'язаних нормативних актів.

Структурний метод застосовано при аналізі різних моделей логічної структури норми права.

За допомогою системного методу функціонального аналізу, було отримано змогу враховувати багатфакторність історичних чинників та їхній вплив на процеси трансформації інститутів кримінального права. Він дозволив з'ясувати функціональну відповідність та невідповідність закону дій правозастосовних органів (суду, прокуратури, ВУНК, ДПУ, НКВС) з реалізації кримінально-правової політики.

Останнім часом у юридичній науці актуалізувалися проблеми інтерпретації, вирішення яких пов'язують з герменевтикою як загальною теорією розуміння. Герменевтика ґрунтується на розумінні особливої ролі мови у процесі інтерпретації правових явищ. Її результати є важливим засобом дослідження науки історії права у контексті інтерпретації історичних джерел права. Необхідно зазначити, що тлумачення права, аналіз інтерпретації окремих норм права є невід'ємним елементом правозастосовного процесу, складною і багатогранною діяльністю різних суб'єктів, що направлено на пізнання і роз'яснення правових норм, правозастосовних актів означеного періоду.

Метод герменевтики дозволив провести ідентичне тлумачення, нормативно-правових актів, документів, а також правовідносин, всебічно й об'єктивно проаналізувати історично-правовий матеріал, роз'яснити його зміст, оцінити правові наслідки рішень органів державної влади стосовно систематизації, кодифікації кримінально-правових норм в означений період. Використання методу герменевтики сприяло вивченню архівних матеріалів, інших документів, аналізу та оцінці змісту монографічних праць, наукових публікацій, навчальних підручників та посібників, що дозволило узагальнити політико-правові явища та властивості предмета дослідження.

Як вже зазначалося, у роботі було використано і спеціально-наукові методи (історично-правовий, правової компаративістики (порівняльно-правовий), формально-юридичний). Історично-правовий – застосовувався при

аналізі нормативно-правових актів, які містили кримінально-правові норми на етапі становлення радянської влади, під час кодифікації (1922 та 1927 рр.), трансформації законодавства про кримінальну відповідальність у 30-50-х роках ХХ ст. Він дозволив зробити висновок про систематичні прояви принципу наступності, повторюваності розвитку законодавства про кримінальну відповідальність. Саме завдяки цьому методу пізнання, стало можливим провести ґрунтовний ретроспективний аналіз розвитку правової системи 1919–1959 рр. Цей метод дозволив виявити певні явища, які набули юридичного забарвлення. Йдеться мова про такі категорії, що із публіцистичних термінів перетворилися на юридичні дефініції, а саме: “контрреволюційний злочин”, “оголошення поза законом”, “ворог народу”, “дружина ворога народу”, “члени родини ворога народу” тощо. У цьому дослідженні історично-правовий метод використовувався для розкриття генези правових відносин, які виникли в контексті формування та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність в умовах тоталітарного режиму.

Формально-юридичний дозволяє дослідити зв'язок між внутрішнім змістом і формою державно-правових явищ та інститутів, застосовується в аналізі форм держави, при визначенні та юридичному оформленні компетенції державних органів, дослідженні форм (джерел) права, формальної визначеності права як однієї з його основних властивостей, у практичній діяльності при тлумаченні норм права для з'ясування їх суті, змісту та вираженої в них волі законодавця [6, с. 29-32]. Його застосування допомогло виявити велику кількість оціночних понять у законодавстві про кримінальну відповідальність таких як: “революційна свідомість”, “соціально небезпечний елемент”, “серйозна загроза”, “повне усвідомлення”, “контрреволюційні цілі”, “контрреволюційні злочини”, “активна боротьба”. Це дозволяло розширити межі кримінальної відповідальності та легалізувати репресії невинних.

Метод правової компаративістики (порівняльно-правовий) сприяє

вивченню конкретних правових явищ шляхом співставлення окремих рис, властивостей з іншими, що мають ознаки подібності. Його застосування дозволяє виявити загальне та особливе у межах одного історичного періоду (синхронне порівняння), або на різних етапах їхнього розвитку (діахронне порівняння). Порівняльний аналіз дозволив констатувати, що з утворенням УСРР законодавство про кримінальну відповідальність базувалося на основі правотворчої та правозастосовної практики РРФСР. Така правова ситуація в юриспруденції характеризується як процес рецепції загальної системи права більшовицької Росії. Це суттєво обмежувало можливості українських законодавців займатися власною правотворчістю і самостійно змінювати норми кримінального закону.

Крім цього, метод компаративістики ми використали для узагальнення груп при класифікації джерел, що використовувалися в роботі.

На підтвердження думки про важливість застосування порівняльних методів у науковому дослідженні цілком слушним є висловлювання А.Ю. Іванової, яка зауважувала, що лише у порівняльній історії права вбачає саму можливість та доцільність наукової постановки порівняльного правознавства. Обґрунтовуючи застосування порівняльного методу для історично-правового дослідження, вона зазначила, що саме від порівняльної історії права слід очікувати відповідей на запитання «що в тому чи іншому законодавстві вважати пережитком минулого, що задатком майбутнього, що вимирає і що зароджується, що має бути усунено з часом, і що доповнено й удосконалено» [103, с. 176].

Статистичний метод сприяв виявленню найбільш значущих цифрових показників, що дозволили проілюструвати кількість, постраждалих внаслідок систематичного посилення кримінальної репресії.

Отже, методологічну основу роботи складають теоретичні положення, сформульовані істориками та правознавцями в сфері дослідження держави та права.

Висновки до розділу 1

Таким чином, проаналізувавши теоретико-методологічні засади та джерельну базу дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Хронологічний підхід дозволив розкрити історіографію проблеми та висвітлити архівні джерела фондів ЦДАГО України, ЦДАВО України, ГДА МВС України, ГДА СБ України, ЦД АМЛМ України, ГДА СБ України. Встановлено, що відсутнє єдине комплексне дослідження стосовно еволюції радянського законодавства про кримінальну відповідальність у 1919–1959 рр. Не розглядалось як предмет наукового аналізу в рамках важливих для юридичної теорії і практики питань, які стосувалися напрямів кримінально-правової політики, систематизації, кодифікації кримінально-правових норм, еволюції інститутів кримінального права в межах соціологічної та деяких проявів класичної школи кримінального права. Окремі праці вітчизняних науковців, які стосувалися предмету дослідження є безумовно значним внеском у розвиток історично-правової науки, але їх недостатньо для об'єктивного, комплексного висвітлення цієї проблематики.

2. Характерною особливістю історіографії законодавства про кримінальну відповідальність на різних етапах є відсутність однозначної оцінки принципів кримінального закону. Це, у свою чергу, заважає об'єктивно висвітлити його функції з часу становлення та утвердження радянської влади.

3. В українській історично-правовій науці не напрацьовані ключові підходи до розкриття предмету дослідження, які б дозволили тісно поєднати аналіз напрямів політичного курсу країни з трансформацією законодавства про кримінальну відповідальність, що у подальшому призвело до масового застосування кримінальної репресії.

4. З позицій науки теорії держави і права встановлено, що законодавство про кримінальну відповідальність, спрямовувалося не лише на охорону найбільш важливих суспільних відносин, а було інструментом карального механізму радянської влади у 1919–1959 рр.

Отже, методологічний інструментарій і значна за обсягом джерельна база дозволили всебічно, системно та ґрунтовно дослідити політичні чинники, які виступили передумовами формування та розвитку інститутів кримінального права у 1919–1959 рр., а також виокремити основні сучасні суспільні та юридично-історичні проблеми, пов'язані з необхідністю аналізу цієї проблематики.

РОЗДІЛ 2.

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УСРР (УРСР) (1919–1940 РР.)

2.1. Формування законодавства про кримінальну відповідальність в період становлення радянської влади в Україні в умовах політики “Воєнного комунізму” (1919–1922 рр.)

Із встановленням радянської влади на території України у березні 1919 р. УСРР було запроваджено політику “Воєнного комунізму”, яка передбачала мілітаризацію радянських установ, націоналізацію землі, промислових підприємств, торгівлі, примусову трудову мобілізацію, централізований розподіл продуктів і товарів, ізоляцію та економічний розгром “куркульства”, хлібну монополію, тощо.

У таких умовах процес формування в Україні правової системи базувався на основі правотворчої і правозастосовної практики РРФСР. Така юридична ситуація характеризувалася як процес рецепції загальної системи права більшовицької Росії. Відсутність відповідних писаних норм дозволило основним джерелом кримінального права визнати “революційну правосвідомість”. Це означало, що правозастосовна практика формувалася за принципом доцільності, який протиставлявся принципу законності.

Правова регламентація, яка стосувалася злочинів і покарань в означений період була вкрай непослідовною, спричинена відсутністю єдиного уніфікованого кримінально-правового акта із-за постійних змін суб’єктів законотворчості. Нормативно-правові акта, які регулювали кримінально-правові відносини умовно можна поділили на групи: перша –

включає нормативні акти, які регламентували організаційно-правові засади формування та функціонування системи радянських судів, органів державної безпеки, внутрішніх справ тощо; друга – містить закони, які розкривали ознаки та групи деяких складів злочинів, у першу чергу “контрреволюційних” і передбачали відповідні види покарання та звільнення від покарання; третя – охоплює, декрети, постанови інструкції РНК і ВЦВК, ВУЦВК, які стосувалися розвитку державного апарату та управління; четверта – акти тлумачення кримінального законодавства, що складають рішення НКЮ.

Отже, до законодавства про кримінальну відповідальність слід включити лише ті нормативні акти з перелічених груп, які регулювали кримінально-правові відносини, визначали підстави та межі кримінальної відповідальності, покарання, інші заходи кримінально-правового впливу та кримінально-правові наслідки. Наявність такої кількості актів, прийнятих різними суб’єктами правотворчості призводило до порушення правил їх систематизації, неможливості відрізнити за юридичною силою закони від підзаконних актів, положення яких неодноразово вступали в колізію і збільшення можливостей органів радянської влади для неконтрольованого посилення кримінальної репресії.

Результати законотворчої діяльності в галузі кримінального права з кінця 1919 р. до початку 1920-х років дозволяють констатувати намагання влади узагальнити в одному акті кримінально-правові положення, які містилися в декретах, інструкціях, зверненнях, інших актах для набуття єдності застосування кримінального законодавства на території держави. Тому в грудні 1919 р. було прийнято “Керівні начала з кримінального права РСФРР” (далі – “Керівні начала”) офіційно введені в дію на території України циркуляром від 4 серпня 1920 р. [107]. У них вперше викладалися основні принципи і положення радянського кримінального права, узагальнено досвід боротьби зі злочинністю, сформовано основні кримінально-правові інститути.

Цей акт складався лише з норм Загальної частини, яка включала вступ та вісім розділів: 1) про кримінальне право; 2) про кримінальне правосуддя; 3) про злочин і покарання; 4) про стадії здійснення злочину; 5) про співучасть; 6) про види покарання; 7) про умовне засудження; 8) про простір дії кримінального закону.

Система покарань охоплювала: догану, громадський осуд, примусове вивчення курсу політграмоти, бойкот, відшкодування збитків, усунення з посади, конфіскацію майна, позбавлення політичних прав, примусові роботи, позбавлення волі, оголошення поза законом або ворогом народу (застосовувались як щодо окремих осіб, так і щодо членів їхніх сімей або цілих організацій) та розстріл. Закріплювалося положення про те, що народні суди не призначають смертну кару. Значна частина покарань застосовувалася як в адміністративному, так і позасудовому порядку. Покарання, що сформувалися за об'єктом карального впливу поділялися на три групи. До першої групи відносилось позбавлення або фізичне обмеження волі; до другої – покарання, не пов'язані з позбавленням або обмеженням волі; до третьої – ті, що позбавляли особу права перебувати на території радянської держави; до четвертої – смертна кара.

При призначенні покарання суд повинен був враховувати ступінь і характер суспільної небезпеки злочинця і його соціальну приналежність. При цьому покарання мало базуватися на доцільності його застосування. Воно призначалося не лише за закінчене діяння, але за намір чи неповідомлення (недонесення) про злочин. Відповідно до ст. 12 визначалися обставини, які суд повинен був враховувати при призначенні покарання. Судам і революційним трибуналам рекомендувалося “при обранні міри покарання в кожному конкретному випадку необхідно розрізняти: а) вчинення злочину особою, що належить до заможного класу, з метою поновлення, збереження, придбання яких-небудь привілей, пов'язаних, з правом власності, або незаможним у стані голоду та злиднів; б) вчинення злочину в інтересах поновлення влади пригноблюючого класу або з особистих інтересів;

в) вчинення діяння в усвідомленні завданої шкоди або з неосвіченості чи несвідомо; г) вчинення діяння професійним злочинцем (рецидивістом) або в перший раз; д) вчинення діяння групою, зграєю, бандою або однією особою; е) вчинення діяння із застосуванням насильства над особою або без такого; ж) спрямоване діяння проти особи чи проти майна; з) виявлення особою, котра вчинила діяння, заздалегідь обміркований намір, жорстокість, злобу, підступність, хитрість або діяння, вчинене в стані запальності, з легковажності чи необережності” [107]. Тобто, зазначені обставини не мали сучасного поділу на обтяжуючі та пом'якшуючі обставини. Очевидно, що вони викладені на протиставленні обтяжуючих та пом'якшуючих обставин у межах одного пункту. Як бачимо, не згадувались і тому не могли враховуватися визнання вини, каяття у вчиненому, відшкодування збитків та подібна суспільно-корисна, позитивна поведінка.

Позитивною новелою було передбачення поняття необхідної оборони (ст. 15): “не застосовується покарання до особи, котра здійснила насилля над нападником, якщо це насилля явилось у даних умовах необхідним засобом відбиття нападу або засобом захисту від насилля над ним чи іншою особою, та якщо здійснення насилля не перевищує меж необхідної оборони”. У цьому визначенні інститут необхідної оборони був спрямований виключно проти посягань на особистість. Деякі автори здійснюють широке тлумачення цієї норми, вказуючи, що малися на увазі не тільки життя і здоров'я особи, а й особисті права, зокрема право власності [369, с. 62]. “Керівні начала” мали й інші недоліки. Наприклад, було відсутнє поняття перевищення меж необхідної оборони і крайньої необхідності. Як наслідок змінилися підходи до соціальної оцінки необхідної оборони, яка в дорадянському кримінальному законодавстві вважалася заохочувальною нормою і виступала гарантією захисту прав особи. Із цього приводу М. С. Таганцев зазначав, що необхідна оборона є природним правом людини, і ця природність є підставою законності оборони; це є однією з форм прояву боротьби за існування, що охоплює все мироутворення. Це право не створюється

державою, а тільки визнається та санкціонується нею [317, с. 419].

У цьому акті не надавалася чітка інтерпретація форм вини, тому при обранні міри та виду покарання ключове значення відігравала соціальна приналежність злочинця і соціальна спрямованість діяння.

Проявом гуманізму в цьому акті було передбачення інститут умовного засудження. Прогалинами в правовому регулюванні умовного засудження були невирішеність питання про підстави та межі застосування умовного засудження, терміни виправного строку, контролі за поведінкою умовно засуджених осіб. Проте, як слушно зауважує В. А. Ломако, законодавець уже тоді розумів умовне засудження як своєрідне обмеження репресивності в боротьбі зі злочинністю [140, с. 5].

Стосовно відповідальності неповнолітніх, то вона регламентувалася ст. 13 “Керівних начал”, яка встановлювала, що неповнолітні до 14 років не підлягають суду й покаранню, до них застосовуються лише заходи виховного характеру. Такі ж заходи застосовувалися до осіб від 14 до 18 років, які діяли “без розуміння” [255, с. 57-60]. Справи про злочини неповнолітніх, що діяли “з розумінням”, підлягали розгляду в судах у загальному порядку із правом застосування заходів покарання.

Подальший розвиток кримінальної відповідальності неповнолітніх регламентувався декретом РНК РРФСР “Про справи неповнолітніх, обвинувачуваних у суспільно небезпечних діях” від 4 березня 1920 р., в якому передбачалося звуження сфери застосування медико-педагогічних заходів [255, с. 67]. У ньому зазначалося, що у випадку неможливості застосування до неповнолітніх заходів медико-педагогічного впливу справи передавалися до народного суду для вирішення питання про покарання винного. Враховуючи те, що в цьому документі не передбачалося, за які суспільно небезпечні діяння неповнолітніх слід було притягати до відповідальності у судовому порядку і які заходи медико-педагогічного характеру могли застосовувати комісії до неповнолітніх. 19 червня 1920 р. Наркомпрос, Наркомздрав і НКЮ видали спільну “Інструкцію комісіям у

справах неповнолітніх” [255, с. 75-76]. У ній зазначалося, що до суду підлягають передачі справи неповнолітніх, які вчинили посягання на життя особи, заподіяння тяжких ран і каліцтв, зґвалтування, грабежі, розбої, підпали, підробки грошових знаків і документів, хабарництво, великі розкрадання і спекуляцію. Аналогічні положення передбачав декрет РНК УСРР від 12 червня 1920 р. “Про відповідальність неповнолітніх” [18, с. 177-178], дублюючи декрет РРФСР від 19 червня 1920 р.

Отже, “Керівні начала” (1919 р.) мали форму узагальнення судово-трибунальної практики за перші роки існування радянської влади і стали важливим історичним перехідним етапом розвитку соціалістичного кримінального права – від декрету № 1 “Про суд” від 22 листопада 1917 р. з його “революційною прасвідомістю” до КК РРФСР (УСРР) 1922 р. Вони слугували своєрідною інструкцією, яка містила принципи кримінальної відповідальності, якими мали керувалися суди у власній діяльності. Проте, бажаючи дати систему заходів соціалістичної держави в боротьбі зі злочинністю, автори “Керівних начал” зосередили свою увагу лише на придушенні опору ворогів соціалізму (“приборкання своїх класових ворогів”, злам “опору сповнених буржуазних і проміжних класів”). Це призвело до нівелювання охоронної функції кримінального права із-за політичної доцільності придушення класового ворога. З іншого боку, є неправильним твердження, що революційні трибунали здійснювали виключно методи придушення опору класових ворогів. Вони досить масштабно забезпечували здійснення заходів примусово-виховного характеру (примусові роботи, громадський осуд, умовне засудження тощо).

У різних нормативних актах радянської влади містилися окремі види злочинів, які визначали структуру Особливої частини кримінального законодавства до початку 1919 р. Їх зміст дозволяє умовно сформулювати види злочинів (порушень) і поділити на такі групи: I. Злочини проти особистості (посягання на людське життя; заподіяння тяжких ран або каліцтва; зґвалтування; розбій); II. Злочини проти робітничо-селянського уряду (заклик

до відкритого опору чи непокори робочого і селянського уряду; сіяння смуту шляхом явно наклепницького перекручування фактів; заклик до діяння явно злочинного, тобто кримінально караного характеру; скликання населення набатним дзвоном, тривожними чутками, розсилкою гінців і т. п. способами з контрреволюційними цілями; контрреволюційне та інше діяння, що йде проти всіх завоювань Жовтневої революції і спрямоване до ослаблення сили і авторитету Радянської влади; приховування зброї); III. Злочини проти порядку військової служби (самовільне залишення поста, пияцтво при несенні вартової служби; неявка за призовом в тилове ополчення; сприяння і схиляння до невиконання ополченських обов'язків; неподання відомостей про осіб, які підлягають реєстрації в тилове ополчення; дезертирство; IV. Злочини проти порядку державної або громадської служби (посадові) (прийняття і дача хабара за сприяння у виконанні дії, що становить обов'язок посадової особи); V. Злочини проти порядку виробництва (не оброблення землі всупереч обов'язкових постанов земельних комітетів; заборона місцевими органами радянської влади торф'яних розробок; порушення порядку націоналізації цукрової промисловості; порушення порядку обліку і розподілу металів). VI. Злочини проти порядку постачання населення продуктами (протидія заходам міських Рад в справі продовольства; не повідомлення про надлишки хліба; не вивезення хліба на насипні пункти і вживання його на самогонку; збут, придбання або зберігання з метою збуту у вигляді промислу монополізованих продуктів харчування; збут, придбання або зберігання з метою збуту у вигляді промислу нормованих продуктів харчування або предметів масового споживання за цінами вище твердих, або інших, крім продуктів харчування, монополізованих продуктів; підробка продовольчих карток або неправильна видача їх; збут, придбання або зберігання з метою збуту допущених до обігу анульованих процентних паперів, паїв, акцій, облігацій та інших грошових свідоцтв; збут, придбання або зберігання платини, срібла або золота в сирому вигляді, у зливках або монеті; незаконне перевезення борошна, зерна та інших продовольчих

продуктів; порушення організації постачання населення всіма продуктами та предметами особистого споживання і домашнього господарства); VII. Злочини проти власності (продаж та купівля нерухомого майна та землі; угоди в обхід декрету про реєстрацію акцій, облігацій та інших процентних паперів; самовільні захвати заготовлених лісових матеріалів; угода в обхід декрету про даруванні; приховування спадщини); VIII. Злочини проти порядку приватної торгівлі та кредитування (угода з закордоном для ввезення та вивезення; купівля-продаж бавовняних виробів і передача бавовняних підприємств; помилкові записи в торгові книги або помилкові заяви про втрату їх; неподання іноземної валюти в народний банк); IX. Злочини проти порядку оподаткування (невнесення в строк прямих податків; несвоєчасна сплата стягнень до фонду забезпечення сімей червоноармійців приватними торгово-промисловими підприємствами; не внесення одноразового надзвичайного податку; не внесення двох відсоткового оподаткування хіміко-фармацевтичними підприємствами); X. Злочини проти порядку, що посягали на нормальну роботу транспорту (діяння, посягали на безпеку руху та експлуатацію водного транспорту, а саме: проїзд по водним шляхам з порушенням встановлених правил, безквитковий проїзд, псування і втрата вантажів і багажу; сприяння або невжиття заходів посадовими особами щодо порушень правил проїзду по водним шляхам і перевезення вантажів і багажу; псування або втрату вантажів; не підкорення законним розпорядженням капітана, що йдуть проти централізації управління, охорони та покращення роботи залізниць; неправильне користування телеграфом замість пошти; перевіз у вигляді промислу грошей і маловагих посилок крім поштового відомства); XI. Злочини, що посягали на нормальну роботу наукових і художніх цінностей (приховування від обліку навчальних посібників; вивезення за кордон предметів мистецтва і старовини; ухилення від обліку і охорони пам'яток мистецтва і старовини; самовільне видання творів, оголошених державним надбанням [133, с. 24-27].

Викладене свідчить, що радянське кримінальне законодавство

запозичило провідні ідеї класичної і соціологічної шкіл кримінального права, надавши їм соціалістичних елементів. В обстановці того часу жорстка репресивна політика, що відображалася і в законодавстві виступала потужним стабілізуючим фактором. Однак незважаючи на це, напрацьовані на тому етапі ідеї не втратили цінності і є функціональними і заслуговують уваги і в наш час.

Вважаємо за необхідне зупинитися на аналізі тих актів, які містили кримінально-правові заборони і визначали окремі види злочинів. Вони мали форму декретів, постанов, інструкцій, прийнятих не лише після вступу в дію “Керівних начал” в 1920–1922 рр. (до прийняття КК УСРР 1922 р.), а й до їх чинності тому, що положення зазначених актів залишалися діючими, і в подальшому були включені до КК УСРР.

Високий ступінь суспільної небезпеки для радянської влади становили контрреволюційні злочини. Одним з перших кримінально-правових актів, дія якого розповсюджувалася і на територію України була інструкція НКЮ “Про революційний трибунал” від 18 грудня 1917 р. Вона передбачала види контрреволюційних злочинів: контрреволюційні повстання, протидія чи опір робітничо-селянському урядові, радам, заклик до протидії. У подальшому тлумачення складу контрреволюційного злочину неодноразово розширювалося. Так, згідно з постановою ВЦВК РРФСР “Про підсудність революційним трибуналам” від 6 жовтня 1918 р. контрреволюційними вважалися масові безладдя, бандитські виступи, активна боротьба з революційним рухом за часів царського режиму [109, с. 14-15; 275, с. 91].

Одним з перших документів, який відображав класифікацію злочинів був декрет робітничо-селянського уряду УСРР “Про суд” від 14 лютого 1919 р. [346; 253]. Він передбачав, що до підсудності революційних трибуналів відносяться контрреволюційні злочини і особливо небезпечні злочини проти порядку управління, а до підсудності місцевих судів – ті злочини, за які передбачено покарання у виді позбавлення волі не більше двох років або інші більш м’які покарання. У зверненні РНК “Про боротьбу з

буржуазією і її агентами, що саботують справу продовольства армії і перешкоджають укладенню миру” до першої групи злочинів відносилися всі контрреволюційні посягання (контрреволюційний саботаж, низка інших форм опору колишньої влади) і особливо небезпечні злочини проти порядку управління (спекуляція, мародерство, казнокрадство), а до другої групи – усі інші злочини.

Положення про революційні військові трибунали, затверджене декретом ВЦВК від 20 листопада 1919 р., передбачало перелік злочинних діянь контрреволюційного характеру, вчинених військовослужбовцями [156, с. 300]. Положення про революційні трибунали, затверджене декретом ВЦВК від 18 березня 1920 р., розмежовувало справи про контрреволюційні діяння і справи про велику спекуляцію, службові злочини в особливо великих розмірах, про явне дискредитування влади радянськими працівниками, дезертирство [213].

Одним з різновидів контрреволюційного злочину був саботаж. Уперше його ознаки визначалися циркуляром Касаційного відділу ВЦВК від 6 жовтня 1918 р. [356]. Згідно з цим документом до саботажників відносилися особи, які: “активно протидіють робітничо-селянському уряду або закликають інших протидіяти йому шляхом невиконання декретів та інших постанов радянської влади, місцевої або центральної; явно ігнорують такі постанови і ускладнюють нормальний роботу урядових або громадських установ чи закликають до саботажу або організовують його”. Кримінальна відповідальність передбачалася не лише за вчинення саботажу, але і за замах та готування до саботажу [100, с. 184]. У цьому документі також розмежовувалися контрреволюційні і загальнокримінальні злочини. Зазначалося, що злочин не може розглядатися як контрреволюційний саботаж у випадку невиконання положень постанов місцевої влади, професійних спілок, примирних камер, житлових комісій, якщо за таке порушення можливе лише накладення штрафу в адміністративному порядку.

Відповідно до постанови ВЦВК від 5 січня 1918 р. [188], спроби присвоєння функцій державної влади були визнані контрреволюційним злочином. Загострення боротьби з власними опонентами у ході громадянської війни зумовило видання радянської влади декрету про червоний терор. У ньому зазначалося, що “необхідно забезпечити Радянську республіку від класових ворогів шляхом ізолювання їх у концентраційних таборах” і “підлягають розстрілу всі особи, які мають відношення до білогвардійських організацій, змов і заколотів”.

Поняття “заколоту і повстання” було сформульовано у згаданій вище інструкції НКЮ “Про революційний трибунал” від 19 грудня 1917 р. Згідно з п. “а” ст. 1 Інструкції вказувалося: “особам, які організовують повстання проти влади Робітничо-селянського уряду, активно йому протидіють, не підкоряються або закликають інших осіб до протидії чи непокорі” може призначатися покарання у вигляді штрафу, позбавлення волі, вислання, громадський осуд, оголошення ворогом народу, позбавлення політичних прав, секвестр і конфіскація майна, обов'язкові громадські роботи.

Однією з найпотужніших форм протидії радянської влади на початку 20-х рр. XX ст. в УСРР був селянський повстанський опір, який викликала політика “Воєнного комунізму”. Він отримав назву “політичного бандитизму”. Уперше термін “бандитизм” згадується в декреті РНК РРФСР від 20 липня 1918 р. “Про суд” при встановленні підсудності місцевих і окружних народних судів. У декреті зазначалося, що справи про бандитизм поряд зі справами про зазіхання на людське життя, зґвалтування, розбої, підробку грошових знаків, хабарництво і спекуляцію було віднесено до відання окружних народних судів [346]. У постанові ВЦВК РРФСР “Про Всеросійську Надзвичайну Комісію” від 17 лютого 1919 р. зауважувалося, що НК зберігала право безпосередньої розправи з метою припинення злочинів при наявності збройних виступів (контрреволюційних, бандитських) [170].

Не існувало чіткої формальної визначеності ознак складу злочину, які дозволяли б віднести “політичний бандитизм” до категорії контрреволюційного злочину. Згідно з постановою РНК УСРР “Про організацію боротьби з бандитизмом” від 29 січня 1921 р. бандитизм розглядається як злочин, спрямований на повалення радянської влади, перешкоджання правильному функціонуванню її органів та відновленню нормального економічного життя [240; 241]. Відповідно до постанови військово-революційного комітету “Про застосування вищої міри покарання на Україні” від 2 лютого 1920 р. знищення бандитизму розглядається як ліквідація найбільших таємних організацій контрреволюціонерів [18, с. 165–166].

Крім цього, 20 січня 1921 р. існувала постанова РНК УСРР “Про підсудність справ про бандитизм”, в якій бандитизм визначався як викрадення, пошкодження, знищення майна або замах на людське життя чи здоров’я, вчинений однією чи кількома особами з метою дезорганізації державної чи господарської діяльності радянської влади [18, с. 61]. Схоже поняття бандитизму містилося і в циркулярі НКЮ УСРР “Про однакове розуміння деяких найважливіших злочинів і про їх підсудність” № 38/16, виданому в березні 1921 р. Це свідчить про те, що бандитизм не відносився до контрреволюційних злочинів. Такий стан справ призводив до того, що у суб’єктів правозастосовної діяльності систематично виникали труднощі при кваліфікації у ході розмежування поняття бандитизму, від розбою, грабежу та інших злочинів. Це зумовило прийняття циркуляру НКЮ у березні 1921 р. “Про однакове розуміння деяких найважливіших злочинів і про їх підсудність” [239, с. 85-88].

Водночас згідно з постановою ВУЦВК “Про ліквідацію Всеукраїнської Надзвичайної комісії і про організацію Держполітуправління” від 22 березня 1922 р. [18, с. 397–398], бандитизм знову віднесений до групи контрреволюційних злочинів. Так, відповідно до постанови ВУЦВК “Про надання надзвичайних прав сесіям по боротьбі з бандитизмом” [18, с. 381–

382] від 7 лютого 1922 р. під “кримінальним бандитизмом” закон передбачає вчинення з корисливою метою вбивств, розбоїв і грабежів, тобто викрадення майна, поєднане з насильством або погрозами. У циркулярі НКЮ “Про підсудність справ про бандитизм” від 1 квітня 1922 р. розмежовується “політичний бандитизм” і “кримінальний бандитизм”. У подальшому КК УСРР 1922 р., не відносить “політичний бандитизм” до категорії контрреволюційних злочинів, а злочин, який передбачає “організацію і участь у бандах” віднесено до злочинів проти порядку управління.

У цьому документі було надано тлумачення деяких кримінально-правових понять і визначено, що справи у злочинах, що стосуються бандитизму підсудні революційним трибуналам, а справи у злочинах розбою і грабежу – народному суду. Однак не враховуючи положення відносно правильного тлумачення наданого в березневому циркулярі НКЮ 1921 р., було прийнято постанову ВУЦВК УСРР “Про надання надзвичайних прав сесіям по боротьбі з бандитизмом” від 7 лютого 1922 р. Вона ускладнила встановлення відмінностей бандитизму від злочинів проти особи, власності тощо. У ньому нагальним визнавалося питання боротьби з кримінальним бандитизмом і до його видів було віднесено: вбивство з корисливою метою, розбій і грабїж. Це свідчить про те, що бандитизм було віднесено до категорії злочинів проти життя та здоров’я особи та злочинів проти власності.

На підставі аналізу та узагальнення низки документів можна сформулювати висновок, що радянські органи внутрішніх справ та державної безпеки розрізняли бандитизм “політичний” і “кримінальний”.

Отже, “політичним бандитизмом” вважалося діяння, яке мало політичну мету та спрямовувалося на повалення або перешкоджання становленню радянського ладу із застосуванням терору відносно представників влади, знищення майна чи його незаконне заволодіння, який особливо поширений у сільській місцевості. “Кримінальний бандитизм” розглядався як злочин з корисливим мотивом і вчинявся з метою заволодіння чужим майном шляхом грабежу, розбійного нападу, що могло

супроводжуватися вбивствами та спричиненням тілесних ушкоджень потерпілому тощо. Однак чітких критеріїв в актах кримінального законодавства, які б розмежовували ці поняття на той час не існувало.

Для придушення опору населення незадоволеного політикою радянської влади вводилася нові каральні заходи, наприклад взяття заручників. Так, 20 квітня 1920 р. РНК УСРР прийняв “Коротку інструкцію по боротьбі з бандитизмом і куркульськими повстаннями”, яка передбачала вищу міру покарання для селян, незгідних з державницькою аграрною політикою [42, с. 31]. У документі зазначалося, що на території, охопленій повстаннями діяв інститут заручників і кругова порука, на підставі якого жителі села, які відмовлялися видати повстанців, що переховувалися в їхньому селі підлягали розстрілу [334; 40, с. 122-123]. Схожим каральним заходом був інститут п’яти і десятихатників, затверджений рішенням РНК УСРР від 23 серпня 1920 р., який передбачав, що серед селян обиралися особи, які своєю власністю, життям мали відповідати за дотримання “порядку на селі” [352].

На виконання інструкції від 8 грудня 1920 р. [335], РНК УСРР прийняв постанову від 19 травня 1921 р., яка передбачала створення при військових загонах, що вели боротьбу з “бандитизмом”, “революційні трійки”, наділені правами ревтрибуналів [41]. Вони, діючи при каральних загонах, мали право протягом 24-х год. знищувати на місці “злісних ворогів радянської влади” [3, с. 93], до категорії яких могла потрапити будь-яка особа. Згідно з постановою РНК УСРР “Про взаємовідносини Центрального Управління Надзвичайних комісій з народними комісаріатами юстиції і внутрішніх справ і губерньських Надзвичайних комісій з революційними трибуналами і місцевими відділами юстиції і управління” від 20 серпня 1920 р., НК надавалося право винесення вироків та виконання вищої міри покарання розстрілу при розслідуванні злочинів, “що вимагали негайної розправи” [367, с.60-61].

4 листопада 1920 р. ВЦВК і РНК РРФСР прийняли декрет, який надавав органам НК нарівні з ревтрибуналами право винесення та виконання

вироки і тих, що передбачали вищу міру покарання у місцевостях, в яких оголошено воєнний стан [184], переважно там, де існував масовий селянський опір. А з 31 травня 1921 р. згідно з постановою РНК УСРР, крім ВУЦВК та РНК, право оголошення військового стану надавалося НКВС з негайним повідомленням РНК, зокрема зазначалося: в місцевостях, де введено воєнний стан, губернські революційні трибунали та НК мають право застосовувати репресії, і таким чином здійснювати судові функції на правах військових революційних трибуналів, виконувати вироки, в тому числі і розстріл, але в кожному випадку з повідомленням НКЮ і ВУНК [294]. Це свідчить про те, що положення цих актів нівелювали загальні засади призначення покарання за злочин лише судом.

Аналіз нормативної бази дозволяє констатувати те, що радянська влада систематично збільшувала кількість складів злочинів, які загрожували радянському ладу та посилювала за них покарання.

Одним із засобів репресії проти опонентів влади, як уже зазначалося, було запровадження, вперше в законодавстві України, такої міри покарання як “оголошення поза законом” ватажків повстанських формувань. Останнім заборонялося перебувати на території УСРР, а в разі затримання їм призначалася вища міра покарання (розстріл). Застосування цього заходу передбачалося не лише урядовими документами, а й вироками ревтрибуналів як міра покарання навіть за відсутності в суді винного [18, с. 151; 82]. У документі зазначалося, що населення, яке підтримуватиме чи переховуватиме махновців “нещадно знищуватиметься” [18, с. 212].

Зміст наведеного документа свідчить про те, що “оголошення поза законом” особи навіть за її відсутності в суді порушувало основний принцип кримінальної відповідальності принцип вини. Це дозволяло судовим органам, керуючись мотивами “доцільності”, а не законності, “революційною правосвідомістю” визнавати суб’єктом злочину будь-яку особу і застосувати до неї “вищу міру покарання” розстріл.

Суттєву роль у ліквідації збройної опозиції відіграло рішення V-го Всеукраїнського з'їзду Рад, прийняте 5 березня 1921 р., яке передбачало заохочувальні норми кримінального законодавства у виді амністії учасникам повстанського руху [264, с. 229; 265]. Осіб, які відмовилися від участі у повстаннях і зобов'язувалися не виступати проти радянської влади, звільняли від кримінальної відповідальності. Постановою з'їзду було пом'якшено покарання в'язням, раніше засудженим за “бандитизм” [248, с. 115]. Як наслідок, після оголошення амністії склали зброю майже 10–12 тис. учасників повстанського руху [139, с. 593; 217, с. 374; 38]. Однак у травні 1921 р. після закінчення строку дії амністії, губернські НК та особливі відділи отримали наказ голови ВУНК В.Н. Манцева, згідно з яким з 15 травня до повстанців, які добровільно склали зброю необхідно застосувати заходи репресії [155, с. 292]. Одночасно органи ВУНК проводили тактичні операції з ліквідації окремих махновських загонів влітку 1921 р., унаслідок яких їм вдалося захопити значну кількість зброї, штабну канцелярію Н. Махна та знищити його соратників [37; 12, с. 572, 583, 587].

Це свідчить про зворотну дію в часі закону про кримінальну відповідальність, який погіршував становище винного, що було ознакою тоталітарного режиму.

Одним із засобів репресії радянської влади, спрямованої на боротьбу з контрреволюційними злочинами, було застосування висилок. Останні мали форму адміністративного характеру, хоча за своїм змістом відповідали заходам кримінальної репресії. Так, 6 вересня 1922 р. ВУЦВК УСРР прийняв постанову “Про адміністративну висилку”, яка відновлювала одну з форм позасудової репресії ДПУ [337]. На реалізацію положень цього документа 2 лютого 1923 р. нарком внутрішніх справ спільно з головою ДПУ прийняли інструкцію, оголосивши її в наказі НКВС УСРР № 37 [336].

Загалом закріплювалося чотири види адміністративної висилки: 1) висилка особи з певної місцевості без встановлення району її проживання в межах УСРР, крім спеціально заборонених зон; 2) висилка в призначений

для цього район УСРР (фактично заслання); 3) висилка за межі радянської держави, тобто за кордон; 4) висилка з УСРР до РСФРР. Останній вид застосовувався тільки після погодження з Президією ВЦВК. Такі заходи застосовувалися до осіб, причетних до контрреволюційних виступів (у подальшому перелік категорій осіб збільшився), які перебували під арештом у ДПУ строком понад два місяці [205, с. 29; 333].

До категорії злочинів з підвищеним ступенем суспільної небезпечності відносилися посадові злочини, які посягали на нормальну діяльність радянської влади та авторитет. 30 квітня 1919 р. РНК УСРР видав декрет “Про хабарництво і незаконні побори” [351; 347], в якому передбачалося, що до кримінальної відповідальності притягаються як особи, які одержали хабар, так і їх пособники незалежно від стадії вчинення злочину. Російське законодавство стосовно хабарництва передбачало кримінальну відповідальність за співучасть у хабарництві та інших співучасників злочину.

Суб’єктом злочину визнавалася службова особа. Підставою притягнення до кримінальної відповідальності за хабарництво виступали такі умови: 1) хабар повинен бути отриманий службовою особою; 2) дії вчиненні на користь хабародавця повинні впливати зі службового становища хабарника. За дії, спрямовані на вимагання хабара передбачалося покарання не менше 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна і позбавленням права займати відповідальні посади у радянських і громадських установах протягом 20 років; за спробу одержати хабар або його одержання передбачалося покарання не менше 5 років позбавлення волі та позбавленням права займати відповідальні посади у радянських і громадських установах не менше 10 років; за “прийняття хабара у вигляді або з метою вчинення в колі їх обов’язків злочину або службової провини”, передбачалося покарання не менше 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна і позбавленням права займати відповідальні посади у радянських і громадських установах протягом 20 років або смертна кара тощо. Водночас у російському законодавстві за хабарництво була відсутня смертна кара, а також

передбачався спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за цей злочин.

Отже, кримінальна відповідальність за хабарництво в УСРР мала більш суворі покарання ніж у російському законодавстві.

З часом система посадових злочинів була більш чітко визначена в “Положенні про революційні військові трибунали” від 20 листопада 1919 р. До неї було включено такі діяння як: а) саботаж; б) перевищення влади, бездіяльність, якщо це заподіяло істотну шкоду республіці або революційній справі, або заподіяло значні збитки скарбниці, або могло заподіяти такі наслідками і вони не настали лише випадково або через вжиті запобіжні заходи іншими особами; в) привласнення, розтрата або знищення ввіреного по службі майна; г) службове підроблення; д) хабарництво. “Положення” дозволяло розмежувати посадовий проступок від посадового злочину, враховуючи заподіяні наслідки діянням, значний збиток, а також загрозу спричинення наслідків.

Крім цього, у декреті ВЦВК і РНК від 1 червня 1921 р. [160], присвяченому боротьбі з розкраданням державного майна та з посадовими злочинами, що сприяють цим розкрадань, йдеться мова про відповідальність посадових осіб, винуватих в безпосередній чи опосередкованій участі в розкраданнях. До кваліфікуючих ознак злочину віднесено “відповідальність займаного положення”. Ознаки та різновиди суспільно-небезпечних діянь, які вчинялися посадовими особами містилися і в низці інших декретів, зокрема тих, які стосувалися посягань щодо процесу націоналізації промисловості, фінансової дисципліни, трудового законодавства тощо.

Зміст і класифікація посадових злочинів була уточнена згідно з постановою РНК УСРР “Про заходи боротьби з посадовими злочинами” [236] від 22 липня 1921 р. До них також було віднесено: незаконну реквізицію, конфіскацію, пов’язану з приховуванням вилучених речей, грошей, документів. Ці дії кваліфікувалися як розкрадання ввіреного майна особою у зв’язку з виконанням службових обов’язків і передбачали вищу

міру покарання. Відповідно до декрету РНК УСРР “Про відповідальність за продаж, розкрадання і недбайливу охорону солі” від 18 жовтня 1921 р., посадовим особам, винним у розкраданні солі призначалася вища міра покарання [234].

Позитивним положенням нормативних документів, які регламентували посадові злочини є те, що вони передбачали інститут спеціального звільнення від кримінальної відповідальності в разі вчинення особою закінченого злочину за умови вчинення нею суспільно-корисних дій з самовикриття та викриття інших осіб, які вчинили цей злочин. Яскравим прикладом такої позитивної поведінки в кримінальному праві є заохочувальна норма, передбачена ст. 6 декрету РНК РСФРР “Про боротьбу із хабарництвом”. Вона передбачала, що звільняється від відповідальності за давання хабара особа, якщо протягом трьох місяців з дня дачі хабара повідомить про це судові органи [161]. Це положення було закріплено і в декреті РНК РСФРР від 16 серпня 1921 р. “О борьбе со взяточничеством”. Він передбачав, що особа, яка дала хабара, не карається, якщо вона своєчасно заявить про вимагання хабара або здійснить сприяння розкриттю справи про хабарництво [161]. Цей спеціальний вид звільнення був закріплений у ч. 4 ст. 114 КК УСРР 1922 р., яка передбачала, що особа, яка дала хабара, не карається лише в тому випадку, якщо своєчасно зробить заяву про вимагання хабара або сприятиме розкриттю справи про хабарництво. У протилежному випадку вона карається позбавлення волі на строк до трьох років [332, с. 19].

Викладене дозволяє сформулювати поняття посадового злочину як діяння посадової особи по службі, що спричинило шкідливі наслідки. До їх видів можна віднести злочини: зловживання владою, перевищення влади, бездіяльність влади, недбалість, хабарництво, незаконне затримання, службове підроблення.

Законодавство про кримінальну відповідальність 1917–1922 рр. містило значну кількість декретів і постанов, які регулювали боротьбу з господарськими злочинами [100, с. 231]. Їх умовно можна поділити на три

групи, ті які: 1) містили заборонювальні норми відносно трудового дезертирства та ухилення від обліку робітників і службовців; 2) надавали перелік інших порушень трудового законодавства; 3) регламентували невиконання договорів постачання і підрядів. Так, декрет РНК УРСР “Про мобілізацію спеціалістів з гірничої справи” 1920 р. зобов’язував керівників усіх установ і підприємств взяти на облік спеціалістів гірничої справи, звільнити їх з посад та направити на виконання гірничих робіт за фахом. Особи, які відмовлялися від запропонованої їм Гірничою радою роботи або ухилялися від неї, притягалися до кримінальної відповідальності за аналогією як за ухилення від військової служби. Це було грубим порушенням права громадянина реалізувати своє право на працю.

Досить важлива група злочинів, які стосувалися посягання на життя, здоров’я та власність особи не знайшла свого чіткого відображення в декретному періоді кримінального законодавства. Лише в 1921 р. у декреті РНК “Про обмеження прав по судових вироків” [192] міститься перелік злочинів, за вчинення яких народні суди і революційні трибунали призначали обмеження прав винних. У цьому переліку є згадка про такі види злочинів проти особи та майна громадян як: 1) вбивство; 2) заподіяння тяжких ран і каліцтв; 3) зґвалтування; 4) розтління малолітніх; 5) професійне звідництво та утримання притонів розпусти; 6) розбій; 7) грабіж; 8) крадіжка; 9) шахрайство; 10) вимагання; 11) присвоєння і розтрата; 12) скупка завідомо викраденого; 13) лихварство; 14) підпал.

Стосовно власності, то кримінально-правова політика в цьому аспекті полягала в першу чергу в кримінально-правовій охороні націоналізованої “соціалістичної власності”, яка включала державну та кооперативну форму. Необхідно зазначити, що нормативна база досліджуваного періоду замість поняття власність досить часто використовувала терміни: “народне добро”, “державне надбання”, “радянське надбання”, “соціалістичне надбання”. Згодом у політичних документах та законодавчих актах, а також у наукових дослідженнях названі види власності стали йменуватися узагальнюючим

терміном “соціалістична власність”. Об’єктом кримінально-правової охорони було визначено найбільш важливі для більшовиків суспільні відносини, які склалися у процесі нормальної роботи транспорту і зв’язку, народного господарства.

15 листопада 1917 р. РНК видав декрет “Про боротьбу зі спекуляцією”, який задекларував завдання боротьби зі спекуляцією. Він не містив конкретних видів покарання, а обмежувався вказівкою на необхідність арешту спекулянтів з подальшою передачею їх військово-революційному суду. Згідно з декретом “Про суд” № 1 від 22 листопада 1917 р. на революційні трибунали покладалася боротьба з мародерством, розкраданнями та схожими злочинами. Відповідно до інструкції НКЮ від 19 грудня 1917 р. до підсудності революційних трибуналів було віднесено справи стосовно осіб, які: “шляхом скуповування, приховування, псування, знищення предметів масового споживання або іншими способами прагнуть викликати їх недолік на ринку або підвищення цін на них” [100]. Про боротьбу зі спекуляцією згадується в циркулярі Касаційного відділу ВЦВК від 6 жовтня 1918 р., в якому міститься розділ, присвячений питанню розмежування підсудності справ цієї категорії. Згідно з декретом ВЦВК “Про вилучення із загальної підсудності в місцевостях, оголошених на військовому положенні” вказується, що органам ЧК в цих місцевостях надається право безпосередньої розправи поширюється і на незаконне проникнення до «радянських і громадських складів з метою незаконного розкрадання» [100].

Уперше поняття “спекуляція” юридично було визначено в декреті РНК від 22 липня 1918 р. “Про спекуляцію” [190; 147, с. 201] містив 12 складів злочинів, які передбачали конкретні види покарання за спекуляцію. Відповідно до статей 1-3 цього декрету став кримінально караним збут, придбання або зберігання з метою збуту, у вигляді промислу: а) продуктів харчування монополізованих республікою; б) нормованих продуктів харчування за цінами, вищими від твердих або інших монополізованих предметів; в) інших нормованих предметів масового споживання за цінами

вище твердих; г) продовольчих карток або купонів на ці предмети. За перелічені діяння винним призначалося позбавлення волі на строк не менше 10 років, що супроводжувалося тяжкими примусовими роботами і з конфіскацією всього майна (ст. 1), або позбавлення волі на строк не менше 5 років з примусовими роботами та конфіскацією всього або частини майна (ст. 2), чи позбавлення волі на строк не менше 3 років з примусовими роботами і конфіскацією всього або частини майна [191].

У «Положенні про революційні військові трибунали» від 20 листопада 1919 р. міститься перелік злочинів, що вчиняються військовослужбовцями та справи, які належать до підсудності цих трибуналів і серед них є ті, що стосуються: злісної спекуляції предметами масового споживання привласнення і розтрати ввіреного по службі майна; викрадення предметів озброєння, обмундирування, спорядження та іншого військового майна. Відповідно до “Положення про революційні трибунали” від 18 березня 1920 р. вказується, що до відання цих трибуналів відносяться справи щодо: 1) контрреволюційних діянь, спекуляції, посадових злочинів, які полягали у крадіжках, підробках, спекуляції тощо [100, с. 196].

Отже, у цих перерахованих декретах розкрадання і спекуляція мали рівнозначний ступінь суспільної небезпечності із контрреволюційними (державними) злочинами.

У подальшому кримінальне законодавство в частині боротьби зі спекуляцією зазнає змін в кінці 1919 р. Так, відповідно до декрету РНК “Про боротьбу зі спекуляцією, розкраданнями на державних складах, фальсифікаціями та іншими зловживаннями з посади в господарських і розподільних органах” від 21 жовтня 1919 р. [163]. Під боротьбою зі спекуляцією передбачалося боротьба з розкраданнями державного майна та з корисливими посадовими злочинами. У травні 1920 р. Рада Праці і Оборони видає постанову “Про боротьбу зі спекуляцією предметами військового обмундирування” [162]. Ця постанова передбачає кримінальну відповідальність: 1) осіб, винних у приховуванні або продажу військового

обмундирування або матерії, придатної для цього обмундирування, і 2) осіб, винних у відпустці цих матеріалів і виробів не на військові потреби.

В умовах НЕПу норми в боротьбі зі спекуляцією зазнали суттєвих змін. Відповідно до положень декрету “Про обмін” від 24 травня 1921 р. [291] та декрету “Про відповідальність за порушення декретів про натуральні податки і про обмін” від 15 липня 1921 року [194]. 8 жовтня 1921 р. була видана спеціальна інструкція РНК. Ця інструкція, конкретизуючи ст. ст. 2 і 3 останнього декрету, вказує такі види злочинів: 1) штучне підвищення ринкових цін на товари за взаємною угодою (змова або страйк торговців); 2) не випуск з тією ж метою товарів на ринок; 3) обмін, скупка, збут, у вигляді промислу, продуктів, матеріалів і виробів, заборонених до вільного обігу; 4) торгівля сільськогосподарськими продуктами всупереч законам; 5) торгівля насіннєвим матеріалом з порушенням законів; 6) обмін, скупка і збут завідомо фальсифікованих або неякісних продуктів; 7) торгівля без дозволу органів влади або без сплати встановлених податків; 8) порушення правил про час і місце торгівлі; 9) торгівля сільськогосподарськими продуктами, від платежу податку на які платник звільнений; 10) торгівля, яка здійснюється особами, які не досягли 16 років, і потурання цієї торгівлі. Не встановлюючи точних заходів покарання за порушення закону про обмін, інструкція РНК рекомендувала застосовувати в судовому порядку позбавлення волі, примусові роботи, повну або часткову конфіскацію майна.

Ці декрети значну увагу приділяли боротьбі зі спекуляцією і пов’язували її з боротьбою з розкраданням державної власності. У подальшому основна увага законодавця зосереджується на боротьбі з розкраданнями державного майна.

Для посилення кримінально-правової охорони націоналізованої власності Тимчасовий робітничо-селянський уряд України 16 січня 1919 р. прийняв декрет “Про націоналізацію цукрових заводів” [185]. Цей акт покладав на ради депутатів, ревкоми, НК, військові частини, а також партизанські частини обов’язок охорони “народного добра”. Будь-яке

розкрадання націоналізованого майна кваліфікувалися як грабіж, а особа, яка обвинувачувалася у вчиненні цього злочину передавалася до суду військового трибуналу.

Враховуючи те, що досить поширеною формою розкрадання були реквізиції, на боротьбу з цим явищем Народні комісаріати у військових справах, продовольства, землеробства і ВУНК видали спільну постанову “Про охорону націоналізованих кінських заводів” від 19 березня 1919 р. У документі зазначалося, що без згоди Наркомату землеробства УСРР забороняється здійснювати реквізицію племінних коней, господарського інвентарю, кормового, фуражу, продовольчих запасів державних кінських заводів. Незаконна реквізиція переліченого кваліфікувалася як “розкрадання радянського надбання і бандитизм” [18, с. 146–147].

Для підвищення ефективності охорони і захищеності стратегічних об’єктів власності 2 квітня 1919 р. було прийнято декрети “Про караність руйнування шляхів сполучення” [237] та “Про посилення охорони телеграфної мережі і про караність її умисного пошкодження” [242]. Ці акти передбачали, що винні у пошкодженні або знищенні шляхів сполучення, телеграфної мережі передаються для здійснення судочинства до революційного трибуналу і до них може бути застосоване покарання у вигляді розстрілу.

Однак заходи, спрямовані на залучення населення до охорони залізниць та її споруд, посилення кримінальної відповідальності за знищення та руйнування цих об’єктів не призвели до очікуваних результатів радянською владою. Такий стан справ зумовив прийняття декрету ВЦВК і РНК РСФРР “Про заходи боротьби з розкраданнями з державних складів і посадовими злочинами, які сприяють розкраданням” від 1 червня 1921 р. [233]. У ньому передбачалося дев’ять складів злочинів: 1) завідомо незаконний відпуск товарів особами, які працюють в органах постачання, розподіл, заготівлі та виробництва; 2) завідомо незаконний відпуск товарів, сприяння розкрадання та невжиття заходів до перешкоджання розкрадання,

вчинені працівниками складів, баз і розподільників; 3) розкрадання предметів виробництва і приховування їх від обліку в цілях розкрадання, вчинені особами адміністративного та складського персоналу промислових підприємств; 4) сприяння розкрадання та умисне не перешкоджання розкрадань з боку осіб, які охороняють складські приміщення; 5) отримання свідомо незаконним шляхом з метою спекуляції товарів з державних складів, баз, розподільників, заводів, млинів і насипних пунктів, а також і посередництво в такому отриманні; 6) масова скупка, продаж, перепродаж товарів, свідомо отриманих незаконним шляхом; 7) розкрадання матеріалів, наданих державними органами майстерням для пошиття й обмундирування, артілям, кооперативам, вчинене особами, керівними цими підприємствами; 8) розкрадання товарів і матеріалів, наданих державними органами для виконання державних замовлень державним і приватним підприємствам, вчинене керівниками цих підприємств; 9) розкрадання товарів при транспортуванні їх сухопутним, водним і гужовим шляхом. Закон відносить до розкрадань сприяння і не перешкоджання розкраданням з боку посадових осіб, які безпосередньо в них не брали участь, але своєю дією чи бездіяльністю сприяли цьому. За ці злочини передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі з суворою ізоляцією на строк не нижче 8 років, а при наявності обтяжуючих обставин (повторність злочину, великі розміри розкрадання, відповідальне становище винного) – вища міра покарання.

На реалізацію викладених підстав стосовно притягнення до кримінальної відповідальності за розкрадання було прийнято постанову ВУЦВК і РНК УСРР “Про боротьбу з розкраданням вантажів у державних складах і при транспортуванні вантажів залізничним, водним і гужовим транспортом” від 15 червня 1921 р. Положення цього документа містили кримінально-правові норми, спрямовані на охорону державного, кооперативного, приватного майна, яке перевозилося транспортом [32, с. 68; 232].

Аналіз нормативних актів, які містили ознаки злочинів, які посягали на нормальну господарську діяльність та нормальну діяльність органів дозволяє умовно класифікувати їх на групи. Це злочини які посягали на: 1) здійснення націоналізації промисловості; 2) порядок виробництва, обміну, розподілу продукції; 3) фінансову систему; 4) виконання державних повинностей; 5) порядок військової служби; 6) ведення сільське господарство; 7) порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту; 8) нормальну роботу органів влади.

Радянське законодавство про кримінальну відповідальність до кодифікації 1922 р. включало низку нормативних актів, спрямованих на боротьбу з невиконанням державних повинностей – не здачею продподатку, невиконанням розверсток і т. д. У постановах, які передбачали обов'язки щодо виконання натурального податку або розверстки, згадується про кримінальну відповідальність за невиконання цих державних повинностей. У декреті РНК від 11 січня 1919 р. [284] зазначалося: “Сільські власники, які не здали у встановлений строк відповідну кількість хлібофуражу, зазнають його безоплатного примусового вилучення. До тих, хто злісно приховує свої запаси конфіскація майна та позбавлення волі за вироками народного суду”. Схожого характеру санкції за невиконання різних повинностей містилися і в низці інших декретів [283; 287; 286; 288; 285; 289; 290], які не встановлювали конкретних видів покарання, а згадували про “суворі заходи впливу” – арешт, віддання під суд, ув'язнення в табір з конфіскацією майна та реквізицією виявлених надлишків.

На підставі декрету ВЦВК РСФРР “Про заміну продовольчої і сировинної розверстки натуральним податком” від 21 березня 1921 р. було прийнято декрет РНК “Про відповідальність за порушення декретів про натуральні податки і про обмін” від 15 липня 1921 р. [100, с. 206]. 3 жовтня 1921 р. РНК видала інструкцію [100, с. 208], яка регламентувала застосування цього декрету і передбачала види податкових порушень та покарання, які застосовувалися до винних в адміністративному і судовому порядках. Аналіз

цих актів дозволяє виділити такі порушення, які посягали на порядок виконання натуральних податків, за які передбачалася адміністративна та кримінальна відповідальність: 1) не здача податків у встановлений термін; 2) здача недоброякісних продуктів; 3) продаж, обмін або приховування продуктів, що підлягають внесенню в рахунок податку; 4) пряма відмова від здачі податку; 5) здача навмисне зіпсованих продуктів; 6) повідомлення неправильних відомостей про розміри посівної площі, про кількість худоби та про склад сім'ї; 7) інші злісні дії платників.

Вагоме значення радянська влада приділяла боротьбі зі злочинами, які посягали на порядок здійснення військової служби. Так, значна увага приділялася аналізу ухиленню від військової служби, яке полягало в: 1) ухиленні від призову в ЧА громадян призовного віку; 2) ухиленні від призову в ЧА колишніх офіцерів, військових чиновників та інших фахівців царської армії; 3) ухиленні від призову осіб, які зараховуються в тилове ополчення; 4) сприянні ухилення від призову; 5) ухиленні від загального військового навчання; 6) порушенні правил реєстрації військовозобов'язаних; 7) умисному самовільному залишенні служби в радянських установах особами, оголошеними військовослужбовцями, але залишеними на роботі; 8) порушенні правил про звільнення від військової служби у силу релігійних переконань.

Серед нормативних актів, які забезпечували кримінально-правову охорону порядку народного господарства був декрет про землю, прийнятий II Всеросійським з'їздом Рад. Відповідно до п. 3 зазначеного документа псування конфіскованого майна, що належить народові, оголошується тяжким злочином, який карається революційним судом [100, с. 210]. У цьому акті вперше було сформульовано положення соціалістичної власності як всенародного надбання, а посягання (псування) на нього визнано тяжким злочином. Декрети означеного періоду містили злочини, які посягали на безпеку руху та експлуатацію водного транспорту, а саме: 1) проїзд по водним шляхам з порушенням встановлених правил; 2) безквитковий проїзд,

3) псування і втрата вантажів і багажу; 4) сприяння або не перешкоджання посадових осіб порушень правил проїзду по водним шляхам і перевезення вантажів і багажу. До транспортних злочинів на морських шляхах закон відносив: 1) псування або втрату вантажів; 2) безквитковий проїзд; 3) непідкорення законним розпорядженням капітана. Винні у скоєнні цих злочинів підлягали судовій або адміністративній відповідальності. Відповідно до декрету РНК “Про повітряні пересування” від 17 січня 1921 р. [100, с. 214] передбачалася кримінальна відповідальність за порушення правил про повітряні пересування осіб, незалежно від підданства.

До злочинів проти порядку управління відносилося незаконне поводження зі зброєю і розглядалося як протидія владі, підроблення радянських документів та їх використання, порушення порядку виїзду, в’їзду в УСРР і контрабанда. Так, 12 липня 1920 р. РНК РРФСР видає декрет “Про видачу та зберігання вогнепальної зброї та поводження з нею” [100, с. 215]. Він передбачав адміністративну і судову відповідальність винних за незаконне поводження зі зброєю.

Відповідно до циркуляру Касаційного відділу ВЦВК від 6 жовтня 1918 р. передбачалася відповідальність за підроблення радянських документів (ордерів, мандатів, посвідчень водія, дозволів та інших документів) або використання таких підроблених документів тощо. Згідно з декретом РНК від 24 листопада 1921 р. встановлено покарання для осіб у виді позбавленням волі на строк не менше одного року за неправдивий донос [100, с. 215].

Порушення порядку виїзду, в’їзду в УСРР і контрабанда регламентувалися постановою РНК РРФСР “Про заборону ввезення предметів розкоші” 1917 р. У документі вказувалося, що ввезення в РРФСР і контрабанди перевезення предметів розкоші караються тюремним ув’язненням на строк до 2 років і штрафом. Згідно з постановою РПО від 11 травня 1920 р. особи, які незаконно перетинають лінію фронту або займаються контрабандою, вважаються шпигунами. Декрет РНК від 8 грудня

1921 р. встановлює покарання відносно осіб, які займаються контрабандою у вигляді позбавлення волі на строк не менше 3 років з суворою ізоляцією, а при обтяжуючих обставинах – вищу міру покарання [100, с. 217].

Викладеними вище кримінально-правовими нормами не вичерпується соціалістичне кримінальне законодавство, присвячене боротьбі зі злочинами проти порядку управління. Крім наведених найбільш важливих законодавчих актів у період 1917–1922 рр., була видана низка законів, в яких передбачалася боротьба з іншими злочинами проти порядку управління.

У перших декретах радянської влади боротьбі з військовими злочинами відводилася незначна увага. 3 червня 1919 р. РПО видає постанову “Про заходи щодо викорінення дезертирства” [182], в якій існувала відмінність злочинів ухилення від служби у лавах ЧА та за дезертирства. Щодо дезертирів і осіб, які ухиляються від служби в ЧА могли застосовуватися такі міри покарання: а) розстріл, б) конфіскація всього майна або його частини (будівлі, худобу, землеробського знаряддя тощо), в) позбавлення назавжди або на термін всього або частини земельного наділу (покіс, город, сад тощо). Такі ж покарання, крім розстрілу, можуть бути застосовані і щодо приховувачів дезертирів. Члени сім’ї особи, яка приховувала дезертирів, могли бути засуджені до виконання термінових робіт у господарствах червоноармійців, які потребують господарської допомоги, до виконання повинності по громадським роботам, до грошових штрафів. Стосовно місцевого населення, яке приховувало дезертирів або не надавало допомоги органам влади відносно їх затримання застосовувалася кругова порука у виді штрафу або примусових робіт. Посадові особи, винні у приховуванні дезертирів та мобілізованих, оголошувалися зрадниками робітничо-селянської справи і засуджувалися до розстрілу.

Таким чином, постанова значно посилювала кримінальну репресію за дезертирство та передбачала інститут кругової поруки, що суперечило принципу особистого характеру кримінальної відповідальності.

У законодавстві періоду громадянської війни питання про боротьбу з військовими злочинами в основному зводився до нормування боротьби з дезертирством. Боротьба з іншими військовими злочинами була регламентована досить детально в “Положенні про революційні військові трибунали”, затвердженому постановою ВЦВК РСФРР від 20 листопада 1919 р. [233]. У цьому акті встановлювалася підсудність справ військовим революційним трибуналам і як наслідок дифференційовано злочини, вчинені військовослужбовцями на такі групи: 1) контрреволюційні злочини, вчинені військовослужбовцями; 2) загальнокримінальні злочини, вчинені військовослужбовцями; 3) посадові злочини, вчинені військовослужбовцями; 4) спеціальні військові злочини, вчинені військовослужбовцями; 5) інші злочини, вчинені військовослужбовцями. Ця класифікація військових злочинів значно відрізняється від класифікації, прийнятої в подальшому.

Концентруючи увагу на розробці норм про боротьбу з дезертирством та приховуванням дезертирів, радянське кримінальне законодавство в кінці 1919 р. містить чітку систему військових злочинів. У законодавчому порядку регламентуються й інші злочини, вчинені військовослужбовцями, зокрема посадові. Особливістю військово-кримінального законодавства цього є криміналізація контрреволюційних і загальнокримінальних злочинів, скоєних військовослужбовцями.

Зміст проаналізованих актів свідчить про поступове формування принципів, основних інститутів Загальної частини кримінального права, а також закріплену класифікацію злочинів здійснену за родовим об’єктом, яка у подальшому стала основою для створення Особливої частини кримінального права. Загалом кримінальне законодавство доби “Воєнного комунізму” в УСРР відтворювало правові норми, прийняті вищими органами влади РРФСР. Водночас вважаємо, що в УСРР існували тенденції до посилення репресивних санкцій, що зумовлювалося селянським повстанським рухом.

2.2. Кодифікація законодавства про кримінальну відповідальність УСРР у період НЕПу та її згорання (1922-1930 рр.)

Поява нових форм правовідносин під час НЕПу зумовила посилення курсу на революційну законність, що об'єктивно сприяло економії кримінальної репресії, гуманізації кримінальної відповідальності, декриміналізації деяких видів протиправних діянь. Відбулося зниження рівня злочинності. Така ситуація та зовнішньополітичний чинник зумовили зміни в законодавстві про кримінальну відповідальність, які в майбутньому завершилися прийняттям кодифікованого акта.

Науковою розробкою питань першої кодифікації кримінального законодавства УСРР займалися такі дослідники як: Ю. А. Агафонов [98; 1], Б. М. Бабій [5], Я. М. Брайнін [20], О. В. Волох [32], І. С. Галаган [34], О. А. Герцензон [46; 45], М. А. Голодний [49; 50], В. К. Грищук [53], Ж. О. Дзейко [60], П. П. Михайленко [153], А. Т. Потьомкіна [225], А. І. Рогожин [249; 250; 251], І. Б. Усенко [240], Ю. А. Фролов [329], П. Л. Фріс [249], В. А. Чехович [358], О. А. Чуваков [359], В. І. Шакур [252] та ін.

У процесі кодифікації існувала проблема недостатньо ефективного застосування законодавчої техніки, яка пояснювалася непослідовною систематизацією нормативно-правових актів. Це зумовлювалося відсутністю єдиного законодавчого органу, його функції виконували: а) Всеукраїнський з'їзд рад, ВУЦВК та РНК (до моменту прийняття першої радянської Конституції); б) Всеукраїнський з'їзд рад, ВУЦВК і РНК (з прийняттям Конституції УСРР від 14 квітня 1919 р.) [111]; в) Президія ВУЦВК з 1919 р. [208, с. 43]; г) Всеукраїнський з'їзд Рад і президія ВУЦВК і РНК (згідно з постановою V Всеукраїнського з'їзду Рад “Про радянське будівництво” від 1 березня 1921 р.) [189, с. 90-94]; г) Всеукраїнський з'їзд Рад і президія ВУЦВК

(відповідно до постанови IX Всеукраїнського з'їзду Рад “Про зміну Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки”), а також РНК УСРР (Положення про РНК УСРР); д) Всеукраїнський з'їзд, а в період між його з'їздами – ВУЦВК. Що стосується РНК, то вона отримувала право видавати законодавчі акти лише в межах прав, наданих їй ВУЦВК [117]; е) Всеукраїнський комітет по загальній трудовій повинності та РПО РРФСР. Це призводило до того, що правозастосовним органам було складно, а інколи взагалі не надавалося можливим, відрізнити закони від підзаконних нормативно-правових актів.

Одним із основних засобів законодавчої техніки, як зазначає дослідник Л. Апт, було “відтворення нормативних приписів” [2] і прийняті нормативно-правові акти УСРР (УРСР) за змістом відповідали загальносоюзним. Такий підхід до законотворчості не дозволяв формувати ефективні кримінально-правові норми, які б враховували особливості соціально-економічного розвитку УСРР та на належному рівні здійснювали свої охоронні, регулятивні та профілактичні функції.

Проектна робота над КК УСРР розпочалася ще з 1919 р. Його положення в значній мірі базувалися на основах проекту Кримінального уложення, затвердженого імператором Миколою II 1903 р. [313; 368]. У 1919 р. при НКЮ УСРР було сформовано комісію з розробки проекту КК УСРР, яка підготувала тексти кількох розділів. Однак в умовах воєнного часу в Україні, розпочата робота НКЮ не мала успіху. Це пояснювалося і тим, що влітку 1919 р. відбулося знищення напрацьованих матеріалів кодифікації кримінального законодавства під час денікінської окупації України [18, с. 96].

20 березня 1920 р. колегія НКЮ УСРР утворила у своєму складі відділ кодифікації законодавства. З урахуванням напрямів законодавства його було поділено на підвідділи, очолювані науковими консультантами [343]. При відділі з кодифікації НКЮ УСРР весною 1920 р. розпочала роботу комісія з підготовки проекту КК УСРР у складі працівників НКЮ, вчених,

практикуючих юристів [153]. Результати її роботи публікувалися у вигляді збірників і циркулярів [321, с. 65]. Так, у березні 1921 р. було видано один з розроблених циркулярів “Про однакове розуміння деяких найважливіших злочинів та їх підсудність”, у якому зазначалося, що в практиці судових установ, ревтрибуналів і нарсудів спостерігається різне розуміння деяких найбільш поширених злочинів, унаслідок чого каральна діяльність судових установ УСРР часто позбавлена однастайності, необхідної для правильного і послідовного проведення в життя покладених на суд завдань по боротьбі із злочинністю [239]. Для забезпечення єдності та правильного застосування кримінально-правових норм при кваліфікації злочинів на території України НКЮ роз’яснив у цьому циркулярі сформовані комісією ознаки злочину. Зазначені роз’яснення мали враховуватися правозастосовними органами.

Отже, результати роботи комісії з кодифікації кримінального законодавства отримали статус актів тлумачення кримінально-правових положень.

У червні 1920 р. у Москві відбувся Третій Всеросійський з’їзд діячів радянської юстиції, в якому взяла участь група юристів з УСРР. Було вирішено розпочати розробку проекту КК на основі запропонованого НКЮ РСФРР підходу класифікації злочинів [153, с. 103]. 14 січня 1922 р. у РНК УСРР запропонував НКЮ України розглянути проект КК РСФРР і на основі його положень підготувати проект КК УСРР з урахування соціально-політичних економічних та інших чинників України [342]. У зв’язку з цим 19–23 січня 1922 р. у Харкові відбувся I з’їзд працівників юстиції УСРР, які займалися обговоренням положень майбутнього КК УСРР [28]. Текст кодексу розглядався в Інституті радянського будівництва, а в січні 1922 р. – на IV з’їзді діячів радянської юстиції, а в лютому-квітні того ж року над текстом КК працювала спеціально створена комісія РНК. У травні 1922 р. його було розглянуто ВУЦВК на чотирьох пленарних засіданнях спеціальної комісії [281]. 23 серпня 1922 р. ВУЦВК прийняв постанову “Про введення в дію Кримінального кодексу УСРР”, яка проголошувала, що цей акт

сформований на основі КК РСФРР з метою встановлення єдності радянського кримінального законодавства [86] і складався із Загальної та Особливої частин. Загальної частина КК УСРР базувалася на “Керівних началах” (1919 р.).

Згідно з цією постановою КК УСРР визнавався чинним на всій території республіки з 15 вересня 1922 р. Як наслідок раніше прийняті акти кримінально-правового характеру “в частині встановлення ними підстав і розмірів кримінальних покарань” після прийняття КК УСРР визнавалися такими, що втратили чинність, окрім положення 11 постанов уряду української республіки (наприклад, “Про заборону угод з нерухомістю” [235] та “Про псування залізничних шляхів, телеграфних і телефонних проводів” від 9 червня 1920 р. [243]). Вони встановлювали підстави та розміри кримінальних покарань за низку найбільш небезпечних та найбільш поширених на території України діянь і увійшли до складу нового кодексу як статті, позначені верхнім цифровим індексом (у вигляді “1”).

Зважаючи на те, що раніше видані законодавчі й підзаконні акти з кримінально-правовими нормами передбачали накладення на винних покарання, крім судів та революційних трибуналів, на різні державні, управлінські, правоохоронні та адміністративні органи, названа постанова містила спеціальну вказівку, що покарання за злочини, передбачені КК, повинні призначатися засудженням виключно згідно з судовими вироками.

КК 1922 р. поділявся на Загальну (статті 1–56) та Особливу (статті 57–227) частини. Загальна частина містила п’ять глав: “I. Межі дії Кримінального кодексу”, “II Загальні засади застосування покарання”, “III Визначення міри покарання”, “IV Роди і види покарань і інших заходів соціального захисту”, “V Порядок відбування покарання” [255, с. 116-122]. У Кодексі визначалася його дія за колом осіб (громадян УСРР та іноземців, які не користувалися правом екстериторіальності) та дія в просторі (вчинення злочину на території УСРР). Згідно зі ст. 5 КК його завданням проголошено правовий захист держави від злочинів і від суспільно небезпечних елементів

шляхом застосування покарання та інших заходів соціального захисту. Це свідчило про первинність захисту радянського ладу, а не особи.

Злочином визнавалася: “будь-яка суспільно небезпечна дія або бездіяльність, що загрожує основам радянського ладу і правопорядку, встановленого робітничо-селянською владою на перехідний до комуністичного період” (ст. 6). Аналіз цього визначення свідчить про відсутність ознаки протиправності в законодавчому формулюванні, а це призвело до того, що підставою притягнення особи до кримінальної відповідальності виступав не лише склад злочину, а й соціальний стан особи. Це дозволяло за принципом аналогії притягати особу до кримінальної відповідальності за відсутності в її діях конкретного складу злочину, передбаченого Особливою частиною КК УСРР. Суд (чи позасудовий орган) на власний розсуд мав право визнавати “протиправними” та “суспільно небезпечними” будь-які дії. У цьому випадку покарання призначалося за “схожі” за ознаками злочину. Цей принцип створював умови для довільного трактування закону, став одним зі складових механізму сталінських репресій. Наприклад, діяння, передбачені ст. 58 “а” КК РСФРР (ст. 54 “а” КК УСРР) інкримінувалися особам, яких радянська влада намагалася ізолювати від “здорової” частини суспільства. Так, анекдоти кваліфікувалися як “контрреволюційна пропаганда” та “антирадянська агітація”, а розмови в колі друзів із критикою політичної системи – як “заклики до повалення існуючого ладу” [284, с. 124]. Результати правозастосовної практики та масове застосовування кримінальної репресії до невинних доводять, що аналогія кримінального закону була знаряддям боротьби з інакомисленням, негодним радянській владі в період культу особи.

Принцип аналогії використовувався та закріплювався не лише в частині кваліфікації злочинів, а й при призначенні покарання. Так, зміст ст. 10 КК УСРР передбачав, що в разі відсутності в законі прямих вказівок на окремі види злочинів покарання призначається відповідно до статей КК, що передбачають найбільш схожі за важливістю і родом злочину. При

призначенні покарання в першу чергу враховувався ступінь і характер суспільної небезпеки злочинця і лише після цього – характер та ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину; не враховувався ступінь вини особи, що підтверджувало класовий характер кримінально-правової політики, яка в цих аспектах була втіленням позицій антропологічної та соціологічної концепцій.

У КК містилися дві форми вини (умисел та необережність). Вина розглядалася як факультативна ознака кримінальної відповідальності й тому при призначенні покарання основна його мета полягала не у карі та виправленні засудженого, а в здійсненні захисту (оборони). Останнє свідчило про вплив соціологічної й антропологічної теорій, а також політичної доцільності репресії стосовно класових ворогів.

Привертає увагу зміст ст. 9 КК, яка не мала чіткого формулювання та мотивації щодо призначення покарання судовими органами і вказувала, що при призначенні покарання суди повинні керуватися “соціалістичною правосвідомістю”, що на практиці викликало свавілля судових органів.

Не на користь засудженого закріплювався в Кодексі і принцип дискреції, який надавав можливість суду при призначенні покарання, керуючись “соціалістичною правосвідомістю”, а не принципом законності, свавільно обирати серед значної альтернативи покарань, передбачених санкцією норми, найбільш доцільне. Серед кількох покарань, передбачених санкцією норми, суд обирав найбільш доцільне починаючи від “примусових робіт без утримання під вартою” до максимального строку позбавлення волі. У тому випадку, коли санкція статті відповідного злочину не передбачала альтернативу покарань, а наприклад лише позбавлення волі, то суд мав право призначити покарання нижче від найнижчої межі або вище максимальної санкції передбаченої санкцією статті особливої частини Кодексу.

Існувала також зворотна дія в часі закону про кримінальну відповідальність, який погіршував становище винного, що виразилося у застосуванні кримінальної репресії до амністованих осіб. Не дивлячись на те,

що покарання за злочини мали призначатися засудженим виключно на підставі вироку суду, продовжували ухвалюватися нормативні акти органів радянської влади, які надавали право призначати та виконувати покарання органам державної безпеки, а це вступало в колізію з положеннями КК УСРР.

У Загальній частині КК до системи покарань не включалася смертна кара. Це пояснювалося тим, що радянська влада намагалася підкреслити її тимчасовий характер (простежується принцип гуманізму класичної школи кримінального права). Однак у санкціях Особливої частини КК УСРР, інших нормативно-правових актів, які складали кримінальне законодавство свідчать про наявність вищої міри покарання (розстрілу).

КК УСРР 1922 р. в багатьох аспектах мав і позитивні сторони. У ньому чітко сформувалися і діють по теперішній час фундаментальні принципи: гуманізму, визначеності покарання, поєднання економії кримінальної репресії із застосуванням найбільш суворого покарання за вчинення особливо небезпечних злочинів. Було сформовано необхідні кримінально-правові положення та інститути, які існують і в сучасному кримінальному праві, а саме: дія кримінального закону в просторі, стадії вчинення злочину, форми вини, неосудність, обставини, що виключають злочинність діяння, стадії вчинення злочину (готування, посягання та вчинення), співучасть у злочині (передбачалися види співучасників: виконавець, підбурювач і пособник), судимість, призначення покарання тощо.

Позитивною стороною Кодексу було закріплення принципу гуманізму в нормах, які передбачали строки давності, зарахування в строк позбавлення волі попереднього ув'язнення, призначення покарання нижче від найнижчої межі, передбаченої в кримінальному законі тощо. Новелою кримінального законодавства виступало передбачення покарання не пов'язаного з позбавленням волі. Деякі санкції статей містили досить м'які покарання, наприклад, за вчинення тяжких злочинів встановлювалася нижча межа покарання позбавлення волі, що не перевищувала 3,5 років, а максимальний

строк покарання передбачав 10 років позбавлення волі. Вища міра покарання (смертна кара) призначалася лише за злочини проти держави, при цьому не могла застосовуватися до осіб, які на момент вчинення злочину не досягли 18 р.

Злочини, передбачені в цьому Кодексі, поділялися на злочини: а) спрямовані проти основ радянського ладу, встановленого в СРСР владою робітників і селян, і тому визнані найнебезпечнішими та б) всі інші злочини (ст. 8 КК УСРР) [123, с. 4].

Розглядуваний нормативно-правовий акт уперше на законодавчому рівні чітко визначив, що заходи соціального захисту застосовуються з метою: а) загального запобігання злочинам; б) позбавлення можливості осіб, які вчинили суспільно небезпечні дії, вчиняти нові злочини; в) пристосування осіб, які вчинили суспільно-небезпечні дії до умов вільного співжиття трудящих. Аналіз зазначених цілей доводить, що вони багато в чому схожі з тими, які закріплювалися імперським кримінальним законодавством.

Загалом, КК УСРР містив одинадцять видів кримінальних покарань: а) оголошення ворогом трудящих з позбавленням громадянства УСРР і тим самим громадянства СРСР і з вигнанням за межі СРСР назавжди; б) позбавлення волі в виправно-трудовах таборах у віддалених місцевостях СРСР; в) позбавлення волі в загальних місцях ув'язнення; г) примусова праця без позбавлення волі; д) обмеження прав; е) видаленням за межі СРСР на строк; є) видалення за межі УСРР або за межі окремої місцевості з оселенням у тих чи інших місцевостях або без такого оселення, з заборонаю проживати в тих чи інших місцевостях або без такої заборони (ст. 21); ж) громадська догана; з) конфіскація майна; и) штраф; к) пересторога [123].

Отже, до єдиного переліку покарань КК УСРР смертна кара не включалася, у зв'язку тим, що радянська влада намагалася показати тимчасовий характер цього заходу. Поряд з цим правозастосовна практика свідчила про систематичне застосування вищої міри покарання (розстрілу).

Окрім покарання Кодекс містив “заходи соціального захисту”, які застосовувалися судом замість основного покарання або призначалися додатково, а саме: а) поміщення в установи для розумово відсталих або морально дефективних; б) примусове лікування; в) заборона займати певну посаду або займатися певною діяльністю чи промислом; г) виселення з певної місцевості. Із позицій сучасного тлумачення кримінально-правових положень можна ствердити, що класифікація заходів соціального захисту дозволяє констатувати наступне, що ті з них, які зазначені в пп. “а”, “б” можна віднести до примусових заходів медичного характеру, а в пп. “в”, “г” були різновидами покарання.

На законодавчому рівні і в актах тлумачення кримінального закону не було здійснено чіткої відмінності між покаранням і заходами соціального захисту. Тому не існувало одностайної позиції правозастосовних органів при призначенні особі тих чи інших каральних заходів. У радянській юридичній науці існували різні позиції стосовно відмінних характеристик цих понять. Частина з них полягала в цілях, так заходи соціального захисту мали профілактичну мету, а покарання – елементи репресії.

Особлива частина КК УСРР 1922 р. містила окремі види злочинів, які було систематизовано за принципом родового об’єкту. Такий підхід дозволив сформувати систему інститутів кримінального права, які існують і в чинному КК. Цим було закладено на майбутнє тенденції розвитку кримінального законодавства нашої країни.

Згідно зі ст. 32 КК УСРР 1922 р. передбачалося два види покарань, пов’язаних із виправно-трудовим впливом: позбавлення волі (п. “б”) і примусові роботи без утримання під вартою (п. “в”) [320, с. 14]. Позбавлення волі могло бути призначене на строк від одного місяця до десяти років (ст. 34), примусові роботи без утримання під вартою могли бути призначені на строк від 7 днів до 1 року і поділялися на: а) роботи зі спеціальності, при яких засуджений продовжував працювати за своєю професією зі зниженням за тарифним розрядом, з обов’язковими понаднормовими роботами і з

переведенням в іншу установу або іншу місцевість і б) роботи некваліфікованої фізичної праці (ст. 35). У цей час сформувалася ідея “примусової праці”, яка не передбачала позбавлення волі, і мала на меті перевиховання засуджених [361, с. 15].

Згідно зі ст. 11 КК УСРР 1922 р. замість покарання до малолітніх та неповнолітніх у віці від 14 до 16 років мали застосовуватися заходи медико-педагогічного впливу [318, с. 11]. Відповідно до ст. 32 КК УСРР 1922 р. передбачалося два види покарань, пов'язаних із виправно-трудовим впливом: позбавлення волі (п. “б”) і примусові роботи без утримання під вартою (п. “в”) [318, с. 14]. Позбавлення волі могло бути призначене на строк від одного місяця до десяти років (ст. 34), примусові роботи без утримання під вартою могли бути призначені на строк від 7 днів до 1 року і поділялися на: а) роботи, які виконував засуджений, працюючи за професією зі зниженням за тарифним розрядом, з обов'язковим понаднормовим часом і з переведенням в іншу установу або іншу місцевість і б) роботи некваліфікованої фізичної праці (ст. 35). Найбільш педагогічно занедбаних неповнолітніх, які засуджувалися до позбавлення волі до початку 20-х років ХХ ст. за рішенням суду утримували у трудових будинках [14, с. 69]. У 1923 р. КК УСРР було доповнено статтями 18¹ і 18², що передбачали можливість зниження строку покарання на половину неповнолітнім у віці від 14 до 16 років, а неповнолітнім у віці від 16 до 18 років – на одну третину [318].

Структурно Особлива частина КК 1922 р. складалася з восьми глав: “І. Державні злочини (контрреволюційні)”; “ІІ. Посадові (службові) злочини”; “ІІІ. Порушення правил про відділення церкви від держави”; “ІV. Злочини господарські”; “V. Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи”; “VI. Майнові злочини”; “VII. Військові злочини”; “VIII. Порушення правил, що охороняють народне здоров'я, суспільну безпеку і публічний порядок”. Серед об'єднаних у ці глави статей (статті 57–227) було чотирнадцять, які мали позначку з верхнім індексом (прим). Вони

доповнювали текст Кодексу, враховуючи специфіку умов суспільного життя в Україні того періоду (статті 70¹, 79¹, 87¹, 96¹, 103¹, 123¹, 125¹, 125², 125³, 125⁴, 139¹, 197¹, 217¹, 217²). Характерною рисою Особливої частини КК УСРР на відміну від КК РСФРР було встановлення більш суворої відповідальності за деякі види злочинів (наприклад, за порушення законодавства про відокремлення церкви від держави і школи від церкви).

Зупинимосся на аналізі наведених груп злочинів. Згідно з КК УСРР до злочинів проти держави відносилися контрреволюційні злочини і злочини проти народного управління [156, с. 300]. Під контрреволюційним злочином вважалася: “будь-яка дія, спрямована на повалення завоювань пролетарською революцією влади робітничо-селянських Рад та існуючого на основі конституції РРФСР робітничо-Селянського Уряду, а також дії спрямованні на допомогу міжнародної буржуазії, яка не визнає рівноправності комуністичної системи, що приходить на заміну капіталізму і намагається до її повалення шляхом контрреформації або блокади, шпionaжу, фінансування преси і тому подібними засобами” [156, с. 300-301; 122; 318].

До контрреволюційних злочинів відносилися: 1) організація з контрреволюційною метою збройних повстань або вторгнення на радянську територію збройних загонів або банд, а також участь у будь-якій спробі з тією ж метою захопити владу в центрі і на місцях або насильницьким шляхом відокремити частину території держави або розірвати укладені з нею договори; 2) співробітництво з іноземними державами або їх окремими представниками з метою збройного втручання у справи республіки, оголошення їй війни або організації військової експедиції, а також сприяння цьому; 3) участь у контрреволюційних організаціях; 4) участь у вчиненні в контрреволюційних цілях, терористичних актів, спрямованих проти представників радянської влади або діячів революційних робітничо-селянських організацій; 5) організація в контрреволюційних цілях знищення або помноження вибухом, підпалом або іншим способом залізничних або інших шляхів і засобів сполучення, засобів народного зв'язку, водопроводів,

суспільних складів та інших споруд і будівель або участь у виконанні вказаних злочинів; 6) участь у шпіонажі; 7) активні дії і активна боротьба проти робітничого класу і революційного руху, що проявилася на відповідальних посадах при царському ладі; 8) співучасть (приховування та пособництво) у вчиненні контрреволюційних злочинів; 9) пропаганда і агітація, спрямована на допомогу міжнародній буржуазії; 10) самовільне повернення в межі країни у випадку застосування до особи покарання у виді вигнання за межі країни; 11) виготовлення і поширення агітаційної літератури контрреволюційного характеру; 12) зміна та поширення з контрреволюційною метою неправдивих чуток або неперевіраних відомостей, що можуть викликати суспільну паніку, недовіру до влади або дискредитувати її [122].

Необхідно погодитися з думкою А. В. Наумова, що ст. 67 КК УСРР 1922 р. закріплювала зворотну дію в часі кримінального закону, який погіршував становище винного. Згідно з цією нормою будь-яка службова особа, яка працювала в апараті державної влади і управління до встановлення радянської влади (дореволюційної Росії), могла притягатися до відповідальності за вчинення контрреволюційного злочину [156, с. 302]. Відповідно до постанови ВЦВК від 10 червня 1923 р. до ст. 67 КК РРСФР вносилися зміни і вона набула такого змісту: “Активні дії або активна боротьба проти робітничого класу і революційного руху, проявлені на відповідальних або особливо секретних (агентура)” посадах при царському ладі, – караються ...” [93; 148, с. 145; 122].

Злочином проти порядку управління визнавалося: “будь-яке діяння, спрямоване на порушення правильного функціонування органів управління чи народного господарства, поєднане з опором або непокорою законам радянській владі, з перепорою діяльності її органів та іншими діями, що викликають послаблення сили і авторитету влади” (ст. 74) [311]. У Кодексі містилося 30 норм про кримінальну відповідальність за такі злочини. Необхідно погодитися з позицією деяких авторів, що значна частина цих

злочинів у сучасному розумінні не можна віднести до злочинів проти управління. Наприклад, масові безпорядки (ст. 75), бандитизм (ст. 76-77), незаконний обіг вибухових речовин (ст. 3) посягали на громадську безпеку, втеча з-під варти або з місць позбавлення волі (ст. 95) – це злочин, який посягав на правосуддя. Приховування колекцій і пам'ятників старовини і мистецтва, що підлягають реєстрації обміну або передачі в державні сховища (ст. 102) посягали на власність [156, с. 303].

У 1923 р. визначення аналізованих складів злочинів було істотно розширене, до контрреволюційних стали відноситися і “дії, які не є безпосередньо направлені на досягнення вищезазначених цілей, але завідомо для особи, яка вчинила це діяння, містять у собі замах на основні політичні та господарські завоювання пролетарської революції” [93]. Було сформовано поняття “економічної контрреволюції” (ст. 63), якою вважалася протидія нормальній діяльності державних установ і підприємств або використання їх для знищення і підризу державної промисловості, торгівлі, транспорту з метою вчинення діянь, передбачених ст. 57 КК РРФСР 1922 р. Згідно з постановою ЦВК і РНК СРСР 14 серпня 1925 р. “Про шпіднаж” були внесені уточнення, які стосувалися поняття шпіднажу. Зміст останнього з 1925 р. охоплює не лише “передачу, викрадення або збирання з метою передачі відомостей, що є за своїм змістом спеціально охоронювані державною таємницею, іноземним державам, контрреволюційним організаціям або приватним особам”, але й збирання з метою передачі економічних відомостей, які не є державною таємницею [156, с. 304].

Одним з проявів рецепції в КК УСРР 1922 р. із дореволюційного та радянського законодавства були посадові злочини. У КК УСРР було розширено їхню класифікацію. До них відносилися перевищення влади, зловживання владою, одержання хабара, недбалість, привласнення державної власності. Слід зазначити, що в цій главі містилася ст. 111, яка регламентувала відповідальність за постановлення суддями з корисливих чи інших особистих мотивів неправосудного вироку. Покарання за цей злочин

передбачалось у формі позбавлення свободи не менше трьох років, а за обставин, що обтяжують покарання, – вищою мірою покарання. Норми, які регламентували посадові злочини з незначними змінами закріплювалися і КК УСРР 1927 р. [119; 319].

Глава III “Порушення правил про відділення церкви від держави” КК УСРР 1922 р. передбачала кримінальну відповідальність: за вчинення обманних дій з метою викликати суєвірство в масах населення, щоб добути в такий спосіб будь-яку користь; за викладання малолітнім чи неповнолітнім релігійних віровчень у державних або приватних учбових закладах і школах та взагалі за викладання релігійних віровчень з порушенням встановлених для цього правил; за примусове стягнення зборів на користь церковних релігійних організацій або груп; за те, що релігійні або церковні організації привласняють адміністративні, судові чи інші публічно-правові функції і права юридичних осіб, застосовується до осіб, які вчинили або допустили зазначене порушення; за відправляння в державних і громадських установах та підприємствах релігійних обрядів, а також за вміщення в цих місцях будь-яких релігійних зображень; за перешкоджання відправляти релігійні обряди, оскільки вони не порушують суспільного ладу і не супроводжуються замахом на права громадян. Як правило, ці злочини передбачали покарання виправно-трудою роботи та штраф.

Положення глави IV КК УСРР “Господарські злочини”, спрямовувалися на кримінально-правову охорону суб’єктів господарювання. Передбачалася кримінальна відповідальність за: невиконання обов’язків договору, особливо державними підприємствами; порушення роботодавцем законів про працю й положень колективних договорів; ухилення від сплати податків; безгосподарське ведення особами, які стоять на чолі державних установ або підприємств дорученої їм справи, внаслідок чого було розтрачено майно підприємства, розтрачання орендаром наданого йому за договором державного майна у вигляді засобів виробництва, видача завідуючим установою або підприємством продуктів і предметів широкого

вжитку не за призначенням, скуповування та збут у вигляді промислу продуктів, матеріалів і виробів, щодо яких є спеціальна заборона або обмеження, вчинення заборонених угод з нерухомістю, домовими будівлями, а рівно цінними паперами тощо.

До цих злочинів відносилися “спекуляція”, яка полягала в “збуті, скупці або зберіганні з метою збуту”, з часом вона передбачала штучне підвищення цін на товари шляхом змови або саботажу торговців між собою, або шляхом не випуску товарів на ринок. Однією з причин криміналізації спекуляції було уповільнення розвитку приватної торгівлі внаслідок голоду 1921–1923 рр. У 1921 р. продукція сільського господарства за ціною була набагато вищою ніж товари промислового виробництва, які, не знаходячи свого споживача, реалізовувалися за цінами, нижчими за собівартість. До цього додалася нестабільність грошового курсу, що примушувала майже щотижня переглядати відпускні ціни. Приватні торговці вдало для себе почали використовувати цю різницю між роздрібними і закупівельними цінами, інколи притримуючи товар. Дрібними спекулянтами, як правило, опікувалися органи міліції. У 1921 р. лише в Донбасі міліцією реєструвалося в середньому до 50 випадків спекулятивних операцій щомісяця [280]. На початку НЕПу кримінальна політика держави для протидії спекуляції продовжувала залучати й органи державної безпеки. У наказі голови ВНК Ф. Держинського від 8 січня 1921 р. відзначалося, що на каральні органи покладалися завдання “відловлювати” не дрібних спекулянтів, а виявляти “спекулянтські організації”, “бити спекуляцію... в голову”, визначалося і коло осіб, які підлягали увазі з боку органів держбезпеки. “Жоден робітник і селянин за дрібну спекуляцію і кримінальний злочин не повинні числитися за органами НК”. До поля зору спецслужб повинні були потрапляти лише “буржуї” і “специ” [143, с. 202]. Розслідуванням злочинами, пов’язаними зі спекуляцією займався створений 24 лютого 1921 р. у структурі Цупрнкому Економічний відділ (6 травня 1921 р. реорганізовано в Економічне управління та його відділення на місцях. До його функцій входила, зокрема і

“боротьба з усіма негативними наслідками, які ніс із собою вільний ринок”, а саме: з розкраданням, хабарництвом посадових осіб, приховуванням товарів, змовою торговців для підняття цін, тобто зі спекуляцією, тощо [143]

У 1922 р. згідно з декретом РНК УСРР від 22 серпня 1922 р. відбулося спрощення процедури отримання права на приватну торгівлю внаслідок чого скасовувалися міліцейські свідоцтва на торгівлю та було визначено правовий статус приватного торговця у Цивільному кодексі УСРР, прийнятому постановою ВУЦВК від 16 грудня 1922 р. Це призвело до поживлення приватної торгівлі. За даними статистичного обстеження станом на березень 1923 р. частка приватника в роздрібному товарообігу дорівнювала 91,8%, оптово-роздрібному – 50,3%, оптовому – 1,1% [341].

У зв'язку з цим у складі господарських злочинів з'явилися норми, що були характерні для конкретної історичної ситуації, пізніше вони втратили своє значення і були або змінені, або взагалі виключені із законодавства. Саме до таких норм відносилося “порушення правил економічного регулювання” (ст. 135 КК УСРР) [143, с. 203]. Економічне регулювання торгівлі використовувалося як засіб боротьби зі спекуляцією, коли дійсні спекулянти через розгалужену мережу своїх агентів (перекупників) штучно створювали ажіотаж на дефіцитні товари (трикотаж, мануфактуру тощо). Така нез'ясованість різниці між спекуляцією та вільною торгівлею ставила під удар нових комерсантів, розв'язувала руки владі, що залишала за собою право регулювати економіку заходами політичними. Державна кримінальна політика в той час була дуже суперечливою. З одного боку, простежувалося намагання законодавчо закріпити всі соціально-економічні зміни, що відбулися в державі, з іншого – продовжувалася боротьба з “класовими ворогами радянської влади”, яка проводилася у напрямках, що не мали відношення до кримінального права. Відсутність відмінності між спекуляцією та вільною торгівлею дозволяла органам влади здійснювати репресії приватних торговців.

Глава V “Злочини проти життя, здоров’я, свободи та гідності особи” включала злочини, які посягали на: 1) життя особи (умисні вбивства та вбивство через необережність); 2) здоров’я особи (тілесні ушкодження, удари, побої) або ставили у небезпеку життя та здоров’я особи (зараження венеричною хворобою, проведення абортів; за залишення без допомоги особи); 4) волю честь, гідність (незаконне позбавлення волі, підміна дитини); 5) статеву свободу і статеву недоторканість (зґвалтування, примушування до вступу в статевий зв’язок, мужолозтво).

Аналіз кримінально-правових заборон, які містилися в главі “VI. Майнові злочини” КК УСРР свідчить про те, що вони забезпечували кримінально-правову охорону суспільних відносин власності (державної чи громадської (соціалістичної) та господарської діяльності (ст.ст. 189–193 КК) [32]. До злочинів проти власності відносилися: крадіжка (ст. 180 КК), грабіж (ст. 182 КК) і розбій (ст. 183), купівля завідомо викраденого (ст. 181 КК), привласнення (ст. 185 КК) і розглядалося як самовільне утримання майна з корисливою метою і розтрата (ст. 186 КК). Предметом злочинів проти власності було майно приватної, колективної, державної (соціалістичної) форми власності.

Так, крадіжкою визнавалося таємне викрадення майна, що перебуває у володінні, користуванні або у віданні іншої особи чи установи. Кваліфікованим складом злочину крадіжки було вчинення її із застосуванням знарядь злочину, за попередньою змовою групою осіб, заволодіння майном державних установ, складів та інших сховищ, або у крупних розмірах, або вчинене відповідальною посадовою особою, розкрадання майна чи крадіжка коней або великої рогатої худоби у трудового землеробського населення.

Грабежем вважалося відкрите викрадення чужого майна у присутності особи, яка ним володіє, користується або відає. Кваліфікований грабіж полягав у застосуванні насильства, яке не є небезпечним для життя і здоров’я потерпілого або вчинений рецидивістом чи групою осіб.

Розбій характеризувався як відкритий напад, поєднаний із фізичним або психічним насильством, що загрожує смертю або каліцтвом, вчинений з метою викрадення майна. Розбій відрізнявся від грабежу характером насильства, яке було небезпечне для життя і здоров'я потерпілого. Кваліфікуючою ознакою розбою було вчинення його озброєною групою осіб.

Система злочинів, сформована в главі “VII. Військові злочини” КК УСРР, стала відповідним етапом криміналізації суспільних діянь у військовій сфері. Вона містила такі групи злочинів: 1) військові зрадницькі злочини і злочини воєнного часу; 2) військові злочини, які проявлялися в ухиленні від військової служби; 3) військові злочини проти порядку служби і підлеглості; 5) посадові військові злочини [360, с. 93-94, 96].

Глава VIII “Порушення правил, що охороняють народне здоров'я, суспільну безпеку і публічний порядок” містила злочини, які умовно можна поділити на такі групи: 1) злочини проти громадської безпеки (виготовлення, зберігання, придбання і збут сильнодіючих отруйних речовин без спеціального на те дозволу; поштою та іншими способами вогнепальної зброї (не мисливської), вибухових та швидкозаймистих речовин: пороху, патронів); 2) злочини проти авторитету органів (невиконання законного наказу або вимоги постового міліціонера, військової сторожі або інших властей, що охороняють громадський порядок і безпеку); 3) злочини проти моральності (незаконне розповсюдження порнографічних предметів; незаконне зривання чи пошкодження печатки або інших знаків, накладених з наказу властей, для охорони речей, сховища або іншого приміщення).

Необхідно зазначити, що низка злочинів, які містилися в нормативно-правових актах, прийнятих в Україні до кодифікації кримінального законодавства, а саме протягом 1918–1922 рр., ті що не втратили за тих умов ознак суспільної небезпечності, український законодавець не включив до КК УСРР 1922 р., але через деякий час до Кодексу було внесено відповідні зміни і доповнення.

Таким чином, аналіз КК УСРР 1922 р. вкотре доводить, що він формувався за зразком КК РСФРР. Відмінність полягала в тому, що ввідний закон КК РСФРР скасовував прийняті до набрання чинності цим Кодексом кримінально-правові акти, які регулювали кримінальну відповідальність, а ввідний закон КК УСРР зберіг дію деяких кримінально-правових нормативних актів.

Після прийняття КК УСРР протягом 1922–1926 рр. вносяться систематичні зміни його змісту. У 1923 р. було розширено ознаки контрреволюційного злочину, з'явилася стаття про економічну контрреволюцію. У 13 статей Кодексу містили смертну кару як вид покарання: за організацію збройних повстань, вторгнення на радянську територію, намагання захопити владу або територію УСРР, підбурення іноземної держави до вторгнення, масових безладів, протидію нормальній діяльності радянських установ та підприємств, участь у терористичних актах, диверсіях, шпигунстві тощо. У цей час вищу міру покарання мали право призначати лише трибунали, а з квітня 1923 р. – Верховний суд УСРР та губернські суди [152, с. 13, 14].

У місцевостях для боротьби з повстанцями, окрім закріплених в КК УСРР 1922 р., влада передбачала додаткові каральні заходи. Так, 5 жовтня 1922 р. ДПУ УСРР підготувало та подало до ВУЦВК проект спеціального положення про інститут відповідальних осіб, яким передбачалося подальші утиски селян. Чи було його затверджено, нам, на жаль, не відомо, інститут же проіснував ще понад рік. 6 вересня 1923 р. Політбюро ЦК КП(б)У згідно з вказівкою вищого керівництва постановило використовувати інститут відповідальних осіб лише в окремих випадках, не перетворюючи це в систему, а 21 листопада 1923 р. Президія ВУЦВК прийняла постанову про його скасування. Однак його аналог інститут “десятихатників” продовжував існувати у місцевостях, в яких було оголошено воєнний стан [322, с. 31].

З другої половини 20-х рр. ХХ ст. набула стійкого характеру тенденція до посилення кримінальної репресії, внаслідок розширення надзвичайних

повноважень органів державної безпеки в тому числі і позасудових. Так, згідно з рішенням президії ЦВК СРСР від 1 лютого 1924 р. дозволялося органам ДПУ застосовувати адміністративні заслання і висилку, ізолювати в таборах осіб, що обвинувачувалися в скуповуванні та приховуванні хлібних продуктів, “злісному” підвищенні цін на них, а також осіб, обвинувачених у спекуляції [357, с. 239].

28 березня 1924 р. було затверджено положення про права ОДПУ в сфері адміністративних висилок, заслань, ув'язнень у концтабори [357, с. 239]. Цей документ надавав право ОДПУ, виходячи з визначених ознак соціальної небезпеки певних осіб: “а) висилати таких з місцевостей, де вони мешкали, з заборонаю подальшого проживання на термін не більше трьох років; б) вислати таких з тих же місцевостей, з заборонаю проживання також у певних місцевостях та губерніях, згідно списку, визначеного Об'єднаного ДПУ на той же термін; в) вислати з зобов'язанням проживання у певних місцевостях згідно спеціальної вказівки Об'єднаного ДПУ з обов'язковим у цих випадках гласним наглядом місцевого відділу ДПУ на той же термін; г) ув'язнювати в концентраційний табір терміном до трьох років; д) висилати за межі державного кордону Союзу РСР на той же термін” [362].

Таким чином, Положення уповноважувало органи держбезпеки, керуючись політичними мотивами: по-перше, визнавати певних осіб соціально-небезпечними (суб'єктами злочину); по-друге, Особлива нарада ОДПУ, обирала перелічені покарання щодо кількох соціально-небезпечних категорій осіб: 1) причетних до контрреволюційної діяльності, шпигунства, інших державних злочинів; б) підозрюваних у контрабанді та нелегальному перетині кордону; в) підозрюваних у підробці грошових знаків за відсутності достатніх підстав для спрямування справ в судовому порядку; г) спекулянтів валютою, золотою монетою, дорогоцінними металами; по-третє республіканські ДПУ отримували право висилки з території республіки осіб, підозрюваних у бандитських та розбійних нападах, грабежах, їх пособників, у випадку відсутності достатніх даних для спрямування справ на судове

розслідування.

9 травня 1924 р. президія ЦВК надала уповноваженим ОДПУ право позасудової розправи з бандитами та їх помічниками, а також право виселення з місця проживання, направлення до концтабору строком до трьох років, застосування вищої міри покарання – розстрілу. Положенням НКВС від 20 вересня 1924 р. затверджувався міжвідомчий статут Особливої комісії, яка мала повноваження висилки в позасудовому порядку. Право висилки надавалося й Особливій нараді при колегії ДПУ УСРР [152, с. 22].

Викладене дозволяє констатувати, що нормативно-правова база, яка регламентувала правозастосовну діяльність органів ДПУ містила кримінально-правові положення, зокрема відносно застосування таких заходів впливу до громадян, які на той час розглядалися як адміністративні заходи (висилки), хоча фактично мали статус кримінального покарання. Це свідчить про відсутність критеріїв, які б розмежовували каральні заходи адміністративного і кримінального характеру. Рішення органів влади надавали право органам ДПУ обирати та виконувати покарання, розширювати класифікацію суб'єктів злочину, оцінювати ступінь суспільної небезпечності діяння за соціальною ознакою, а не формою вини. Акти, які уповноважували ДПУ здійснювати судові функції, вступали в колізію з положеннями КК УСРР 1922 р., який передбачав – призначення покарання виключно судом.

Для легалізації репресій проти населення та здійснення їх більш масштабними, радянська влада у подальшому проводить комплекс заходів, який першочерговим завданням передбачав внесення змін до кримінального законодавства. Так, згідно з п. “п.” ст. 1 Конституцією СРСР 1924 р. до основних джерел кримінального законодавства було віднесено “Основні засади кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік” (далі – “Основні засади”), прийняті постановою ЦВК СРСР від 31 жовтня 1924 р. [210]. У них зосереджувалися єдині для всіх республік СРСР принципи, поняття й інститути кримінального права, розмежовувалася законодавча

компетенція СРСР і союзних республік, передбачалася дія кримінального законодавства в часі тощо. З цього моменту лише законодавчому органу СРСР належала прерогатива видання нормативних актів кримінально-правового характеру, які регламентували підстави притягнення до кримінальної відповідальності за найбільш небезпечні злочини (зокрема, державні, військові).

Цей документ містив переважно норми Загальної частини кримінального права і загалом нараховував 39 статей, зосереджених у чотирьох розділах: “I. Межі дії кримінального законодавства”; “II. Загальні постанови”; “III. Заходи соціального захисту і їх застосування судом”, “IV Про умовно-дострокове звільнення засудженого від застосування визначеного судом заходу соціального захисту”.

Позитивною стороною “Основних засад” була регламентація таких кримінально-правових інститутів як невинуватість, необхідна оборона і крайня необхідність, давність, стадії злочинної діяльності, співучасть. Однак, формулювання цих інститутів не повністю відповідали правилам юридичної техніки. Наприклад, не розкривалося поняття вини, водночас згадувалося про форми винуватості тощо. Ці положення у подальшому своє логічне завершення отримали в КК 1927 р. Поняття співучасті у злочині не мало чіткого формулювання. Це призвело до того, до співучастю охоплювалися дії, які мали ознаки причетності до злочину (заздалегідь необіцяне приховування злочину).

Крім цього, не існувало єдиної позиції стосовно необхідності караності дій особи на стадії готування. В “Основних засадах” вживався термін “розпочатий злочин” та “незакінчений з якихось причин”, а в КК УСРР вживався лише термін “розпочатий злочин” (вважався замахом на злочин), а готування до злочину не вважалося кримінально-караним. Водночас, у КК РРФСР було криміналізовано готування до злочину. Ускладнювалося застосування кримінально-правових норм в частині попередньої злочинної діяльності і невірним судовим тлумаченням. Наприклад, у постанові

Пленуму ВС СРСР від 7 травня 1928 р. [132] зазначалося, що загальносоюзне кримінальне законодавство під розпочатим, але не закінченим злочином розуміє як замах, так і готування до злочину.

Визначаючи цілі кримінально-правових заходів боротьби зі злочинністю, союзний законодавець відмовився від застосування терміну “покарання”, замінивши його терміном “заходи соціального захисту”. Останній вживався і в ст. 5 КК РСФСР 1922 р. У ст. 1 “Основних засад” йдеться мова про “застосування до порушників революційного порядку покарання або інших заходів соціального захисту”. У цій же нормі говориться про “застосування до правопорушник заходів соціального захисту”. Це свідчить, що поняття “заходи соціального захисту” і “покарання” співвідносилися як частина і ціле.

Небажання радянської влада використовувати термін “покарання” пояснювалося тим, що кримінальне законодавство СРСР є більш гуманним і прогресивним ніж вороже буржуазне з його розумінням покарання як кари та відплати [132, с. 38]. Значна кількість науковців тлумачили позицію “Основних засад”, керуючись соціологічним підходом, заснованим італійською школою.

У цьому аспекті необхідно зазначити, що соціологічна школа кримінального права – це науковий напрям, який зародився на початку 80-х рр. XIX ст. Представниками соціологічної школи були Ф. фон Ліст (Австрія), Е. Феррі (Італія), А. Принс (Бельгія). Вагомі дослідження кримінального права за допомогою соціологічних підходів здійснили такі вітчизняні вчені як: М. Н. Гернет, О. А. Герцензон, С. К. Гогель, П. С. Дагель, І. І. Карпець, О. О. Кваша, О. Ф. Кістяківський, А. А. Піонтковський, С. В. Познишев, М. М. Полянський, А. Н. Трайнін, І. Я. Фойницький, О. В. Харитонova, М. П. Чубинський та ін. Соціологічна школа кримінального права зосереджувала увагу на дослідженні таких проблем: учення про причини злочинності, небезпечний стан, покарання і заходи безпеки [106, с. 560]. Вважалося, що злочинність – це вічне явище і превалювала думка про

існування людей, спосіб життя або індивідуальні особливості яких становили загрозу для суспільства. До цих категорій відносили не лише тих, хто вчинив злочини, а й тих хто їх не вчиняв, але визнавався таким, що перебуває у небезпечному стані. Тому для соціологічної школи характерна відмова від понять осудності, вини, покарання та інших інститутів класичного кримінального права. Щодо питання покарання і заходів безпеки, то було розроблено класифікацію злочинців і залежно від цього рекомендовано різні види репресій: “відплатне покарання” – до так званих випадкових злочинців; смертна кара або довічне ув’язнення – до звичних злочинців (невиправних). Названі ідеї радянська влада систематично намагалася втілити у законодавстві про кримінальну відповідальність і подати їх як базову марксистсько-ленінську кримінально-правову доктрину.

Такий науковець як М. В. Криленко [127, с. 184], пов’язував необхідність заміни покарання заходами соціального захисту, посиляючись на позицію К. Маркса, який зазначав: “покарання є не що інше, як засіб самозахисту суспільства проти порушень умов його існування” [147]. Про це свідчить і формулювання мети застосування “заходів соціального захисту”, яка полягала в: 1) загальному запобіганні злочинам; 2) позбавленні можливості осіб, які вчинили суспільно небезпечні дії, вчиняти нові злочини; 3) пристосуванні осіб, які вчинили суспільно-небезпечні дії, до умов вільного співжиття трудящих. Передбачалося, що ці заходи не мають мети спричинення фізичних страждань або приниження людської гідності, відплати або кари (ст. 6) [117, с. 4]. Однак, всупереч зазначеній меті, до таких заходів було віднесено смертну кару у виді розстрілу, пояснюючи це тимчасовою необхідністю боротьби з найтяжчими злочинами, які загрожують основам радянської влади і радянського ладу (ст. 21. примітка 1 КК УСРР) [117, с. 11; 123]. Із середини 30-х рр. XX ст. поняття “покарання” знову почало вживатися в кримінальному законодавстві.

Заходи соціального захисту поділялися на три види: 1) судово-виправного характеру, власне покарання, передбачене КК УСРР 1922 р. і

призначалися особам за вчинення злочину; 2) медичного характеру, які застосовувалися до неосудних; 3) медично-педагогічного характеру – обиралися до неповнолітніх у випадку заміни покарання цими заходами.

Заходи судово-виправного характеру за юридичним змістом характеризували кримінальне покарання. До них відносилися: а) оголошення ворогом трудящих з позбавленням громадянства УРСР і тим самим громадянства СРСР і з вигнанням за межі СРСР назавжди; б) позбавлення волі в виправно-трудовах таборах у віддалених місцевостях СРСР; в) позбавлення волі в загальних місцях ув'язнення; г) примусова праця без позбавлення волі; д) обмеження прав; е) видворення за межі СРСР на строк; є) видворення за межі УРСР або за межі окремої місцевості з оселенням у тих чи інших місцевостях або без такого оселення, з заборonoю проживати в тих чи інших місцевостях або без такої заборони (ст. 21) [123]. Вища міра покарання призначалася лише за злочини проти держави, при цьому вона не могла застосовуватися до осіб, які не досягли 18 років та вагітних жінок. Можна погодитися із дослідником А. В. Бріліантовим, який констатує, що порядок застосування заходів соціального захисту не було законодавцем належним чином регламентовано і здійснювався на розсуд суду [23]. Це свідчило про дискрецію содових повноважень.

Правозастосовна практика та юридичний аналіз змісту цих заходів дозволяє зробити висновок, що при їх обранні та застосуванні враховувався не ступінь і форма вини, а небезпечний стан особи. Так, наприклад ст. 22 “Основних засад” (1924 р.) дозволяла виселяти за межі союзної республіки або за межі окремої місцевості осіб, злочинна діяльність яких або їх зв'язок із злочинним середовищем, визнані соціально небезпечними [298].

Проявом посилення кримінальної репресії в “Основних засадах” було те, що вигнання за межі СРСР на необмежений термін замінено оголошенням ворогом трудящих з позбавленням громадянства СРСР і видворенням (вигнанням) назавжди за межі СРСР. Передбачалося також умовне

кримінальне переслідування осіб у виді вислання, заслання без пред’явлення конкретного обвинувачення, визнаних судом суспільно небезпечними на підставі діяльності в минулому або зв’язку із злочинним середовищем.

Вважаємо, що ці положення вступали в колізію з преамбулою “Основних засад”, у якій зазначалося, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення злочину, а не “соціальний стан особи”. Закріплення в цьому акті вислання і заслання сприяло більш чіткій сформованості основних положень та механізмів функціонування табірної системи, що забезпечувала виконання покарання позбавлення волі (така практика застосовувалася до 1980–х рр.). Частина їх діє і сьогодні на прикладі покарання обмеження волі, закріпленого в діючому КК України, що вкотре доводить наступність розвитку існуючої системи покарань, заснованої частково на принципах радянської пенології.

Таким чином, прийняття “Основних засад” (1924 р.) започаткувало новий етап розвитку радянського кримінального права. По-перше, цей акт найбільш яскраво відображав необхідність посилення кримінальної репресії – основу кримінально-правової політики більшовицької держави у наступні тридцять років. По-друге, з їх прийняттям (до розпаду СРСР в грудні 1991 р.) формально розвиток кримінального законодавства здійснювався на двох рівнях – загальносоюзному й республіканському. Прерогатива криміналізації чи декриміналізації діянь залишалася лише за Президією ЦВК СРСР. Це поглибило уніфікацію кримінально-правових положень.

Суттєві доповнення до кримінального законодавства вносилися після ухвалення ВЦВК СРСР “Положення про злочини державні” [222] та “Положення про військові злочини”, норми яких на підставі постанови ЦВК СРСР від 25 лютого 1927 р “Про зміни основних засад кримінального законодавства СРСР і союзних республік” включалися до республіканських КК в тому числі і УСРР [328, с. 72]. Ці акти та низка інших змін зумовили підготовку проекту нового КК УСРР і в травні 1927 р. його було подано на затвердження РНК УСРР. 8 червня 1927 р. він був ухвалений Президією

ВУЦВК. Згідно з постановою ВУЦВК “Про введення в дію Кримінального кодексу УСРР в редакції 1927 року” [233] новий КК УСРР [87] набрав чинності з 1 липня 1927 р.

Загальна частина КК 1927 р. містила шість розділів: I “Задачі Кримінального кодексу”, II “Межі дії кримінального кодексу”, III “Загальні засади кримінальної політики УСРР”, IV “Заходи соціального захисту, що застосовуються за Кримінальним кодексом”, V “Порядок застосування заходів соціального захисту судово-виправного характеру”, VI “Умовне засудження” [118]. Порівнюючи загальні положення “Основних засад” (1924 р.) зі змістом Загальної частини цього Кодексу, слід зауважити, що вони були різні за обсягом. Так, Загальна частина КК 1927 р. містили 53 статті, а “Основні засади” – 39. Перший розділ “Задачі Кримінального кодексу” були структурно досконалішими порівняно з попереднім Кодексом. Продовжував діяти принцип аналогії кримінального закону, який дозволяв притягати до кримінальної відповідальності особу за відсутності в її діях складу злочину, передбаченого КК. Це чітко регламентовано ч. 2 ст. 6 КК 1927 р., а саме: “Якщо те чи інше суспільно небезпечне діяння прямо не передбачене цим Кодексом, то підстави і межі відповідальності за нього, а також заходи соціального захисту визначаються за аналогією з тими статтями Кодексу, які передбачають найбільш подібні по важливості і роду злочини”.

Розділ II “Межі дії кримінального кодексу” порівняно з таким же розділом “Основних засад” 1924 р. і розділом I Загальної частини 1922 р., містив додаткове положення в ст. 3 КК стосовно відповідальності громадян інших союзних республік за злочини, ними вчинені на території УСРР. Розділ III “Загальні засади кримінальної політики УСРР” має деякі відмінності від другого розділу “Загальні ухвали” “Основних засад” 1924 р. і розділу II “Загальні засади застосування покарання” КК 1922 р., які він містив, не існуючої раніше малозначності діяння (в появі в примітці до ст. 6), звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку зі зміною обстановки (ст. 8), давності виконання обвинувального вироку.

Аналіз змісту положень другого розділу дозволяє ствердити, що ніяких напрямів здійснення кримінально-правової політики він не містив. Розділ IV “Заходи соціального захисту, що застосовуються за Кримінальним кодексом” та V “Порядок застосування заходів соціального захисту судово-виправного характеру”, то вони в значній мірі схожі з розділом III “Заходи соціального захисту і їх вживання судом” “Основних засад” 1924 р. Професор К.А. Сич зазначає, що заходи соціального захисту формувалися виходячи з небезпечного стану особи злочинця, а не на підставі його форм вини [301].

Однак задекларовані цілі загальної (“попередження нових злочинів з боку осіб, що їх вчинили”) і спеціальної превенції (“вплив на інших нестійких членів суспільства і пристосування до умов суспільного життя держави тих, хто вчинив злочинні дії” [296]), які висувалися перед заходами соціального захисту не мали достатніх підстав для подальшої реалізації. Поява та закріплення в кримінальному законодавстві поняття “заходи соціального захисту”, на думку А. А. Піонтковського, було продиктовано прагненням соціалістичної держави довести, що їй не притаманна практика каральної діяльності буржуазної держави, заснована на ідеї відплати особі за вчинений злочин і спокутуванням ним вини шляхом відбування покарання. Отже, цей термін не розкривав сутності заходи соціального захисту, тому що мав суто ідеологічну спрямованість, охоплюючи різні за змістом заходи кримінально-правового впливу.

У КК УСРР 1927 р. закріплювалося положення про застосування заходів соціального захисту щодо осіб, “які становлять небезпеку за своїм зв’язком із злочинним середовищем або за своєю минулою діяльністю” (ст. 5 КК 1927 р.). Ця ідея мала політизований характер і легалізувала політичні репресії. Рецидивісти прирівнювалися до декласованих елементів і знищувалися як класові вороги, не дивлячись на те, що в цей час поняття рецидиву в кримінальному законодавстві не існувало. Порівняльний аналіз КК УСРР 1927 р. з попередніми законодавчими актами свідчить про те, що в перші роки радянської влади законодавець прагнув посилити кримінальну

відповідальність за повторність а й за сукупність злочинів. На законодавчому рівні не розкривався зміст зазначених понять. Що стосується рецидиву, то ним визнавалося вчинення нового однорідного злочину особою, що відбула покарання за перший злочин [145, с. 37].

Розділ шостий “Умовне засудження” містив положення, які стосувалися як умовно-дострокового звільнення і умовного засудження, які перейшли з розділу третього та четвертого “Основних засад” 1924 р. Умовне засудження розглядалося як вид звільнення від застосування заходів соціального захисту.

Система покарань КК УСРР 1927 р. була схожа із КК УСРР 1922 р. Як вже зазначалося, обґрунтовано з неї законодавець виключив умовне засудження, тому що воно не вважалося видом покарання. Водночас невірним було включення до системи покарань застереження, яке як і громадський осуд не містить каральної кримінально-правової функції. Скасовувалося покарання, що полягало у відшкодуванні заподіяної шкоди. Смертна кара не включалася до системи покарань, передбачених Загальною частиною, однак містилася в санкціях Особливої частини КК УСРР. Із часом ВЦВК СРСР прийняло низку змін, на підставі яких до переліку покарань включалися: звільнення з роботи; позбавлення права займати відповідальні або виборні посади; догана з оголошенням на загальних зборах підприємств або в пресі; заборона виїзду з місцевості; висилка з місцевості на тривалий строк.

До заходів медичного характеру відносилися: а) примусове лікування; б) поміщення до медично-ізоляційних установ (ст. 23 КК УСРР). На жаль їх зміст чітко не регламентувався КК. До заходів медично-педагогічного характеру належали: а) настановлення опіки; б) віддання неповнолітніх на піклування батькам, родичам або іншим особам, установам та організаціям; в) поміщення у спеціальні заклади (ст. 24 КК УСРР). Якщо ці заходи не застосувалися відповідними органи до судового розгляду, то їх міг призначити суд у тому разі, коли визнає невідповідним даному випадкові

застосування судово-виправних заходів соціального захисту (ст. 25 КК УСРР).

Оголошення ворогом трудящих з позбавленням громадянства УРСР і тим самим громадянства СРСР та вигнанням за межі СРСР застосовувалося тільки без строку (ст. 26 КК УСРР) [123].

Позбавлення волі у виправно-трудовах таборах у далеких місцевостях СРСР призначалося на строк від трьох до десяти років. Позбавлення волі в загальних місцях ув'язнення призначається на строк до трьох років. Особи, яких засуджено до позбавлення волі в загальних місцях ув'язнення, відбувають цей захід за загальним правилом у виправно-трудовах колоніях (ст. 27 УСРР) [123].

Як вже зауважувалося, при призначенні покарання суд міг застосувати відповідні обмеження прав засудженого, які полягали в позбавленні: а) активного і пасивного виборчого права; б) права займати виборні посади в громадських організаціях; в) права займати ті чи інші державні посади; г) права носити почесне звання; д) батьківських прав; е) права на пенсії, які видаються в порядку соціального страхування і державного забезпечення, і на допомогу по безробіттю, яка видається в порядку соціального страхування [123].

Особлива частина КК УСРР 1927 р. складалася з восьми розділів. На підставі “Положення про злочини державні” від 25 лютого 1927 р. [222; 274, с. 411-412] до КК УСРР вносилися суттєві зміни. Із цього часу контрреволюційною визнавалася: “всяка дія, спрямована на повалення, підриг або послаблення влади робітничо-селянських рад і обраних ними на підставі Конституції Союзу РСР і Конституції союзних республік робітничо-селянських урядів Союзу РСР, союзних і автономних республік, або на підриг чи послаблення зовнішньої безпеки Союзу РСР і основних господарських, політичних та національних здобутків пролетарської революції...” (ст. 54-1 КК УСРР) [218; 312]. Роз’яснення цього поняття надається у рішенні XVIII Пленумом Верховного Суду СРСР від 2 січня

1928 р., згідно з яким контрреволюційними вважалися і ті дії, які вчинила особа, не маючи контрреволюційної мети, але свідомо припускала та повинна була передбачати суспільно небезпечні наслідки своїх дій [279, с. 90-91].

Таке розширене тлумачення дозволяло будь-яке суспільно небезпечне діяння розглядати як контрреволюційне з умисною або необережною формою вини. Це спричинило велику кількість випадків незаконного засудження за контрреволюційні злочини не “класово ворожих елементів”, а бідняків і середняків, дії яких підпадали під ознаки злочинів проти особи, проти порядку управління, в сфері господарської діяльності тощо [259, с.8].

До контрреволюційних злочинів відносилися: збройне повстання або вторгнення з контрреволюційною метою на радянську територію озброєних банд, захоплення влади в центрі або на місцях; зносини з контрреволюційною метою з іноземними державами або з окремими її представниками, а також сприяння будь-яким способом іноземній державі, що воює з СРСР або бореться з ним шляхом інтервенції чи блокади; допомогу будь-яким способом міжнародній буржуазії, суспільним групам і організаціям у здійсненні ворожої проти СРСР діяльності; схилення іноземної держави або суспільних груп до оголошення війни, збройного втручання у справи СРСР; шпигунство, підлив державної промисловості, транспорту, торгівлі, грошового обігу або кредитної системи та кооперації; вчинення терористичних актів, направлених проти представників радянської влади або діячів революційних робітничих і селянських організацій; зруйнування або пошкодження з контрреволюційною метою залізничних або інших шляхів і засобів сполучення зв'язку, водопроводу, громадських складів та інших споруд державного чи громадського майна; пропаганда або агітація, що закликає до повалення, підливу або послаблення радянської влади чи до вчинення окремих контрреволюційних злочинів, а також за розповсюдження чи виготовлення, зберігання контрреволюційної літератури; організаційна діяльність, спрямовану на підготовку або вчинення відповідних злочинів; за недонесення про відомий підготовлений або про вчинений

контрреволюційний злочин; активні дії або боротьба проти робітничого класу і революційного руху та контрреволюційний саботаж [311, с. 28-33]. За їх вчинення застосовувалася вища міра покарання – розстріл або оголошення “ворогом трудящих” з конфіскацією майна із позбавленням громадянства союзної республіки і як наслідок громадянства СРСР, що супроводжувалося вигнанням за межі СРСР назавжди. За наявності пом’якшуючих обставин, строк позбавлення волі зменшувався до трьох років з конфіскацією всього або частини майна [311, с. 31-34].

Перелік цих злочинів дозволяє класифікувати їх на групи залежно від напряму спрямування посягання на пролетарську диктатуру: політична контрреволюція, зрадницька контрреволюція і економічна контрреволюція. Що стосується економічної контрреволюції, вона називалася «шкідництвом» (ст. 7 Положення, ст. 54 п. 7 КК УСРР в редакції 1927 р.), визначалася як «підрив державної промисловості, транспорту, торгівлі, грошового обігу чи кредитної системи, ...кооперації, скоєних з контрреволюційною метою шляхом використання державних установ та підприємств., а також використання державних установ та підприємств або протидія їх діяльності, що скоєно в інтересах колишніх власників або зацікавлених капіталістичних осіб». У пункті 6 ст. 54 КК УСРР визначалося також збирання та передача іноземним державам «економічних відомостей», «що не підлягають розголошенню...», яке кваліфікувалося як економічне шпигунство [295; 320, с. 93].

На момент прийняття нового КК УСРР навколо юридичного формулювання положень цієї статті серед юристів виникали дискусії щодо визначення поняття «основних господарських завоювань пролетарської революції». На думку професора А.А. Піонтковського, невизначеність даного поняття могла призвести до неможливості встановлення відмінності між контрреволюційним та іншими злочинами, що завдавали шкоди економіці країни — господарськими, проти порядку управління тощо. При аналізі цього питання М. В. Криленко пояснював, що таке широке тлумачення

потрібно «для еластичності нашої каральної політики і для боротьби із прихованими формами контрреволюційної діяльності». Урешті-решт юристи прийшли до висновку, що для кваліфікації економічного злочину як контрреволюційного, обов'язковою ознакою мала бути контрреволюційна мета. Наприклад, розтрата чи безгосподарність, наносячи шкоди підприємству, опосередковано підривають державну промисловість, але при цьому не являються контрреволюційними злочинами, оскільки вони не переслідують контрреволюційної мети, хоча шкода від них може бути більшою ніж від контрреволюції. Суб'єктам кваліфікації було досить проблемно встановити, чи мають відповідні дії контрреволюційну мету. Це призводило до того, що будь-який економічний злочин міг підпадати під ознаки контрреволюційного.

У другому розділі Особливої частини відповідно до ст. 55 КК УРСР передбачалася відповідальність за злочини проти порядку управління, тобто вчинення без контрреволюційної мети дії, що порушує правильну діяльність органів управління чи народного господарства або послаблює силу і авторитет влади і поєднана з опором органам влади, перешкодою їх діяльності або непокорю законам. До них відносилися: масові заворушення, збройний опір владі, бандитизм, ухилення від чергового призову на дійсну військову службу, ухилення від призову до тилового ополчення і трудових частин, відмова або ухилення в умовах воєнного часу від сплати податків або від виконання повинностей, пропаганда або агітація, спрямована на підбурювання національної або релігійної ворожнечі чи розбрату, виготовлення фальшивих грошей, чеків документів та цінних паперів, знаків поштової сплати та транспортних квитків, кваліфікована контрабанда, сприяння незаконному переходу державних кордонів, таємне або явне захоплення вогнепальної зброї, руйнування або пошкодження шляхів та споруд, порушення працівниками транспорту трудової дисципліни та службових обов'язків, здача державі недоброякісних продуктів [363].

Склади злочинів щодо порушення правил відокремлення церкви від держави не зазнали особливих змін порівняно з КК 1922 р. Суттєвих доповнень зазнали господарські злочини такі як “розтрата”, “розкрадання”, “безгосподарність” (ст. 116 КК УСРР 1927 р.). Деякі з цих злочинів у разі їх вчинення посадовими особами з використанням посадового становища кваліфікувалися як посадові злочини (ст. 104 КК УСРР 1927 р.). Різке збільшення кількості справ та засуджених за розтрата спостерігається у 1924–1926 рр. було оголошено роками посиленої боротьби з розтратами. Уперше НКЮ висунув гасло боротьби з розтратами в циркулярі від 4 червня 1925 р. [142]. Спонукало до цього кількісне зростання розтрат та майнові збитки, які завдавали розтрата державному, громадському та кооперативному майну. У 1926 р. порівняно з 1922 р. кількість злочинів по факту “розтрата” збільшилася майже учетверо [45]. Посадові розтрата, тобто розтрата, що були скоєні посадовими особами, наприкінці 1926 р. складали 62 % усіх посадових злочинів [330, с. 30]. Наскільки поширеними і небезпечними вважалися ці злочини свідчить той факт, що в 1924 р. засуджено за розтрата до розстрілу було 7 осіб, в 1925 р. — 18 осіб [64].

16 березня 1927 р. за звітною доповіддю Наркома юстиції РРФСР було прийнято постанову про боротьбу з розтратами та кримінальною безгосподарністю посадових осіб [292]. У документі підкреслювалося особлива небезпека розтрат в умовах проведення режиму економії і давалася вказівка НКЮ продовжувати суворо наглядати, щоб не були послаблені репресії за даними видами злочинів. Передбачалася також широка програма заходів, направлених на усунення умов, що полегшували скоєння розтрат. Лише у зв’язку з десятою річницею Жовтневої революції (1927 р.), смертну кару у виді розстрілу за розтрату було скасовано.

До господарських злочинів відносилися “порушення правил економічного регулювання» (ст. 135 КК УСРР). У деяких таблицях статистичної звітності органів державної безпеки “порушення правил економічного регулювання” визначалося як “спекуляція та ажіотаж”

Відповідно до КК УСРР 1927 р., ці діяння охоплювалися різними нормами (ст.ст. 135–127). У статистичних звітах окремою графою виділяються справи, порушені по фактам “аварій та пожеж”. Згідно з КК УСРР 1927 р., “руйнування та ушкодження з контрреволюційною метою вибухом, підпалом або іншими засобами залізничних та інших шляхів сполучення, ... споруд або державного або громадського майна” кваліфікувалися як “диверсія”, відносилися до державних злочинів (п. 2 ст. 54). Цей вид злочину проходить за статистичними звітами, проте боротьбою з диверсіями займалися контрреволюційні відділи.

Згідно з КК УСРР 1927 р. найбільш небезпечними посадовими злочинами вважалися “зловживання службовим становищем” (ст. 97. 98, 99 ч. 1 КК УСРР), “хабарництво” (ст. 105, 106 КК УСРР), “недбалість” (ст. 99 ч. 2, 100 КК УСРР). За практикою 1920-х рр. до статті “зловживання службовим становищем” відносили “зловживання владою”, “перевищення влади”, “бездіяльність”. Протягом 1926 р. проявилася тенденція до збільшення даних видів посадових злочинів (за даними міліції та карного розшуку) [215, с. 219]. ЦВК СРСР 4 квітня 1927 р. видала таємну постанову, в якій “недбалість як посадових, так і інших осіб, внаслідок ... яких траплялися руйнування, вибухи, пожежі й інші шкідницькі акти на підприємствах державної промисловості, на транспорті, а також підприємствах державного значення” прирівнювалася до “державних злочинів”. Постанова також пропонувала посилити репресії за “недбалість” [142].

На підставі “Положення про військові злочини”, затвердженого постановою ВЦВК і РНК СРСР від 27 липня 1927 р. [220; 275, с. 409] вносилися зміни до системи злочинів, які посягали на порядок несення військової служби. До військових злочинів відносилися п'ять груп злочинів: 1) зрада; 2) ухилення від військової служби; 3) вчинення дій проти порядку служби і підлеглості; 4) посадових порушеннях; 5) порушеннях вимог воєнного часу. Останні поділялися на три підгрупи: а) злочини, які безпосередньо зв'язані з оперативними діями військ; б) військові злочини

стосовно населення району воєнних дій; в) військові злочини, які порушують міжнародні конвенції [273, с. 32].

Система злочинів КК УСРР 1927 р. доводить, що першоосновою кримінально-правової охорони були державні інтереси, а не інтереси особи. Кримінальне законодавство у цей час відображало ідеологію і новий тоталітарний характер політичного режиму радянської держави. Поступово зникали деякі правові критерії, наприклад “революційна правосвідомість”, яку замінила доцільність і нормативізм. КК 1927 р. закріплював обов’язкове пом’якшення у різних розмірах покарання для неповнолітніх від 14 до 16 та з 16 до 18 років.

Узагальнюючи новели зосереджені в КК УСРР 1927 р. можемо констатувати, що 30 статей було виключено і введено низку нових норм та перероблено значну частину колишніх діючих. З точки зору законодавчої техніки норми КК 1927 р. набули більш структурованого вигляду та лаконічного змісту. Відбулася декриміналізація за деякі злочини, а особи, засуджені за ці злочини звільнялися від покарання, але за умови застосування до них заходів кримінально-правового впливу. Останні згідно з “Основними засадами” 1924 р. отримали назву “заходів соціального захисту”. Як наслідок поняття “покарання” не застосовувалося в новому Кодексі (воно знову почало вживатися у кримінальному законодавстві з прийняттям закону СРСР “Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік” від 16 серпня 1938 р.) [255, с. 403]).

В умовах згортання НЕПу та оголошення курсу на колективізацію та індустріалізацію відбувається посилення кримінальної репресії. Досить негативним явищем було те, що санкції, які передбачали можливість застосування смертної кари зросли на третину. Розстріл як вища міра соціального захисту вживається в нормах близько 50 разів. Для порівняння наведемо узагальнені дані аналізу санкцій, так КК 1922 р. містив 36 статей, у санкції яких містився такий вид покарання як смертна кара, а в КК УСРР 1927 р. таких санкцій нараховувалося 45. У ході внесення змін до

законодавства про кримінальну відповідальність таких санкцій станом на: 25 січня 1928 р. нараховувалося 47; 29 червня 1929 р. – 49; 15 березня 1930 р. – 50; 15 грудня 1930 р. – 51 [151, с. 6].

З другої половини 1920-х рр. у зв'язку зі змінами у політичному курсі держави для правоохоронних органів “вільна торгівля” починає розглядатися як злочинна спекуляція. У КК 1927 р. у ст. 127 визнавали злочином не приватну торгівлю, як таку, а лише зловживання нею (“злісне підвищення цін”) і це стосувалося виключно приватних підприємців, професійна діяльність яких була пов'язана з торгівлею [52]. Протягом 1927 р. ця стаття КК у судовій практиці активно не застосовувалися, однак ситуація докорінно змінилася на початку 1928 р. В умовах розгортання надзвичайних заходів в аграрній сфері вона була частиною репресивного механізму більшовицької влади у боротьбі з приватним підприємництвом у місті, а також і з селянством, яке не бажало задарма віддавати свій хліб державі [120, с. 60-61].

За повідомленнями Економічного управління ОДПУ, в округах, де широко застосовувалася ст. 127 КК УСРР для репресій приватних торговців, внаслідок цього вони залишили торгівлю на ринку [304, с. 206–208; 270, с. 682–684]. У низці випадків налякані терором підприємці поспішили добровільно віддати свій хліб державі за “твердими цінами”. Про один такий характерний випадок оповіли 26 січня “Вісті ВУЦВК”. За інформацією газети, після того, як у м. Тросуловому Одеського округу ДПУ вилучило хліб у підприємців Вакси, Білоуса, Когана, і ці “спекулянти” були притягнуті до судової відпові – дальності за статтею 127 КК УСРР, “спекулянт” Бердичевський сам звернувся до споживчої кооперації з проханням прийняти від нього 800 пудів пшениці за державними цінами [30].

Згідно з витягом протоколу Політбюро ЦК КП(б)У від 17 лютого 1928 р. “Про хлібозаготівлю” № 12 за ст. 127 КК УСРР засуджували “окремі куркульсько-спекулянтські елементи, які володіли двома і більше тисячами пудів товарного хліба” [63, с. 46]. Свавільні межі цієї норми суперечили визнаному державою праву на індивідуальну власність. Як наслідок

товаровиробник не мав права розпоряджатися результатами своєї праці і був змушений реалізовувати на не вигідних умовах, за безцінь, продавати власну продукцію. Якщо ж одноосібники сільських господарств не бажали здавати хліб за безцінь, то відносно них порушувалися кримінальні справи на підставі ст. 57 КК УСРР, яка передбачала: відмову здачі хліба групами господарств за попередньою змовою і за протидію проведенню хлібозаготівельного плану. Санкція цієї статті передбачала покарання у виді позбавлення волі на 6 міс. з конфіскацією всього чи частини майна або штраф у десятикратному розмірі не сплачених платежів [83; 84]. А також дії селян кваліфікувалися за ст. 58 КК УСРР як злісна несплата в установлений строк податків, яка передбачала позбавлення волі на строк не менше 6 місяців або примусовою працею із накладенням штрафу. Розслідування кримінальних справ стосовно хлібозаготівель тривало 3 доби, а відповідно до циркуляру ЦК ВКП (б) від 4 січня 1928 р. “Про посилення хлібозаготівель”, строки могли скорочуватися до однієї доби [63, с. 47]. Це було грубим порушенням чинного на той час кримінально-процесуального законодавства.

Згідно з резолюцією “Про роботу на селі” XV-го з’їзду ВКП (б) з 26 березня 1928 р. вносилися зміни до КК і визнавалося злочином порушення законів про націоналізацію землі і суборенду, яка суперечила чинним законам (ст. 87 “а” КК РРФСР). Ця норма мала забезпечити заборону створення приватних чи колективних господарств не радянського типу. Згідно з постановою ВЦВК і РНК РРФСР 9 вересня 1929 р. КК УСРР було доповнено ст. 129 “а”, яка передбачала кримінально-правову заборону вступати до “лжекооперативів” (малися на увазі об’єднання співвласників) і встановлювала покарання у вигляді позбавлення волі на строк не нижче 6 міс., а в разі особистої заінтересованості посадової особи не менше 2 років позбавлення волі [172]. Наслідки застосування цих законів призвели до того, що в Україні за даними Економічного управління ОДПУ станом на 8 лютого 1928 р. після здійснення “масових репресій” було заарештовано 704 ос., з яких 275 – засуджено на строк від 1 міс. до 5 років з конфіскацією

всього майна та вислано за межі України. У наступні два місяці кількість заарештованих власників одноосібних господарств у республіці зросла до 1 тис. 726 ос. [304, с. 234-235].

Стосовно селян і торговців, які відмовлялися здавати хліб порушували кримінальні справи за ст. 57 (відмова здачі хліба групами господарств за попередньою змовою і за протидію проведенню хлібозаготівельного плану, передбачалося позбавленням волі на 6 місяців з конфіскацією всього чи частини майна або штраф у десятикратному розмірі не сплачених платежів) [311; 84] та ст. 58 (злісна несплата в установлений строк податків каралася позбавленням волі на строк не менше 6 місяців або примусовою працею із накладенням штрафу) КК УСРР. Розслідування у справах, які стосувалися виконання хлібозаготівельного плану тривало 3 доби. Але згідно з циркуляром ЦК ВКП (б) від 4 січня 1928 р. “Про посилення хлібозаготівель”, під час авансових зборів заборгованостей хліба, судові справи розглядалися за добу [63, с. 47]. Це було грубим порушенням чинного кримінально-процесуального законодавства.

До кінця 20-х років ХХ ст. вище партійне керівництво систематично наголошувало про збільшення кількості “класового ворога” та необхідності підвищення ефективності боротьби з ним. Враховуючи ці настрої 26 березня 1928 р. ВЦВК і РНК РРФСР прийняли постанову “Про каральну політику та стан місць ув’язнення” [176]. У цьому рішенні уряд вимагав: “визнати за необхідне застосовувати суворі заходи репресії виключно щодо класових ворогів і декласованих злочинців-професіоналів ...”. Так, щодо осіб, які опиралися виправленню, пропонувалося піднімати питання про продовження терміну або про додаткове застосування заходів соціального захисту. Постанова дозволяла притягати особу до відповідальності за один і той самий злочин більше одного разу.

6 листопада 1929 рішенням ЦВК і РНК СРСР було внесено зміни до “Основних засад” (1924 р.), після яких ст. 13 цього документу стала передбачати: “Заходами соціального захисту судово-виправного характеру є:

б) позбавлення волі у виправно-трудових таборах у віддалених місцевостях Союзу РСР”, а у ст. 18 зазначалося: “на строк від трьох до десяти років”. 7 квітня 1930 р. РНК СРСР видала “Положення про виправно-трудова табори”, яке регулювало діяльність ВТТ [204]. У ВТТ направлялися особи, засуджені судом до позбавлення волі на строк не нижче трьох років, а також особи, засуджені постановою колегії або Особливою нарадою ОДПУ.

Важливо було створити належне правове підґрунтя не лише для надання необхідної легітимності діям влади, а і для чіткого розуміння як населенням, так і управлінською номенклатурою засобів реалізації політичного курсу. Перед початком розробки основних засад політики репресій, постала проблема невідповідності діючого на той час законодавства тим цілям, які висувало політичне керівництво ВКП(б) перед регіональними партійними осередками і зокрема перед КП(б)У. Тому необхідно було змінити Основний закон УСРР. Власне у ході конституційних процесів у період 1920-1930-х рр. вбачалося логічним відображенням політичного курсу ВКП(б) та КП(б)У, зумовленого як внутрішніми соціально-економічними процесами в Україні, так і зовнішніми геополітичними процесами.

У листопаді 1920 р. ВУЦВК УСРР прийняв постанову “Про зміни і доповнення до Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки” [338], якою розпочато процес зміни Конституції УСРР 1919 р. На X Всеукраїнському з’їзді Рад було прийнято постанову “Про затвердження нового тексту Конституції (Основного Закону) Української Соціалістичної Радянської Республіки” [340]. 15 травня 1929 на XI Всеукраїнському з’їзді рад було ухвалено нову Конституцію УСРР [112; 130; 71, с. 281]. Її положення закріплювали принцип верховенства загальносоюзних органів та загальносоюзного законодавства. Центральними органами влади в УСРР, як і за Конституцією 1919 р., залишалися Всеукраїнський з’їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, ВУЦВК та РНК. Новим серед вищих органів влади стала Президія ВУЦВК, до компетенції якої належало видання декретів, постанов та

розпоряджень і затвердження декретів та постанов РНК УСРР. Президії надавалося право законодавчої ініціативи у вищих органах влади СРСР, скасування будь-яких рішень РНК і Наркоматів УСРР та окружних виконкомів [372].

Аналізуючи зміст Конституції УСРР 1929 р. в контексті правового забезпечення проведення репресій, слід звернути увагу на два ключові моменти: на обсяг прав й обов'язків громадян та на повноваження органів державної влади. Так, відповідно до ст. 5 Конституції зазначається, що УСРР забезпечує політичні права для трудящих мас, без різниці статі, віри, раси і національності і цілком позбавляє цих прав експлуаторські класи. Водночас, у ст. 17 зазначається, що керуючись інтересами трудящих, УСРР позбавляє окремих осіб та окремі соціальні групи прав, що вони ними користуються на шкоду інтересам соціалістичної революції. Так, виборчих прав позбавлялися особи, які використовували найману працю, священики, приватні торговці, комерційні посередники, колишні співробітники та агенти царської охоранки, члени імператорського дому тощо. Це конституційне положення закріплювалося в КК УСРР у системі покарань.

Такої ж диференціації Конституція УСРР 1929 р. дотримувалася і в питаннях обов'язків громадян. Так, в ст. 15 вказувалося: "...з метою охорони всіма засобами здобутків великої пролетарської революції, УСРР визнає за обов'язок всіх громадян республіки оборону соціалістичної батьківщини і встановлює загальну військову повинність. Почесне право обороняти революцію зі зброєю в руках надається лише трудящим, а на нетрудові елементи покладається виконання інших військових обов'язків [112].

Аналіз наведених вище конституційних норм дає підстави для таких висновків: військовослужбовцями могли бути виключно представники робітничого класу (трудящі); репресії, які відбулися у 30-х рр. XX ст. проти населення, спрямовувалися проти трудового населення, якому партія надала "почесне право охороняти революцію" [112].

Конституція УСРР 1929 р., яка базувалася на нормах Конституції СРСР 1924 р. ознаменувала період закінчення боротьби партійного керівництва КП(б)У за владу на початку 1920-х рр. XX ст. та побудови держави нового ладу – соціалістичної федерації і жодним чином не була пристосована до подальшої політики утримання влади. Вона не приділяла належної уваги формуванню інституційних засад судової влади та не визначала ключові організаційно-правові та функціональні аспекти відправлення судочинства. Обсяг прав та обов'язків громадян СРСР та УСРР, які містилися в Конституції УСРР 1929 р., розроблялися в контексті проголошеної ще на початку 1920-х рр. політики демократизації та лібералізації соціально-економічних та суспільно-політичних процесів.

2.3. Тенденції розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УСРР в умовах здійснення політики колективізації, індустріалізації та масових репресій (1930-1940 рр.)

Тенденції розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УСРР в 30-х роках ХХ ст. визначалися змінами політичного курсу країни, який в історіографії відомий під назвою “сталінщина”. Вона хронологічно охоплювала 1930 – початок 1950-х рр. (фактично розпочалася з 1928 р.). У цей час Сталін намагався теоретично обґрунтувати свою злочинну діяльність тезою про загострення та посилення класової боротьби для досягнення успіхів у соціалістичному будівництві. Такий підхід, використовуючи кримінальне законодавство дозволив спрямувати діяльність органів державної влади (в першу чергу органів внутрішніх справ і державної безпеки) на проведення масових репресій проти населення в ході форсованої індустріалізації, колективізації, розкуркулення, знищення опонентів.

Основною складовою реалізації політичного курсу радянської влади було внесення змін до Основного закону держави. Вважалося, що Конституція УСРР 1929 р. не дозволяла здійснювати тотальні репресії та не могла бути їх правовою основою, але в той же час влада прагнула, щоб саме на конституційних засадах ґрунтувалася проголошена політика боротьби із ворогами народу. Процес змін Конституції УСРР 1929 р. розпочався з 4 березня 1931 р. на підставі прийнятої Постанови XII Всеукраїнського з'їзду рад “Про зміну Конституції (Основного Закону) Української Соціалістичної Радянської Республіки” [339]. 29 червня 1936 р. Постановою Політбюро ЦК КП(б)У “Про розробку проекту Конституції УСРР” П. Любченка було призначено головою конституційної комісії та розпочато процес підготовки проекту нового Основного Закону УСРР, а не внесення змін до вже існуючої

Конституції УСРР 1929 р. [350]. Результатом роботи конституційної комісії до кінця 1936 р. було здійснено розробку Проекту Конституції УРСР [340].

У січні 1937 р. була прийнята нова Конституція УРСР, заснована на нормах Конституції СРСР 1936 р., згідно з якою УСРР було перейменовано на УРСР. Вона проголошувалася соціалістичною державою робітників і селян, де політичною владою є ради депутатів трудящих. Економічною основою визнавалася соціалістична система господарювання і соціалістична власність на засоби виробництва у формі державної або кооперативно-колгоспної. Вищим органом влади проголошувалася Верховна Рада (обиралася на 4 роки), урядом була РНК. До місцевих органів державної влади відносилися ради депутатів трудящих. Конституція декларувала свободу слова, друку, зборів, мітингів, але в тоталітарній державі це було неможливим. Реально ж права і свободи громадян тоталітарний режим цілковито ігнорував. Конституція своїм змістом абсолютизувала державу. Всебічний розвиток особи у ній розглядався не як мета соціалістичного будівництва, а як засіб досягнення мети – побудови сталінської моделі соціалізму. Конституція УРСР 1937 р. не забезпечувала і не могла забезпечити втілення в життя основних своїх положень [306, с. 230].

Порівняно з Конституцією УСРР 1929 р., у Конституції УРСР 1937 р. містилися новели і в Розділі “Основні права й обов'язки громадян”. Так, згідно зі ст. 130 передбачалося: “кожний громадянин УРСР зобов'язаний берегти і зміцнювати суспільну, соціалістичну власність, як священну і недоторканну основу радянського ладу, як джерело багатства і могутності батьківщини, як джерело заможного і культурного життя всіх трудящих. Особи, що роблять замах на суспільну, соціалістичну власність, є ворогами народу” [113]. Відповідно до ст. 131 зазначалося, що військова служба в Робітничо-селянській Червоній Армії є почесним обов'язком громадян УРСР і жодного винятку для так званих нетрудових елементів не встановлювалося. Крім того, в ст. 132 закріплювалося: “Зрада батьківщини: порушення присяги, перехід на бік ворога, заподіяння шкоди воєнній моці держави,

шпигунство – караються за всією суворістю закону, як найтяжчий злочин” [113].

Таким чином, можна констатувати, що для обґрунтування репресій радянська влада вдалася до неординарного кроку, включивши як в загальносоюзну, так і в Конституцію УРСР норму кримінального права, яка фактично визначала найвищу міру відповідальності за державну зраду. Водночас за формальними ознаками Конституція УРСР 1937 р. була більш демократичною, ніж попередній Основний Закон: розширення прав та свобод громадян, закріплення більшості демократичних механізмів (навіть можливості виходу УРСР зі складу СРСР) – все це демонструє намагання ідеологів ВКП(б) і особисто Й. Сталіна мінімізувати зростання негативних настроїв щодо СРСР на міжнародній арені.

Окрім Конституції в умовах згорання НЕПу кримінально-правові відносини регулювалися нормами КК УСРР (УРСР) 1927 р. [121], “Основними засадами кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік” 1924 р. [210] та іншими нормативно-правовими актами (рішеннями, постановами, інструкціями, директивами тощо), які стосувалися охорони майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення суспільної (“соціалістичної”) власності, боротьби зі спекуляцією, зміцнення трудової дисципліни, відповідальності за випуск недоброякісної продукції, зради Батьківщини, відповідальності за обкрадання споживача й обман радянської держави, військової сфери тощо. Їх прийняття стало результатом внесення понад 60 змін до КК УСРР у 30-х рр. XX ст. Вважаємо за необхідне зупинитися на аналізі суттєвих новел законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) означеного періоду.

У цей час до одних з найбільш небезпечних злочинів відносилися контрреволюційні посягання, що ознаменувало посилення кримінальної репресії за них. Так, 20 липня 1934 р. ЦВК СРСР видає постанову “Про доповнення Положення про державні злочини (контрреволюційні й особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління) статтями про

зраду Батьківщини”, на підставі якої 8 червня 1934 р. до КК УСРР вносилися суттєві зміни. У цьому документі “заходи кримінального покарання” вживалися замість “заходів соціального захисту”. Прийняті у подальшому законодавчі акти СРСР і союзних республік, що містили кримінально-правові положення оперували поняттям “заходи кримінального покарання”, хоча в текст “Основних начал” термінологічні зміни не вносилися. У КК поняття покарання закріплювалося після прийняття закону СРСР “Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік” від 16 серпня 1938 р. [255, с. 403; 293].

Постанова від 20 липня 1934 р. доповнювала КК УСРР чотирма статтями, які формулювали шість нових складів злочинів проти державного ладу. Під зрадою Батьківщини вважалися: “дії, здійснені громадянами Союзу РСР на шкоду військовій могутності Союзу РСР, його державній незалежності чи недоторканності його території, як-от: шпіонаж, видача військової чи державної таємниці, перехід на бік ворога, втеча чи переліт через кордон” та каралися розстрілом з конфіскацією майна, а при наявності обставин, що пом’якшують покарання, – позбавленням волі на строк 10 років з конфіскацією. У разі втечі військовослужбовця за кордон, до повнолітніх членів його родини, якщо вони сприяли вчиненню зради або її готуванню, або хоча б знали про неї і не повідомили органи влади застосовувалося позбавлення волі строком від 5 до 10 років з конфіскацією майна. Малолітні члени сім’ї зрадника, які проживали разом із ним чи перебували на його утриманні – підлягали висланню до Сибіру на 5 років з позбавленням виборчих прав. За недонесення військовослужбовцем про зраду, яка готується або здійснюється передбачалося покарання ув’язнення на 10 років. За зраду Батьківщини, здійснену військовослужбовцем, згідно з КК передбачалася лише вища міра покарання з конфіскацією всього майна (ст. 54¹⁶) [171].

З цього часу у КК УСРР систему контрреволюційних злочинів складали: зрада Батьківщини; втеча або переліт за кордон

військовослужбовця (ст. 54^{1а}); недонесення військовослужбовцем про зраду, яка готується чи вчинена(ст. 54^{1б}); втеча військовослужбовця за кордон (до повнолітніх членів його родини, якщо вони сприяли вчиненню зради або її готуванню, або хоча б знали про неї і не повідомили органи влади) (ст. 54^{1в}); недонесення військовослужбовцем про зраду яка вчинена або готується (ст. 54^{1г}); збройне повстання або вторгнення з контрреволюційною метою на радянську територію озброєних банд; захоплення влади в центрі або на місцях(ст. 54²); зносини з контрреволюційною метою з іноземною державою або з окремими її представниками, сприяння будь-яким способом іноземній державі, що воює з Союзом РСР, або бореться з ним шляхом інтервенції чи блокади (ст. 54³); допомога будь-яким способом тій частині міжнародної буржуазії, яка не визнаючи рівноправності комуністичної системи, що приходить на зміну капіталістичній системі, прагне її повалити, а також суспільним групам і організаціям, що є під впливом цієї буржуазії або безпосередньо організованим нею, здійснити ворожу проти СРСР діяльність (ст. 54⁴); схиляння іноземної держави або будь-яких у ній суспільних груп через зносини з їхніми представниками, використання фальшивих документів або іншими способами до оголошення війни, до збройного втручання в справи СРСР або до інших ворожих дій, зокрема: до блокади, захоплення державного майна СРСР або союзних республік, розриву дипломатичних стосунків, розриву укладених з СРСР договорів тощо (ст. 54⁵); шпигунство, тобто передача, викрадення або збирання для передачі відомостей, що за змістом своїм є державною таємницею, що спеціально охороняється, іноземним державам, контрреволюційним організаціям або приватним особам (ст. 54⁶); повідомлення про винаходи, що стосуються державної оборони чи інших сфер, визнаних таємними або їх передача за кордон (ст.54^{6а}); збройне повстання або вторгнення з контрреволюційною метою на радянську територію озброєних банд, захоплення влади в центрі або на місцях з тією самою метою і, зокрема, щоб силоміць відірвати від Союзу РСР і окремої союзної республіки будь-яку частину її території або

розірвати укладені Союзом РСР з іноземними державами договори (ст. 54.²); підлив державної промисловості, транспорту, торгівлі, грошового обігу або кредитної системи, а також кооперації, вчинений з контрреволюційною метою через відповідне використання державних установ і підприємств або через протидію їх нормальній діяльності, а також використання державних установ і підприємств або протидію їх діяльності, вчинене в інтересах колишніх власників або зацікавлених капіталістичних організацій (ст. 54⁷); вчинення терористичних актів, направлених проти представників радянської влади або діячів революційних робітничих і селянських організацій, участь у виконанні цих актів, хоч би й особами, які не належать до контрреволюційної організації (ст. 54⁸); зруйнування або пошкодження з контрреволюційною метою через вибух, підпал або іншими способами залізничних та інших шляхів і засобів сполучення, засобів народного зв'язку, водопроводу, громадських складів та інших споруд, або державного чи громадського майна (ст. 54⁹); пропаганда або агітація, яка полягає в закликах до повалення, підливу або ослаблення радянської влади чи вчинення окремих контрреволюційних злочинів, а також розповсюдження чи виготовлення або зберігання літератури того самого змісту (ст. 54¹⁰); організаційна діяльність, спрямована на підготовку або вчинення контрреволюційних злочинів, участь в організації, утвореній для підготовки або вчинення контрреволюційних злочинів (ст. 54¹¹); активні дії або активна боротьба проти робітничого класу й революційного руху, проявлені на відповідальній або секретній (агентура) посаді за царського ладу або в контрреволюційних урядів у період громадянської війни (ст. 54¹³) [123, с. 16-17].

Зміни до законодавства про кримінальну відповідальність від 8 червня 1934 р. стали правовим підґрунтям для здійснення органами внутрішніх справ і державної безпеки масових репресій осіб, які не вчиняли суспільно небезпечних діянь. Так, відповідно до оперативного наказу № 00486 наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова від 15 серпня 1937 р. [69; 158, с. 107] заходи репресії застосовувалися до членів сімей “зрадників батьківщини,

членів право троцькістських шпигунсько-диверсійних організацій, засуджених військовою колегією та військовим трибуналом за першою та другою категоріями, починаючи з 1 серпня 1936 р.” [31, с. 130]. У документі встановлювався порядок підготовки та проведення операції, зокрема проведення обшуків, оформлення справ і їх розгляд, застосування покарання, порядок виконання вироків, розміщення дітей засуджених тощо. Крім цього, у наказі зазначалося: “Усіх дружин викритих зрадників батьківщини, правотроцькістських шпигунів заарештовувати одночасно з чоловіками, керуючись порядком, встановленим цим наказом” [200, с. 108]. Така ситуація мала негативні правові наслідки, тому що “інститут родинного заручництва” зумовив порушення кримінальних справ, в яких фактично суб’єктами злочину визнавалися “дружина зрадника батьківщини” та “член сім’ї зрадника батьківщини”, в діях не було ознак складу злочину.

До категорії особливо небезпечних також відносилися злочини проти порядку управління, які характеризувалися дією, вчиненою без контрреволюційної мети, що порушує правильну діяльність органів управління чи народного господарства, послаблює силу й авторитет влади, поєднана з опором органам влади, перешкоджає їх діяльності або полягає в невиконанні законів, спрямованих на порушення основ державного управління та господарської могутності СРСР і союзних республік (ст.ст. 55, 56¹⁵ КК) [226, с. 37] Ці злочини включали масові заворушення, бандитизм, пропаганду і агітацію національної або релігійної ворожнечі (ст.ст. 56¹⁶, 56¹⁷, 56²¹ КК) [226, с. 38-40], за які винного могли засудити не лише до позбавлення волі, а й за наявності обтяжуючих обставин до смертної кари.

До злочинів проти порядку управління також відносилися злочини, які стосувалися військової сфери. Так, за ухилення від чергового призову на дійсну військову службу застосовувалася примусова праця на термін до одного року, а при обтяжуючих обставинах – позбавлення волі до п’яти років (ст. 56¹⁸). За таємне або відкрите заволодіння вогнепальною зброєю, частин до неї та вогнепальних припасів передбачалося позбавлення волі на строк, не

менший одного року. У разі застосування насильства, небезпечного для життя та здоров'я особи при заволодінні зброєю, передбачалося покарання від трьох років до розстрілу з конфіскацією майна (ст. 56²⁹). [226, с. 39, 42, 43] Але з 13 серпня 1930 р. до “Положення про військові злочини” внесено істотні зміни, на підставі яких ухилення від призову до мобілізації віднесено до військових злочинів замість злочинів проти порядку управління [100, с. 394].

Відповідно до постанови ЦВК СРСР від 16 лютого 1930 р. до військових злочинів відносилися злочини проти встановленого порядку несення служби особовим складом воєнізованої охорони та воєнізованої пожежної охорони, осіб стройового та адміністративно-господарського складу міліції, працівників виправно-трудових установ, а також осіб стройового складу збройного резерву наркомату шляхів сполучення [264]. На підставі прийнятої постанови ЦВК і РНК СРСР у 1934 р. перелік осіб, які відносилися до військовослужбовців значно розширювався, ними стали: працівники експедиції підводних робіт, особи начальницького складу цивільного повітряного флоту, а також особи начальницького і рядового складу частин тилового забезпечення, особи, звільнені від військової служби у зв'язку з релігійними переконаннями, учні льотних шкіл цивільного повітряного флоту [265; 267]. Це свідчило про розширення суб'єктів злочинів за військові злочини.

Відповідно до закону СРСР від 1 вересня 1939 р. “Про загальний військовий обов'язок” норми про відповідальність за військові злочини поширювалися і на військовозобов'язаних цивільних осіб, призваних на військові збори (ст. 57) [169]. У подальшому згідно з указом Президії Верховної ради СРСР від 13 грудня 1940 р. перелік суб'єктів військових злочинів значно скорочувався і до військовослужбовців прирівнювалися лише особи стройового та адміністративно-господарського складу міліції і оперативний склад органів управління державної безпеки НКВС. Окрім уточнення суб'єкта злочину військових злочинів, відбулися зміни і в

покаранні та його відбуванні. Так, з 1928 р. передбачалася відстрочка виконання покарання у воєнний час [187], а з 1934 р. – скасовувалися штрафні (військово-виправні) частини. У два-три рази збільшилися строки позбавлення волі за ухилення від чергового призову на дійсну військову службу в мирний період. Починаючи з грудня 1930 р. в умовах воєнного часу за такий злочин передбачалася й смертна кара. За втечу з місця несення служби з 1932 р. підвищувався строк покарання з одного до трьох років позбавлення волі. У таких розмірах збільшувалося покарання за невиконання наказів, симуляцію й інші діяння. З 6 липня 1940 р. згідно з указом Президії Верховної Ради СРСР злочином визнавалася самовільне залишення частини, яке тривало понад 2 год., у разі відсутності понад 24 год. такі дії визнавалися дезертирством.

Законодавство про кримінальну відповідальність зазнало значних змін у процесі реалізації політичного курсу щодо усупільнення господарств. У ході колективізації було висунуто завдання прибрати одноосібні селянські господарства шляхом “ліквідації куркульства як класу”. З цією метою влада прийняла низку політичних рішень, які містили кримінально-правові положення, зокрема: ЦК КП(б)У “Про заходи проти куркульства” від 23 січня 1930 р. та ВКП (б) “Про заходи в справі ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації” від 30 січня 1930 р. Постанова від 30 січня 1930 р. передбачала: “власники господарств, що підлягали ліквідації поділялися на три категорії”. До першої – належали учасники й організатори антирадянських виступів, до них передбачалося застосувати “ізоляцію” в тюрмах і концтаборах. До другої – всі ті, хто чинив “менш активний опір” кампанії розкуркулення. Цю категорію громадян разом із сім’ями необхідно було виселити у північні райони СРСР. До третьої – зараховувалися всі, хто не опирався розкуркуленню [25, с. 76-77].

Зміст цих актів дозволяє констатувати відсутність чіткої диференціації між кримінальною та адміністративною відповідальністю, яка

застосовувалася до осіб, незгодних з політичним курсом радянської влади, спрямованого на колективізацію.

Ще одним напрямом боротьби радянської влади з незгідними усуспільнюватися, було податкове законодавство, положення якого узаконювали експропріацію (конфіскацію) хліба в селянина. Так, з червня 1929 р. вводилися обов'язкові планові завдання щодо хлібоздачі з розкладкою на село за принципом самообкладання. Це стало наслідком прийняття спільної постанови ВУЦВК і РНК УСРР “Про заходи щодо розкуркулення селян” від 3 липня 1929 р. Вона надавала право сільським радам накладати штраф на куркулів за опір у п'ятикратному розмірі вартості хліба, розверстаного до кожного їхнього двору, а в разі невиконання продавати майно з торгів [108, с. 101-102; 131, с. 136].

Наступним актом, що посилював тиск на селян була постанова РНК УСРР “Про ознаки, які визначали селянське господарство як куркульське” від 13 серпня 1929 р. [367, с. 102; 108, с. 106-107]. Достатньо було виявити наявність однієї з ознак – використання найманої праці, оренда, комерційна торгівля, наявність млина, олійниці, щоб визнати селянське господарство куркульським і обкласти його повинностями, невиконання чи часткове виконання яких супроводжувалося передбаченими судовими санкціями, а саме: штраф, конфіскація майна, продаж майна на торгах, ув'язнення, депортація.

Для боротьби з сільськими жителями, які опиралися хлібозаготівельній кампанії 10 січня 1930 р. було прийнято закон “Про вислання і заслання, які застосовувалися за судовими вироками”. Він передбачав: “...при встановленні в окремих випадках строків вислання і заслання в межах, передбачених цією постановою, суд керується виключно оцінкою суспільної небезпеки засудженого і не пов'язаний термінами позбавлення волі, встановленими у відповідних статтях КК” (ст. 9). Це означало, що за відмову від виконання хлібопоставок, за злісне невиконання плану посіву винному

могло бути призначено покарання у виді позбавлення волі на строк до 2 років або заслання до 10 років, поєднане з виправно-трудовими роботами.

Низка злочинів КК УСРР передбачала кримінальну відповідальність за невиконання політичного курсу, спрямованого на колективізацію. Так, на підставі ст. 58 КК УСРР особи притягалися до відповідальності за “відмову” здавати хліб та за “опір проведенню хлібозаготівельного плану”, [73, с. 152-153]. 15 березня 1930 р. було прийнято зміни до ст. 58 КК УСРР, які посилювали її санкцію. Для порівняння необхідно зазначити, що до цих змін ст. 58 КК УСРР передбачала альтернативу в покараннях: позбавлення волі або примусові роботи з обов’язковим накладенням штрафу в десятикратному розмірі несплачених платежів. Після новел, які відбулися в березні 1930 р. покарання стало передбачати позбавлення волі чи примусові роботи з обов’язковим накладенням штрафу в десятикратному розмірі несплачених платежів. З 25 лютого 1931 р. диспозицію цієї норми було доповнено кваліфікуючою ознакою, яка дозволяла притягати до кримінальної відповідальності за будь-які неплатежі “куркулями” в установлені строки податків і зборів, невиконання ними завдань загальнодержавного значення з призначенням покарання позбавлення волі на строк не менше одного року або примусові роботи з конфіскацією всього або частини майна [19; 123; 76].

З 4 квітня 1933 р. було прийнято нові норми-заборони ст. 58¹ та 58² КК УСРР, які додатково передбачали кримінальну відповідальність за ухилення від хлібозаготівельної кампанії. Так, положення ст. 58¹ КК УСРР містила кримінальну відповідальність за повторне невиконання одноосібниками своїх зобов’язань щодо здачі хліба або картоплі, або соняшника державі в установлені строки з позбавленням волі на строк не менше шести місяців або виправно-трудові роботи на строк до одного року. Кваліфікуюча ознака цього складу злочину передбачала вчинення його куркульськими елементами за змовою групою осіб або поєднаних з опором органам влади під час стягання з позбавленням волі на строк не менше п’яти років, з конфіскацією всього або частини майна, з засланням або без нього. У ст. 58². КК УСРР

встановлювалася кримінальна відповідальність за те, що “особи, які зобов’язані здавати державі хліб або картоплю, або соняшник, на виконання своїх зобов’язань здадуть або спробують здавати державі явно недоброякісне або попсоване зерно, або картоплю, або соняшник” призначати покарання у вигляді позбавлення волі на строк до двох років [78].

При кваліфікації дій осіб незгідних з усупільненням господарств, використовувався принцип аналогії закону. Про це свідчить зміст доповідної записки юридичної частини “Колхозцентру” РРФСР (жовтень 1929 р.), в якій куркульські виступи рекомендувалося відносити до злочинів, що мають контрреволюційний характер [115], передбачені ст. 58-58¹⁴ КК РРФСР. Підлив кооперації у вигляді зриву зборів, перешкоди сільськогосподарським роботам – шкідництво (ст. 58¹⁴ КК РРФСР), руйнування або пошкодження колгоспного майна вибухом, підпалом – диверсія (ст. 58⁸ КК), пропаганда та агітація, спрямована на протидію колгоспному рухові – антирадянська агітація і пропаганда (ст. 58¹⁰ КК) [132].

З часом як вид кримінального покарання конфіскація майна в деяких випадках не застосовувалася до представників “куркульських господарств”. Так, згідно з постановою ЦВК і РНК СРСР від 12 вересня 1930 р. до примітки 2 ст. 251 “Основних начал” було внесено зміни, які передбачали, що конфіскації не підлягає лише майно “куркульських господарств”, на яке не може бути накладено стягнення по податках згідно з приміткою до ст. 17 Положення про стягнення податків. Наступні зміни до ст. 251 “Основних начал” були внесені на підставі постанови ЦВК і РНК СРСР “Про стягнення не виконаних у строк єдино-особистими господарствами державних обов’язкових натуральних поставок і несплату грошових платежів і про конфіскацію майна” від 21 вересня 1934 р. [266]. У цьому нормативному акті зазначалося, що за невиконання у встановлені строки одноосібними господарствами державних обов’язкових натуральних поставок і несплату грошових платежів накладається стягнення на все майно одноосібних господарств, за винятком палива, необхідного для опалення житлових

приміщень, зимового та літнього одягу, взуття, білизни, інших предметів домашнього вжитку, необхідних для неплатника та його утриманців [100, с. 363].

Радянська влада усуспільнювала не лише засоби виробництва, а й худобу та птицю. Як наслідок, приватні господарі почали масово знищували свійські тварини. У зв'язку з цим, 16 січня 1930 р. було прийнято закон “Про заборону забою худоби”, на підставі якого 5 лютого 1930 р. в КК УСРР передбачено кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк до двох років за самочинний забій, умисне понівечення худоби та за підбурювання до вчинення таких дій [354]. Якщо такі дії вчинялися “куркулем”, то окрім зазначеного покарання, він позбавлявся права користуватися земельною ділянкою, а також застосовувалася конфіскація наявної худоби та реманенту. Невиконання вимог місцевої влади щодо покращення стану тваринництва виступало підставою притягнення особи до кримінальної відповідальності за статтею, яка містила злісну відмову від виконання повинностей. Покарання за такі дії передбачало конфіскацію всього майна, а винний та члени його сім'ї виселялися за межі села. Цього ж року, НКЮ передбачив кримінальну відповідальність і за “хижацьке знищення коней і кінського молодняка” [19, с. 531, 532].

Для боротьби з погіршенням стану тваринництва 22 грудня 1932 р. було прийнято рішення ВУЦВК і РНК УСРР, яке передбачало накладення штрафу у розмірі десятикратної вартості тварини за злісне доведення коней і кінського молодняка до стану господарської непридатності, а саме: каліцтво, залишення без догляду, без корму тощо, встановити штраф [19, с. 537-538; 77].

Згідно з рішенням ВУЦВК і РНК УСРР від 25 лютого 1931 р., виданої на підставі постанови ЦВК і РНК СРСР “Про заходи проти хижацького знищення худоби” від 1 листопада 1931 р. Наркомземом УСРР визначався перелік свійських тварин, які заборонялося забивати. Одноосібників, які продовжували забивати худобу заборонялося приймати на роботу до

колгоспу. Також передбачалося, що заможні селяни, окрім бідняків та середняків, могли притягуватися до кримінальної відповідальності за ошпарювання, обпалювання й переробку свинини з метою власного вживання чи для оплатної реалізації [19, с. 546-548].

Схожі норми містилися і в постанові ЦВК і РНК СРСР від 7 грудня 1931 р. “Про заборону забою коней і про відповідальність за незаконний забій і хижацьку експлуатацію коней” [175]. З 7 грудня 1931 р. було передбачено кримінальну відповідальність за будь-який незаконний забій коней в громадському секторі. А згідно з постановою ВУЦВК від 21 грудня 1932 р. передбачалося: “з метою подолання куркульського опору” забій одноосібником навіть одного (власного) коня карався позбавлення волі до п’яти років, а в колгоспі – до десяти років з конфіскацією майна. У цьому документі також зазначалося, що забій коней з “контрреволюційною метою” передбачає вищу міру покарання у виді розстрілу з конфіскацією всього майна незалежно від того чи наявні обставини, які пом’якшують покарання [19, с. 577, 593-595.]. На підставі постанови РНК і ЦК ВКП (б) СРСР від 7 березня 1936 р. було надано вказівки органам прокуратури СРСР притягати до кримінальної відповідальності за кастрацію племінних баранів і дії винних кваліфікувати як умисне “скалічення худоби з метою перешкоджання підняттю сільського господарства” [74].

Посилення кримінальної репресії відображає зміст спільної постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 10 лютого 1933 р. Вона передбачала підстави притягнення до кримінальної відповідальності голів сільських рад за те, що вони звільняли одноосібні селянські господарства, колгоспи від обов’язку здійснювати поставки м’яса. У разі невиконання колгоспами у встановлені строки відповідних норм здачі хліба, картоплі, соняшника, на них накладалися штрафні санкції у розмірі ринкової вартості невиконаної частини зобов’язань, а на одноосібні господарства – у п’ятикратному розмірі. За повторне невиконання зобов’язань одноосібники каралися позбавленням волі на строк не менше 5 років з конфіскацією всього або частини майна, із

можливим засланням. Особи, у разі здачі ними не якісних овочів каралися позбавленням волі на строк до 2 років [276, с. 531–532].

Піком кримінальної репресії в ході колективізації стало прийняття ЦВК і РНК СРСР постанови “Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності” від 7 серпня 1932 р., яка отримала назву “закону про п'ять колосків” (застосовувався навіть у випадках зрізання колосків одноосібниками на власному полі) [227, с. 83]. Її положення передбачали, що розкрадання суспільної власності (вантажів на залізничному і водному транспорті, колгоспного й кооперативного майна) каралося розстрілом з конфіскацією всього майна із заміною за обставин, що пом'якшують відповідальність, позбавленням волі на строк не менше 10 років. До засуджених за ці злочини амністія не застосовувалася [200]. Зміст цього акту свідчить, що в ньому була відсутня диференціація кримінальної відповідальності за ступенем тяжкості вчиненого злочину. Незалежно від розмірів та способу викраденого майна, яке належало до “соціалістичної власності”, віку особи, на підставі цієї постанови могла застосовуватися вищу міра покарання у вигляді розстрілу до будь-якої особи, яка порушувала вимоги цього закону. Це суперечило примітці 2 ст. 21 чинного КК УСРР, згідно з якою заборонялося застосовувати вищу міру покарання до осіб до досягнення 18 років та вагітних жінок. Така ситуація призвела до масового засудження та розстрілу осіб, які вчинили дрібні крадіжки [123, с. 9].

Результати судової і слідчої практики свідчать про те, що застосування “закону про п'ять колосків” досить часто відбувалося за аналогією, наприклад до осіб за вчинення умисного: знищення чи пошкодження майна, (що належало державним, громадським чи кооперативним організаціям), електромережі засобів зв'язку; розкрадання чи псування тракторів та інших сільськогосподарських машин, перевитраті палива, нищенні лісових насаджень й інших діяннях. Загроза, як сказано в законі, “куркульсько-капіталістичних елементів” колгоспникам з метою змусити їх вийти з

колгоспу або з метою насильницького руйнування колгоспу прирівнювалася до контрреволюційних злочинів з позбавленням волі від 5 до 10 років з укладенням в концентраційні.

Крім цього, ще однією репресивною характеристикою цього закону була його зворотна дія в часі, яка дозволяла застосовувати репресії до осіб, що вчинили правопорушення до його прийняття 7 серпня 1932 р. Механізм застосування цього закону органами ДПУ супроводжувався грубим порушенням прав людини й громадянина. Згідно з постановою органи ДПУ отримали право розстрілювали всі категорії селян (бідняків, середняків, куркулів), які не виконали “твердих завдань” хлібозаготівель. На початку 1933 р. на підставі цього акту було засуджено 54 тис. 645 осіб [365, с. 75].

Застосування репресій судовими та позасудовими органами після 7 серпня 1932 р. набуло ознак соціальної катастрофи та правового нігілізму. 14 вересня 1932 р. НКЮ видав спеціальне розпорядження “Про соціально-класовий підхід при винесенні вироків керуючись постановою від 7 серпня 1932 р.”, що визначало спрямованість репресій відносно певної категорії осіб. У розпорядженні передбачалося: “Закон від 7 серпня необхідно застосовувати залежно від соціального стану обвинуваченого, характеру заподіяної шкоди, політичного змісту справи. До ворогів народу автоматичне застосування цього закону є неприпустимим і шкідливим” [114, с. 105]. Але це не послабило репресивний тиск органів ДПУ, зокрема правозастосовна практика свідчить, що органи внутрішніх справ і державної безпеки продовжували на власний розсуд визначати суб’єктів злочину, ступінь суспільної небезпечності вчиненого, покарання, що суперечило принципам КК УСРР.

Зазначені новели, які стосувалися додаткових підстав кримінальної відповідальності запроваджувалися в умовах масового голодомору та високого рівня смертності українського населення. Результатом цього було те, що двічі на місяць сільські ради повинні були формувати списки одноосібних господарств, які не виконали вчасно покладені на них

зобов'язання хлібозаготівельної кампанії. Ці списки подавалися районному уповноваженому Компостачу РНК УСРР для подальшого притягнення винних до кримінальної відповідальності. У свою чергу НКЮ УСРР надавав вказівки суддям про першочерговість розгляду таких справ. На органи прокуратури покладалося притягати одноосібників до кримінальної відповідальності не лише на підставі постанов президій райвиконкомів, а й за не здачу продовольства [19, с. 636].

З метою обмежити торгівлю приватних осіб з 15 березня 1930 р. у ст. 135 КК УСРР було передбачено кримінальну відповідальність: “За порушення правил, що регулюють торгівлю, якою в спеціальному законі за це порушення встановлено судову відповідальність, або в тих випадках, коли порушення правил про торгівлю спричинило тяжкі наслідки, — позбавлення волі на строк до трьох років, або виправно-трудова робота, або штраф до п'яти тисяч карбованців [291].

Згідно з постановою ЦВК і РНК СРСР “Про колгоспну торгівлю” від 20 травня 1932 р., приватний капітал витіснявся із сфери торгівлі, приватним торговцям було заборонено відкривати магазини і лавки, порушення каралося позбавленням волі строком від п'яти до десяти років. У цьому ж 1932 р. було суттєво посилено кримінальну відповідальність за спекуляцію. З метою обмеження можливості продажу вирощеного хліба та виготовленого продовольства, було накладено заборони на здійснення торгівлі заможними селянами. Слід зазначити, що кримінальна відповідальність за спекуляцію передбачалася КК УСРР 1922 р. і полягала у збуті, скуповуванні або зберіганні з метою збуту товарів, штучному підвищенні цін на товари шляхом змови чи саботажу торговців між собою або шляхом не випуску товарів на ринок. У кінці 1926 р. в умовах дозволеного приватного товарообігу фактично вважалося, що спекуляція полягала в діяльності приватних торговців, капіталістів, спекулянтів.

У КК 1927 р. не наводилося поняття спекуляції. Кримінальна відповідальність передбачалася за: “...злісне підвищення ціни на товари

шляхом скуповування, приховування або не випуску таких на ринок” [123]. Для спрощення процедури притягнення до кримінальної відповідальності осіб за спекуляцію 22 серпня 1932 р. ЦВК і РНК СРСР приймають постанову “О борьбе со спекуляцией”, спрямовану на зміцнення колгоспного ладу [164]. Аналіз цієї постанови надавав не лише нову інтерпретацію спекуляції, а й посилював за неї санкцію у виді покарання позбавлення волі на строк до 10 р. без права на амністію. Передбачалося дії осіб, винних у спекуляції кваліфікувати за ст. 127 КК УСРР, яка з 25 грудня 1932 р. містила заборону: “...скуповування та перепродаж приватними особами з метою наживи (спекуляція) продуктів сільського господарства та предметів масового вжитку” та позбавлення волі на строк не менш п’яти років, з конфіскацією всього або частини майна” [174; 123].

На реалізацію положень постанови від 22 серпня 1932 р. Політбюро ЦК ВКП (б) 16 вересня 1932 р. направило місцевим органам влади та ОДПУ директиву про посилення боротьби з незаконною торгівлею зерном та борошном, спрямовану на виконання циркуляру ОДПУ від 15 серпня 1932 р. № 530. Ця заборона мала діяти до 15 січня 1933 р. У директиві передбачалося посилити боротьбу органів ОДПУ, в тому числі і міліції, з торгівлею зерном і борошном виявленням та вилученням хліба у перекупників-спекулянтів, його конфіскації та репресії винних [306, с. 481-482].

Крім зазначених актів, регулювання відносин в сфері господарської діяльності зумовило прийняття загальносоюзного закону від 25 липня 1934 р. “Про боротьбу з обманом Радянської держави та обкраданням споживача” [159]. У законі вказувалося, що з метою “викорінення з практики радянської торгівлі” таких явищ як обман і обкрадання визнається тяжким злочином не лише саме обмірювання та обважування покупця а й порушення встановлених роздрібних цін, продаж товарів нижчого ґатунку за ціною вищою і т. д. Відповідно до постанови ЦВК та РНК СРСР “Про доповнення кримінальних кодексів союзних республік статтею про відповідальність за обкрадання споживача й обдурювання Радянської держави” від 23 серпня

1934 р. [173] КК УСРР було доповнено ст. 135⁴, яка встановлювала відповідальність за: “1) Обважування, обмірювання покупців, користування під час продажу неправильними вагами, гилями та іншими неправильними вимірювальними приладдями; 2) порушення встановлених роздрібних цін на товари широкого вжитку в магазинах, крамницях, ларках, їдальнях, буфетах тощо, продаж товарів нижчого сорту за ціною вищого, приховання від покупців преїскурантних цін товарів”. За цей злочин передбачалося покарання у виді позбавленням волі на строк до десяти років [123].

Ці та інші репресивні заходи викликали масові антирадянські збройні виступи. Для їх придушення влада посилила кримінальну репресію піднявши межу строку позбавлення волі в санкції ст. 196 КК УСРР з шести місяців до п'яти років за дії, спрямовані на виготовлення, зберігання, купівлю і збут вибухових речовин, набоїв чи вогнепальної зброї без належного дозволу. З травня 1935 р. перелік суспільно небезпечних діянь цього злочину було розширено, він став охоплювати: виготовлення, зберігання, збут і носіння кинджалів, фінських ножів та іншої холодної зброї. За викрадення вогнепальної зброї, її механізмів та набоїв передбачалося покарання позбавлення волі не менше як на три роки, а за наявності обставин, що обтяжують покарання, передбачалася вища міра покарання (смертна кара) з конфіскацією майна [19, с. 646-647].

В умовах голодомору виникло таке явище як канібалізм. У чинному КК УСРР не було норми, яка передбачала покарання за канібалізм. Розслідування цих справ покладалося не на суди, а на районні та обласні відділи органів державної безпеки. У селах перебували уповноважені райвідділів ДПУ та їхні агенти, які спільно з органами місцевої влади виявляли факти канібалізму. Інформація про випадки людодійства надходила до СПВ ДПУ, і в села виїжджали слідчі групи, заарештовували підозрюваних, з'ясовували обставини вбивства та людодійства. Після завершення слідства та складання обвинувального висновку органами ДПУ, справа направлялася на розгляд судової трійки при колегії ДПУ, яка

призначала міру покарання: розстріл чи ув'язнення. Зміст кримінальних справ канібалів, заведених стосовно селян в цей час, свідчить, що переважну більшість людодів “судові трійки” ув'язнювали на строк до 10 р. [36]. Дії канібалів кваліфікувалися за нормами КК РСФРР або УСРР, зокрема, ст. 174-4 (розбій, який спричинив смерть, передбачав покарання до 10 р., а при особливо обтяжуючих обставинах – до розстрілу), п. а ст. 138 (умисне вбивство з користі та інших нищих мотивів. Каралося позбавленням волі на строк до 10 р., при особливо обтяжуючих обставинах – розстрілом), п. в ст. 138 (умисне вбивство способом особливо болісним для загиблого, санкція статті передбачала позбавлення волі на строк до 10 р., при особливо обтяжуючих обставинах – вища міра покарання – розстріл) тощо [161, с. 26-41]. Це вкотре засвідчувало застосування аналогії закону при кваліфікації злочинів.

У зв'язку з тим, що для здійснення політичного курсу систематично залучалися представники радянської влади, було вирішено посилити кримінально-правову охорону їх життя та здоров'я. Так, 5 вересня 1931 р. ВУЦВК і РНК УСРР прийняли спільну постанову, яка доповнила ст. 69¹ КК УСРР і передбачала відповідальність за погрозу вбивством представникові влади чи громадському працівникові, знищення майна, з метою призупинити його службову чи громадську діяльність або змінити її характер в інтересах того, хто погрожує, залежно від обставин і характеру погрози, може каратися примусово роботою чи штрафом до 500 карбованців, чи видворення за межі даної місцевості з обов'язковим поселенням в інших місцевостях чи без такого, на строк до трьох років. Якщо раніше такі дії кваліфікувалися як злочин проти особи, то після прийняття зазначеного закону їх було виділено в окремі склади злочинів проти порядку управління з встановленням суворіших покарань [88; 276, с. 536]. У 1932 р. до статті включалася кваліфікуюча ознака, яка передбачала позбавлення волі до п'яти років за побиття чи здійснення інших насильницьких дій стосовно активістів,

ударників виробництва, а також колгоспників у зв'язку з їх громадською чи виробничою діяльністю [89].

Суцільна колективізація викликала масову міграцію і еміграцію населення. Бажання влади припинити цей процес та налагодити облік селян прискорило процес паспортизації населення в СРСР наприкінці 1932 р. 27 грудня 1932 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли спільну постанову “Про встановлення єдиної паспортної системи по Союзу РСР та обов'язкової прописки паспортів” і затвердили положення про паспорти. Міліції доручалося за десять днів підготувати інструкцію про видачу паспортів [269]. 31 грудня того ж року постанова про паспортизацію була прийнята ВУЦВК і РНК УСРР [72]. Паспортизація мала на меті вилучення з території міст, робітничих селищ, новобудов “куркульських, кримінальних й інших антирадянських елементів”. Для реалізації поставлених завдань було прийнято низку змін до КК УСРР. Так, 4 липня 1933 р. до Кодексу включено ст. 80¹ КК УСРР, яка передбачала відповідальність: “за повторне, незважаючи на застосування заходів адміністративного впливу, проживання в місцевостях, де запроваджено паспортну систему, без прописки паспорта або тимчасової посвідки, а також за повторне, незважаючи на застосування заходів адміністративного впливу, порушення правил прописки паспорта або тимчасової посвідки – позбавлення волі на строк до трьох років. Такій самій відповідальності і на однакових підставах підлягають особи, що на них покладено обов'язок прописувати паспорти та тимчасові посвідки (керівники будників, коменданти, власники будинків, квартир власники і т. ін.), за повторне, незважаючи на застосування до них заходів адміністративного впливу, невиконання зазначених обов'язків” [127; 79].

У контексті боротьби із втечами репресованих селян слід розглядати й постанову ВУЦВК і РНК УСРР від 21 липня 1932 р., яка посилювала покарання з двох до трьох років позбавлення волі за втечу заарештованого з-під варти чи місця ув'язнення, з шести місяців до трьох років – за втечу з місця обов'язкового поселення (заслання) чи зі слідування до нього, а також

за ухилення від примусових робіт осіб, засуджених на заслання. Крім цього, за самовільне прибуття в місцевість, де проживання висланим заборонено передбачало заміну покарання вислання на позбавленням волі чи засланням на той самий строк, причому вислання могло бути замінено засланням на строк не менш, як три роки [252, с. 3-4]. Наприклад, мешканець села Мар'ївка Божедарівського району В. Хомуха, якого у червні 1931 р. разом з родиною депортували на Урал, втік із заслання і з фальшивими документами на ім'я бідняка Крохмалю, влаштувався на виробництво у місті Кам'янське. Співробітники Божедарівського райапарату ДПУ затримали його, бо Хомуха декілька разів приїздив до рідного села. Втікача звинуватили у тому, що нібито, ще до заслання він разом з іншими куркулями збирався “знищити коней і рогату худобу у колгоспі”, щоб “підірвати економічну міць” колективного об'єднання. За нереалізовані контрреволюційні наміри 27 березня 1932 р. Особлива нарада засудила В. Хомуху до трьох років концтабору [267, с. 8].

Забезпечення форсованої колективізації та посилення кримінальних переслідувань спостерігалось і в службових злочинах. Так, відповідно до наказу Прокурора СРСР № 103-7 від 31 травня 1939 р. осіб, які намагаються зменшити громадські землі колгоспу на користь особистого господарства колгоспників, а також осіб, які допускають розбазарювання громадських колгоспних земель, збільшення розмірів присадибних ділянок колгоспників понад передбачені статутом норми, здачу сіножатів у колгоспних полях, лугах, а також у лісах під індивідуальні сіножаті колгоспників і осіб, які не є в колгоспах, притягати до кримінальної відповідальності за ст. 109 КК РРФСР і відповідними статтями КК інших союзних республік [123, с. 96].

Згідно з циркуляром НКЮ УРСР № 10/37-146 від 11 вересня 1937 р. передбачалося притягати до кримінальної відповідальності працівників колгоспів (членів правлінь або ревізійних комісій, а також тих, які відають окремими ділянками роботи (бригадирів, завідуючих фермами, агрономів, рахівників, комірників і т. п.) за службові злочини, згідно з вказівками НКЮ

за ст. 99 КК УРСР. Ця норма містила відповідальність за “бюрократизм, тобто формальне ставлення до виконаній службових обов’язків, яке виявилось в ігноруванні державних або громадських інтересів або породило тяганину або апаратну замкненість у розв’язанні питань, що ігнорує контроль, широких мас, а так само зневажливе і неухвалюване ставлення до трудящих” і передбачала покарання у виді громадської догани з оголошенням у пресі або звільнення з посади з заборобою займати посади в державних, громадських установах та підприємствах на строк до трьох років. Притягати до кримінальної відповідальності цих осіб дозволялося лише за умови, коли у виявленому ними недбалому ставленні до служби встановлено ознаки систематичності або принаймні повторності, незважаючи на заявлені попередження чи накладені дисциплінарні стягнення за аналогічне порушення, або коли внаслідок або завідомо для службової особи могли виникнути тяжкі для даного колгоспу чи його підприємства матеріальні наслідки або порушення правильної роботи колгоспу чи підприємства.

У циркулярі від 11 вересня 1937 р. також зазначалося, що працівники колгоспу за недоліки в роботі притягалися до відповідальності згідно з правилами внутрішнього розпорядку або Статуту сільськогосподарської артілі. Але в окремих випадках, коли робітник чи колгоспник, виконуючи постійну роботу (конюх, чабан, сторож, майстер, тракторист) або окреме доручення, зв’язане з покладенням на нього відповідальності за охорону або правильне використання довіреного йому майна, виявляє таку недбалість або байдужість, наслідком якої стала особливо серйозна шкода для колгоспу чи підприємства, або коли у вчинку цієї особи встановлено явну злісність, таку недбалість або байдужість можна кваліфікувати за ст. 99 КК УРСР [123; 81].

Згідно з наказом Прокурора СРСР № 410 від 22 квітня 1938 р. осіб, винних в порушенні постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) “Про заборону виключення колгоспників з колгоспів”, передбачалося притягати до кримінальної відповідальності, кваліфікуючи їх злочинні дії за ст. 109 і ст. 110 КК РРФСР та відповідними статтями КК інших союзних республік, а

при наявності контрреволюційного характеру такого роду незаконної практики – за ст. 58⁷ КК РРФСР і відповідними статтями КК інших союзних республік, в залежності від фактичних обставин справи. Зазначалося, що осіб, винних у незаконному витрачанні колгоспних коштів, притягали до кримінальної відповідальності за законом від 7 серпня 1932 р. або за ст. 58⁷ КК РРФСР і відповідними статтями КК інших союзних республік [123].

У наказі зазначалося, що дії осіб, які самовільно використовують в особистих цілях землі, які належать колгоспам та радгоспам [123], повинні кваліфікуватись як: а) самовільна обробка в особистих цілях землі, що належить колгоспу або радгоспу, а саме самоуправство, передбачене за ст. 90 КК РРФСР відповідними статтями КК інших союзних республік (ст. 164 КК УСРР); б) самовільне зняття врожаю для особистих потреб з землі, що належить колгоспу або радгоспу, повинно кваліфікуватись як розкрадання соціалістичної власності за відповідними статтями кримінальних кодексів союзних республік, а в належних випадках – за законом від 7 серпня 1932 р.

У випадку, коли дії, зазначені в п. “а” цієї постанови, вчинені з дозволу представників влади або керівних службових осіб колгоспу чи радгоспу, ці особи повинні притягатись до відповідальності за ст. 87 “а” КК РРФСР і відповідними статтями КК інших союзних республік [123]). Дії представників влади та службових осіб, що дали дозвіл на вчинення зазначених незаконних дій з корисливих мотивів або іншої особистої заінтересованості, вони мали кваліфікуватися за сукупністю, а саме за ст. 87 “а” КК РРФСР і відповідними статтями КК інших союзних республік і за відповідними статтями КК [121].

Починаючи з 1935 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла низку актів, які стосувалися сфери особистих прв громадян, зокрема сфери трудового права. Відбулася криміналізація діянь, які посягали на трудову і службову дисципліну: 1) порушення службових обов’язків працівниками цивільної авіації та цивільного повітроплавання (закон від 7 серпня 1935 р.); 2) деякі види порушення трудової і виробничо-технічної дисципліни у

вибухонебезпечних цехах (закон “Про порядок обов’язкового переведення інженерів, техніків, майстрів, службовців і кваліфікованих робітників із одних підприємств і установ на інші” від 17 липня 1935 р.); 3) прогул без поважних причин, незалежно від наслідків, які він викликав (Указ Президії ВР СРСР “Про перехід на восьмигодинний робочий день, семиденний робочий тиждень і заборону самовільного уходу з роботи трактористів і комбайнерів, які працювали на машинно-тракторних станціях” від 26 червня 1940 р.); 4) самовільне припинення трудових правовідносин робочим чи службовцем державних, кооперативних, громадських установ і підприємств (указ Президії ВР СРСР від 26 червня 1940 р.) [100, с. 395]. Ці документи зміцнювали трудову дисципліну і водночас грубо порушували права людини і громадянина на працю.

Відбулися зміни і в системі “заходів соціального захисту” у 30-х роках ХХ ст. згідно зі ст. 21 КК УРСР до них відносилися: а) оголошення ворогом трудящих з позбавленням громадянства УРСР та СРСР, поєднане з вигнанням за межі СРСР назавжди; б) позбавлення волі у виправно-трудовах таборах у віддалених місцевостях СРСР; в) позбавлення волі в загальних місцях ув’язнення; г) примусова праця без позбавлення волі; д) обмеження прав; е) видворення за межі СРСР на певний строк; є) видворення за межі УРСР або за межі окремої місцевості з поселенням у тих чи інших місцевостях або без такого оселення, з заборonoю проживати в тих чи інших місцевостях або без такої заборони (ст. 21); к) громадська догана; л) конфіскація майна; м) штраф; н) застереження [123]. Слід зазначити, що за невиконання рішень суду стосовно названих видів заходів також передбачалася кримінальна відповідальність. Так, за самовільне повернення особи, вигнаної на підставі судового вироку за межі СРСР передбачалося покарання у виді позбавлення волі на строк не менш п’яти років [123].

Відповідно до примітки 1 ст. 21 КК УСРР для боротьби з тяжкими злочинами, що загрожують основам радянської влади і радянського ладу, як винятковий захід соціального захисту, застосовувався розстріл [75].

Передбачалося, що розстріл не застосовується до осіб, які не досягли 18 років на момент вчинення злочину, а також до вагітних жінок. 20 жовтня 1937 р. до редакцію цієї статті було внесено зміни, які надавали право Верховному суду СРСР, ВС УРСР, обласним судам, залізничним, водотранспортним судам і військовим трибуналам, особам, засуджених за найбільш небезпечні злочини призначати позбавлення волі у виді ув'язнення в тюрму.

У цьому аспекті необхідно нагадати, що на підставі постанови ЦВК і РНК СРСР від 6 листопада 1929 р. скасовувався попередній поділ позбавлення волі на таке, що поєднане з суворою ізоляцією від суспільства і на таке, що не поєднане. З цього часу передбачалося два самостійних покарання: позбавлення волі у виправно-трудових таборах у віддалених місцевостях строком від 3 до 10 років і позбавлення волі у загальних місцях ув'язнення строком до 3 років. Це надавало можливість ув'язнювати засуджених до концтаборів.

Відповідно до постанови ЦВК і РНК СРСР від 13 жовтня 1929 р. у кримінальному законодавстві закріплювалося покарання “поразка у правах” [193], яке полягало у позбавленні батьківських прав осіб, які зловживали своїми правами. У подальшому згідно з постановою ЦВК і РНК СРСР від 13 лютого 1930 р. покарання “поразка у правах” додатково стала охоплювати позбавлення особи права на отримання пенсійного утримання, яке видавалося у порядку соціального страхування і державного забезпечення [221]. Згідно з постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 5 жовтня 1930 р. позбавлення права на пенсії і допомоги суд міг призначити тільки у випадках засудження: “1) за злочини державні (контрреволюційні та особливо небезпечні для Союзу РСР злочини проти порядку управління); 2) мирний час – за військові злочини, передбачені в ст. 206³, 206⁴, 206⁷, 206⁹, 206¹², 206¹³, 206¹⁷ і 206²⁰–206²⁸ цього Кодексу, а у воєнний час – за всі військові злочини і 3) за інші злочини, в разі призначення за них заходу соціального захисту у виді позбавлення волі (але не умовно) на строк найменше три роки, або вислання з обов’язковим поселенням в інших місцевостях, як основного

заходу соціального захисту, або конфіскації всього майна, як додаткового заходу соціального захисту” [224; 123].

2 жовтня 1937 р. була прийнята постанова ЦВК СРСР, якою вносилися зміни до ст. 18 “Основних начал кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік”. У документі зазначалося за шпигунство, шкідництво, спроби організації вибухів, катастроф, підпалів із людськими жертвами та інші диверсійні акти (ст. ст. 54⁶, 54⁷, 54⁹ КК УРСР) збільшується покарання позбавлення волі від 10 до 25 років. Це свідчило про посилення кримінальної відповідальності. Водночас проявом гуманізму можна визнати те, що в частині максимальної межі покарання надавалося право суду замість смертної кари за ці злочини призначати довічне позбавлення волі строком 25 років [19]. З 2 грудня 1937 р. це положення включалося до ст. 27¹ КК УСРР. Зазнали змін і норми загальносоюзного законодавства, що стосувалися заслання. Вони полягали у забезпеченні умов для створення в районах таборів спеціальних поселень для засланих, достроково звільнених та інших категорій відносно вільного населення. Термін заслання підвищувався з 5 до 10 років.

Що стосується умовного засудження, то з березня 1930 р. було прийнято правильне рішення виключити його з видів покарань і вважати видом звільнення від покарання. Так, у ст. 48 КК УСРР зазначалося, що у разі засудження особи до виправно-трудових робіт або до позбавлення волі, виявиться, що ступінь суспільної небезпеки особи не потребує її ізоляції або призначення покарання виправно-трудових робіт, суд мав звільнити від відбування покарання з іспитовим строком. Якщо обиралося покарання у виді виправно-трудових робіт або позбавлення волі на строк не більший як рік, іспитовий строк мав призначатися в межах від одного до трьох років. У разі обрання покарання позбавлення волі на строк більше одного року, іспитовий строк мав встановлюватися у межах від трьох до десяти років [81]. Якщо умовно-засуджений протягом іспитового строку вчиняв новий злочин, то судові надавалося право або приєднати повністю або частково “умовно-

відстрочений захід соціального захисту”, повністю чи частково до заходу соціального захисту, призначеного в новій справі, або застосувати до засудженого тільки захід соціального захисту, який призначено за другим вироком (ст. 49 КК УСРР). Негативним явищем було скасування у 1939 р. умовно-дострокового звільнення ув’язнених від подальшого відбування покарання.

Кримінально-правові норми 30-х рр. ХХ ст. свідчать і про кардинальні зміни кримінальної відповідальності неповнолітніх. Згідно з постановою ЦВК і РНК СРСР “Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх” від 7 квітня 1935 р. [255, с. 381-382] було знижено вік кримінальної відповідальності до 12 років із застосуванням до неповнолітніх “всіх заходів покарання” за вчинення крадіжок, заподіяння насильства, тілесних ушкоджень, каліцтва, убивства або замаху на вбивство. Закон передбачав суворе покарання у вигляді тюремного ув’язнення на строк не нижче 5 років для осіб, які втягували неповнолітніх у злочинну діяльність або підбурювали їх до заняття спекуляцією, проституцією, жебрацтвом.

На підставі закону від 7 квітня 1935 р. скасовувалися положення ст. 8 “Основних засад”, відповідно до якої покарання до неповнолітніх застосовувалися у тих випадках, коли відповідними органами було визнано неможливим застосування до них заходів медично-педагогічного характеру. Це свідчить про те, що при обранні судами заходів впливу на неповнолітнього, який вчинив злочин, перевага надавалася кримінальному покаранню у виді позбавлення волі. Такі новели при притягненні до кримінальної відповідальності неповнолітніх надали їм статус суб’єктів злочину.

Відповідно до постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 31 травня 1935 р. “Про ліквідацію дитячої безпритульності й безнаглядності” [255, с. 383-384] у системі НКВС СРСР було створено установи для неповнолітніх: ізолятори як місця попереднього ув’язнення, трудові колонії як місця виконання позбавлення волі і приймальники розподільники. Строк утримання

неповнолітнього у трудовій колонії не завжди залежав від строку позбавлення волі, призначеного вироком. Перебування в колонії визначалося не тільки строками покарання за вироком, але й фактичним досягненням мети перевиховання та навчання його певної робочої спеціальності. Тому практикувалося утримання неповнолітніх до моменту поки вони не будуть підготовлені до самостійного трудового життя й не виникне впевненості, що вони не повернуться до злочинної діяльності [14, с. 128].

Згідно з указом Президії ВР СРСР “Про кримінальну відповідальність неповнолітніх за дії, які можуть викликати аварію поїздів” від 10 грудня 1940 р. неповнолітні притягалися до кримінальної відповідальності, починаючи з 14 років. Водночас дозволялося притягати до судової відповідальності малолітніх з 12 років за дії, які могли спричинити аварію поїзда (розгвинчування рейок, підкладання на рейки різних предметів) [255, с. 409], крадіжку, заподіяння насильства, каліцтво, тілесні ушкодження, вбивство або замах на вбивство [100, с. 365; 26; 123]. За всі інші злочини згідно з указом ВР СРСР “Про кримінальну відповідальність неповнолітніх” від 31 травня 1941 р. малолітні притягалися до кримінальної відповідальності з 14 років. З лютого 1941 р. у кримінальному порядку почали переслідування керівники підприємств і організацій за продаж, обмін і випуск демонтованого і зайвого обладнання. Покарання за такі дії були надто суворими, тому що прирівнювалися до крадіжки соціалістичної власності. Жорсткі санкції передбачалися за несанкціонований проїзд у товарних поїздах і за самовільне (без нагальної потреби) зупинення поїзда стоп-краном. У зв’язку з прийняттям указу Президії ВР СРСР від 31 травня 1941 р. відбулася часткова гуманізація кримінальної відповідальності – неповнолітні притягалися до кримінальної відповідальності лише з 14 років [203, с. 66-67].

Підстави притягнення до кримінальної відповідальності та види покарання в період масових репресії так званої “великої чистки” формувалися не лише в законах вищих органів влади, а і у відомчих документах. Так, 30 липня 1937 р. НКВС СРСР видав наказ “Про операцію

по репресії колишніх куркулів, злочинців та ін. антирадянських елементів” № 00447, спрямований на виконання постанови Політбюро ЦК ВКП(б) “Про антирадянські елементи” від 2 липня 1937 р. [16, с. 63-83; 245, с. 1-2; 367, с. 164]. У наказі вказувалося: “всі куркулі, які підлягають репресії, злочинці та інші антирадянські елементи поділяються на дві категорії: а) до першої категорії належать всі найбільш ворожі із перерахованих вище елементів. Вони підлягають негайному арешту і, після розгляду їх справ на трійках – розстрілу; б) до другої категорії відносяться всі інші менш активні, але все ж ворожі елементи. Арештовуються і ув’язнюються у табори на строк від 8 до 10 р., а найбільш злісні з них та соціально небезпечні – ув’язнено на такі ж терміни в тюрми за рішенням трійок”. Згідно з цим документом в УРСР передбачалося репресувати за чотири місяці 28 тис. 100 осіб [39].

Аналіз положень цього акту дозволяє ствердити, що не дивлячись на те, що він не мав сили закону, все ж встановлював види та розміри покарання та поряд із категорією суб’єкт злочину (зазначеної в КК УРСР) передбачав існування “інших антирадянських елементів”, “найбільш ворожих” чи “менш активних, але все ж ворожих”. Це дозволяло притягати до кримінальної відповідальності особу не за вчинення злочину, а за відношення її до певного оточення.

Грубим порушенням прав людини було те, що до кримінальної відповідальності правозастосовні органи могли притягати осіб за наміри, а не за вчинений злочин. Це підтверджується змістом директиви НКЮ СРСР “Про кваліфікацію контрреволюційних терористичних висловлювань” № 13 від 15 квітня 1938 р., яка була обов’язковою для застосування. У ній зазначалося: “У низці випадків встановилася практика кваліфікації контрреволюційних терористичних висловлювань за ст. 58¹⁰ КК РСФРР та відповідними статтями КК інших союзних республік. Така кваліфікація злочинів щодо контрреволюційних терористичних висловлювань є політично невірною”. У зв’язку з цим НКЮ пропонує кваліфікувати ці злочини за ст. 58⁸ КК РРФСР (ст. 54⁸ КК УРСР), тобто як терористичні акти проти

представників радянської влади [177].

Таким чином, протягом 30-х років XX ст. до початку Великої Вітчизняної війни законодавство про кримінальну відповідальність унаслідок прийняття актів загальносоюзного характеру, спрямованого на реалізацію політичного курсу радянської влади зазнало суттєвих змін.

Висновки до розділу 2

1. Із моменту утвердження влади більшовиків на території України радянська кримінально-правова доктрина створювалася за принципом верховенства “революційної совісті і революційної правосвідомості”, а не законності, що повністю нівелювало принцип універсальності в системі злочинів та покарань до 1922 р. З утворенням УСРР законодавство про кримінальну відповідальність базувалося на основі правотворчої та правозастосовної практики РРФСР, що свідчило про рецепцію загальної системи права. Законодавча регламентація, яка стосувалася злочинів і покарань в радянській державі була вкрай непослідовною, спричинена відсутністю єдиного уніфікованого кримінально-правового акту із-за постійних змін суб’єктів законотворчості. До кодифікації кримінально-правові відносини регулювалися актами, які можна диференціювати на групи: перша – нормативні акти, які регламентували організаційно-правові засади формування та функціонування системи радянських судів, органів державної безпеки, внутрішніх справ тощо; друга – закони, які розкривали ознаки та групи деяких складів злочинів, у першу чергу “контрреволюційних” і передбачали відповідні види покарання та звільнення від покарання; третя – декрети, постанови інструкції РНК і ВЦВК, ВУЦВК місцевих органів влади, які стосувалися розвитку державного апарату та управління; четверта – акти тлумачення кримінального законодавства, які, як правило, мали обов’язковий характер для суб’єктів правозастосовної діяльності, що містили рішення військово-революційних комітетів, НКЮ тощо.

2. Владна законотворчість не мала належної систематизації і це не дозволяло відрізнити за юридичною силою закони від підзаконних актів, положення яких неодноразово вступали в колізію. Відсутність формальної

визначеності кримінально-правових норм, прогалини в законодавстві дозволили визнати джерелом кримінального закону “революційну правосвідомість”. Одним з основних принципів притягнення особи до кримінальної відповідальності була доцільність, яка протиставлялася законності. Така політизованість кримінального закону призвела до свавільного розширення меж “соціалістичної законності”, неможливості встановлення ознак протиправності, суспільної небезпечності злочину, призначення справедливого та співрозмірного покарання, неконтрольованого посилення кримінальної репресії.

Для забезпечення єдності застосування кримінального законодавства у 1919 р. приймаються “Керівні начала з кримінального права РСФРР”, які узагальнювали судово-трибунальну практику. У них вперше викладалися основні принципи і положення радянського кримінального права, узагальнено досвід боротьби зі злочинністю, сформовано основні кримінально-правові інститути. Вони склалися з норм Загальної частини, норми ж Особливої частини зосереджувалися в окремо прийнятих нормативних актах радянської влади.

3. Поняття злочину передбачало ознаку протиправності, водночас не характеризувалися елементи складу злочину. Система злочинів поділялася за політичними мотивами та ступенем суспільної небезпечності на: 1) контрреволюційні й особливо небезпечні злочини; 2) всі інші злочини, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі не більше двох років або інші більш м’які покарання. Підставою притягнення особи до кримінальної відповідальності було не лише злочинне діяння, а й соціальний стан злочинця і соціальна спрямованість вчиненого. Це свідчило про превалювання позицій соціологічної концепції кримінального права над класичною.

4. Покарання, що сформувалися за об’єктом карального впливу, поділялися на три групи: до першої – відносилося позбавлення або фізичне обмеження волі; до другої – більш м’які покарання, не пов’язані з

позбавленням або обмеженням волі; до третьої – ті, які стосувалися видворення особи з радянської держави; до четвертої – смертна кара. На підставі окремо прийнятих владних актів форму покарання набув інститут заручників, кругова порука, інститут п'яти і десятихатників. Значна частина покарань призначалася як в адміністративному, так і позасудовому порядку. Це не дозволяло правозастосовним органам здійснити чітке розмежування між каральними заходами адміністративного, дисциплінарного та кримінального характеру. Така ситуація призвела до редукціонізму каральної політики, яка реалізовувалася не лише судовими, а й надзвичайними органами.

5. Результати вивчення судової і слідчої практики довели, що “Керівні начала” не забезпечили необхідної уніфікації норм кримінального права. Для врегулювання всього комплексу кримінально-правових відносин протягом, з метою зміцнення ідеологічних позицій та реалізації власного політичного курсу протягом 1920-1922 років влада продовжувала видавати велику кількість неузгоджених між собою нормативних актів.

6. Посилення революційної законності в умовах НЕПу сприяло прийняттю КК УСРР 1922 р. (складався із Загальної та Особливої частин) та внесення великої кількості змін до цього акта, що мало логічне завершення у виданні КК УСРР 1927 р. Він формувався за зразком КК РСФРР. Відмінність полягала в тому, що ввідний закон КК РСФРР скасовував юридичну силу кримінально-правових актів, які діяли до набрання чинності цього Кодексу, а ввідний закон КК УСРР залишав чинним низку кримінально-правових актів, ухвалених до вступу в дію КК УСРР. Норми Загальної частини КК УСРР 1922 р. спрямовувалися на захист радянського ладу, а не особи. Поняття злочину не містило ознак протиправності, це дозволяло за аналогією притягати до кримінальної відповідальності осіб за відсутності в їх діях складу злочину, передбаченого Особливою частиною КК УСРР. Підставою кримінальної відповідальності виступало не лише злочинне діяння, а й соціальне становище особи. Розширенню меж кримінальної відповідальності

та легалізації репресій сприяла наявність великої кількості оціночних понять (“соціально небезпечний елемент”, “серйозна загроза”, “контрреволюційні цілі” тощо).

Не на користь засудженого закріплювався в Кодексі й принцип дискреції, який надавав можливість суду при призначенні покарання керуватися “соціалістичною правосвідомістю” і свавільно обирати серед значної альтернативи покарань, передбачених санкцією статті, найбільш доцільне (суворе) покарання. У випадку, якщо санкція не передбачала альтернативу покарань, а, наприклад лише позбавлення волі, то суд мав право призначити покарання нижче від найнижчої межі або вище максимальної санкції передбаченої санкцією статті Особливої частини Кодексу. При обранні міри покарання враховувався в першу чергу ступінь суспільної небезпеки і характер злочинця і лише після цього – характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого ним злочину, що підтверджувало класовий характер репресивної політики. Відповідно до КК покарання за злочини індивідуалізувалося у вироку суду. Однак чинними залишалися нормативні акти, які надавали право призначати та виконувати покарання органам державної безпеки, що вступало в колізію з положеннями КК УСРР. Погіршувала становище винного і зворотна дія в часі закону про кримінальну відповідальність, що проявлялося в застосуванні кримінальної репресії до амністованих.

У Загальній частині КК до системи покарань не включалася смертна кара. Це пояснювалося тим, що радянська влада намагалася підкреслити її тимчасовий характер (простежується принцип гуманізму класичної школи кримінального права). Однак у санкції Особливої частини КК УСРР та інших нормативно-правових актів, які складали кримінальне законодавство свідчать про наявність вищої міри покарання (розстрілу). Це доводить відсутність стабільності головної концепції кримінального права та її подвійності (роздвоєння) – поєднання в собі напрямів гуманізму та посилення кримінальної репресії.

7. КК УСРР 1922 р. мав і позитивні аспекти. У ньому чітко сформувалися і діють в чинному законі про кримінальну відповідальність фундаментальні принципи: гуманізму, визначеності покарання, поєднання економії кримінальної репресії із застосуванням найбільш суворого покарання за вчинення особливо небезпечних злочинів. Було сформовано необхідні кримінально-правові інститути, які існують і в сучасному кримінальному законі, а саме: дія кримінального закону в просторі, стадії вчинення злочину, форми вини, неосудність, обставини, що виключають злочинність діяння, строки давності, співучасть у злочині, судимість, призначення покарання. Вагоме досягнення кодифікації полягало у систематизації злочинів за принципом родового об'єкту в Особливій частині КК. Такий підхід дозволив сформувати кримінально-правові інститути окремих видів злочинів, які існують і в чинному КК України. Це визначило на майбутнє тенденції розвитку кримінального законодавства нашої країни.

З прийняттям КК УСРР 1922 р. завершився перший етап формування кримінального законодавства.

8. Внаслідок ухвалення “Основних засад кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік” (1924 р.) було сформовано єдині для всіх республік СРСР принципи, поняття й інститути кримінального права. Цей акт відображав необхідність посилення кримінальної репресії – основу кримінально-правової політики більшовицької держави до 1958 р. Регламентувалося, що розвиток кримінального законодавства здійснювався на двох рівнях – загальносоюзному й республіканському. Такі новели звужували повноваження республік СРСР щодо законодавчої ініціативи. Прерогатива криміналізації чи декриміналізації діянь закріплювалася за вищим законодавчим органом СРСР, що поглибило уніфікацію кримінально-правових положень. Цілі кримінально-правових заходів боротьби зі злочинністю зумовили заміну терміна “покарання” поняттям “заходами соціального захисту” (судово-виправного, медичного та медико-педагогічного характеру), які за своїм змістом виходили за межі

кримінально-правового впливу.

Легалізація в цьому акті вислання і заслання (застосовувалися до особи, визнаної судом суспільно небезпечною на підставі діяльності в минулому або зв'язку зі злочинним середовищем) сприяла більш чіткій сформованості основних положень та механізмів функціонування табірної системи, яка забезпечувала виконання покарання позбавлення волі. Норми, про вислання і заслання вступали в колізію з преамбулою “Основних начал”, яка визнавала підставою кримінальної відповідальності виключно вчинення злочину, а не “соціальний стан особи”. Прояви цих каральних заходів у кращому вигляді закріплені в чинному КК України у вигляді покарання обмеження волі. Це підтверджує наступність розвитку існуючої системи покарань, заснованої частково на принципах радянської пенології.

9. Згортання НЕПу, систематична криміналізація, велика кількість законодавчих змін які посилювали кримінальну репресію (видання “Положення про військові злочини”, “Положення про злочини державні” (1927 р.), зумовили прийняття КК УСРР 1927 р. У ньому залишалася основоположною ідея соціологічної концепції. Однією з основних підстав кримінальної відповідальності залишався “соціально небезпечний стан”, “небезпечний зв'язком із злочинним оточенням чи колишня злочинна діяльність” (ст. 5 КК УСРР). Кодекс юридично закріплював сферу репресивної діяльності шляхом виключення ознаки злочину протиправності. Матеріальна ознака злочину, яка полягала в суспільній небезпечності встановлювалася за критеріями політичної, господарської, ідеологічної чи іншої кон'юнктури і була визначальною при притягненні особи до кримінальної відповідальності. Особлива частина радянського КК УСРР 1926 р. як і КК УСРР 1922 р. не містила вичерпного переліку злочинів. За аналогією злочинним могло визнаватися діяння не передбачене Особливою частиною КК. Це призвело до легалізації масових політичних репресій у 30-х рр. ХХ ст. Замість поняття “покарання” остаточно закріплювався термін “заходи соціального захисту”.

Сформована система злочинів в Особливій частині КК свідчила про превалювання державних інтересів над інтересами особистості. Кримінальне законодавство у цей час відображало ідеологію і новий тоталітарний характер політичного режиму радянської держави. Поступово зникали деякі правові критерії, наприклад “революційна правосвідомість”, яку замінила доцільність і нормативізм.

Особлива частина КК УСРР 1927 р. відрізнялася від КК УСРР 1922 р. за визначеннями окремих складів злочинів, включенням статей про злочини проти порядку управління, наявністю нових норм щодо забезпечення майнових взаємовідносин держави і громадських організацій, а також окремих громадян. Встановлювалася кримінальна відповідальність за умисне банкрутство, збільшено перелік посадових злочинів, розширено коло діянь, які підпадали під ознаки контрреволюційного злочину.

10. На початку 30-х рр. XX ст. відбулося остаточне скасування принципу демократизму та суверенності при прийнятті кримінально-правових норм органами УСРР (УРСР) та ухваленні їх лише на загальносоюзному рівні. Паралельно з КК УСРР залишалися чинними нормативні акти вищих органів влади, які передбачали жорсткі заходи кримінальної репресії, зокрема вищу міру покарання (розстріл), незалежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину та віку особи (постанова “Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності” від 7 серпня 1932 р.), що суперечило положенням примітки 2 ст. 21 КК УСРР (заборонялося застосовувати вищу міру покарання до осіб до досягнення 18 років та вагітних жінок). У подальшому чинність таких актів, надавала можливість правозастосовним органам притягати до кримінальної відповідальності осіб, керуючись зворотною дією в часі кримінального закону, принципом доцільності, аналогією, правом обирати більш суворе покарання зазначене в такого характеру актах.

У ході правозастосовної діяльності широкого застосування набула теза,

згідно з якою вина – це причиновий зв'язок між особою, яка підозрюється у вчиненні злочину, і самим злочином. По суті, це означало не що інше, як фактичне нехтування такими важливими сторонами поняття вини як умисел, мета і мотиви. Була запроваджена концепція “об’єктивної вини”, що зумовило судове (і позасудове) свавілля. Як наслідок, спостерігається систематичне порушення принципу законності, зокрема в частині ознаки протиправності злочину. У багатьох випадках єдиною, достатньою, необхідною підставою кримінальної відповідальності був не склад злочину, а стан особи (“ворог народу”, “ворог народовладдя”, “ворог трудящих”, “ворог радянської влади”, “антирадянський елемент”, “куркульський елемент”). Для реалізації цієї концепції до кримінального закону було внесено низку доповнень, закріплених рішеннями вищих органів радянської влади та відповідних відомств. Вони легалізували інститут заручництва в практиці кримінальних переслідувань, який дозволяв притягати до кримінальної відповідальності осіб за відсутності в їх діях складу злочину (членів сім’ї військовослужбовців, яким інкримінувалася зрада Батьківщини та членів сім’ї селян, які опиралися хлібозаготівля та насильницькій колективізації). Це остаточно нівелювало принцип особистої відповідальності.

Ескалація репресивної політики проявлялася і в зниженні віку кримінальної відповідальності до 12 років; підвищення максимальної межі позбавлення волі до 25 років; запровадження такого виду покарання як тюремне ув’язнення, скасування умовно-дострокового звільнення, збереження смертної кари тощо.

РОЗДІЛ 3.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УРСР У ВОЄННИЙ ТА ПОВОЄННИЙ ПЕРІОДИ (1941 – 1959 РР.)

3.1. Зміни у законодавстві про кримінальну відповідальність УРСР у воєнний період (1941 – 1945 рр.)

У передвоєнний період в УРСР та СРСР спеціально створеної нормативно-правової бази, яка б забезпечила регулювання суспільних відносин у воєнний період, практично не існувало, заздалегідь не були розроблені необхідні нормативно-правові акти. Спільна постанова Президії ВР СРСР, РНК СРСР та ЦК ВКП(б) про створення ДКО була ухвалена лише 30 червня 1941 р. З цього моменту рішення та розпорядження ДКО мали “неухильно виконувати всі громадяни, партійні, радянські, комсомольські та військові органи” [72, с. 41]. З 22 червня 1941 р. Президія ВР СРСР видала указ “Про воєнний стан”, яким було суттєво розширено правовий режим і повноваження військової влади у місцевостях, оголошених у стані воєнного часу, а також підсудність військових трибуналів [168]. Розвиток радянського законодавства у цей час супроводжувався прийняттям актів, спрямованих на обмеження прав і свобод людини та громадянина стосовно свободи пересування, таємниці листування, а також на збільшення обсягу громадських обов’язків. Особливості радянського законодавства відповідали Конституції СРСР 1936 р., яка передбачала можливість прийняття спеціальних законів у воєнний час.

Радянське кримінальне право воєнного часу, зважаючи на фактично унітарний характер СРСР та швидку окупацію гітлерівцями УРСР базувалося переважно на рішеннях вищих органів СРСР, актах військового командування та КК УРСР і мало низку особливостей. У цей час інститути Загальної частини КК УРСР не зазнали особливих змін, що стосується Особливої частини, то її норми систематично доповнювалися новими положеннями. Останні містилися в постановах ДКО, указах Президії ВР СРСР, рішеннях РНК, роз'ясненнях Верховного суду СРСР, органів прокуратури СРСР і НКЮ СРСР тощо. У низці нормативних актів здійснювалася криміналізація, розширене тлумачення кримінально-правових положень, надавалися рекомендації відносно кваліфікації злочинів з урахуванням воєнної обстановки і здійснення її за аналогією. Це створювало умови для нових кримінально-правових прецедентів.

Відповідно до наказу НКДБ, НКВС та Прокурора СРСР від 28 червня 1941 р. визначався порядок притягнення до кримінальної відповідальності зрадників Батьківщини та членів їхніх родин. Останні притягалися до відповідальності і в тих випадках, коли не знали ні про підготовку, ні про їх здійснення. До відома місцевих партійних та радянських органів згодом був доведений наказ Ставки Верховного Головнокомандування від 16 серпня 1941 р. за № 270 про репресії родин дезертирів тих військовослужбовців, які добровільно здалися в полон, що свідчило про повернення суспільства до інституту заручництва, який існував в 1920–1930-х рр. [137, с. 683].

Згідно зі змістом листа НКЮ СРСР № 18/28с від 15 листопада 1941 р. роз'яснювалося, що в умовах воєнного часу, незалежно від того чи на відповідній місцевості оголошено воєнний стан, при оцінці суспільно небезпечного діяння може застосовуватися ч. 2 ст. 58¹⁰ РРФСР або ст. 54¹⁰ УРСР. Ці норми передбачали покарання у виді розстрілу, а за наявності обставин, що пом'якшують покарання – не менше трьох років позбавлення волі з конфіскацією майна [138].

Одним з яскравих прикладів джерела тлумачення кримінального закону

був наказ Прокурора СРСР “Про кваліфікацію злочинів осіб, що перейшли на службу до німецько-фашистських окупантів в районах, тимчасово захоплених ворогом” № 45сс від 15 травня 1942 р. [277, с. 77-78]. У ньому зазначалося, що в судовій практиці трапляються випадки, коли зазначені особи притягалися до відповідальності не як зрадники Батьківщини згідно зі ст. 54³ КК (передбачала кримінальну відповідальність за відносини з іноземною державою або з її представниками з контрреволюційною метою). У зв’язку з цим було вирішено: “1) радянських громадян, що перейшли на службу до німецько-фашистських окупантів, а також виконувати вказівки німецької адміністрації стосовно збору продовольства, фуражу та речей для потреб німецької армії, щодо відновлення промислових та комунальних підприємств, або іншими діями допомагали німецько-фашистським окупантам; шпигунів; провокаторів; донощиків, що були викриті у виданні партизанів, комуністів, комсомольців, радянських працівників та їх родин; брали участь у розвідці та бойових діях проти партизанських загонів та частин Червоної армії; брали участь у роботі каральних німецьких органів – притягати до відповідальності за ст. 54¹ “а” КК РРФСР та відповідними статтями КК інших союзних республік”. Це означало, що винуватих необхідно було притягати до відповідальності за зраду Батьківщині.

Крім цього, згідно з цим відомчим актом передбачалося: “2. Не притягати до кримінальної відповідальності: а) радянських громадян, які перебували на адміністративних посадах під час німецької окупації, якщо в процесі розслідування буде встановлено, що вони надавали допомогу партизанам, підпільникам та частинам червоної Армії, або саботували вимоги німецьких властей, допомагали населенню у приховуванні запасів продовольства та майна, або в інший спосіб активно сприяли боротьбі з німецько-фашистськими окупантами; б) робітників та службовців, службовців адміністративних установ та осіб, що займалися своєю професією (лікарі, агрономи, ветеринари та ін.), якщо внаслідок ретельного розслідування буде встановлено, що в діях відсутні ознаки, перераховані в

пункті 1 цього наказу. 3. Не допускати огульного притягнення радянських громадян за підозрою у сприянні ворогу. Добровільна явка з повинною при відсутності тяжких наслідків злочинної діяльності обвинуваченого повинна розглядатися як обставина, що пом'якшує вину” [246; 178, с. 229-239].

Роз'яснення, щодо притягнення до кримінальної відповідальності осіб в умовах воєнного часу містилися і в директиві НКЮ та Прокурора СРСР № 1096 від 31 липня 1942 р. на виконання Наказу Наркома оборони Й. Сталіна № 227 від 28 липня 1942 р. У ній зазначалося, що дії командирів, комісарів та політробітників, що самовільно відступили з бойових позицій без наказу. необхідно кваліфікувати як зраду Батьківщині та з обранням найвищої міри покарання – розстрілу. Згідно з директивою Прокурора СРСР № 13/18580с від 12 жовтня 1942 р. визначалися категорії осіб (дезертири ЧА, які займалися бандитизмом, збройними нападами та контрреволюційною повстанською діяльністю), які також засуджувалися до вищої міри покарання [62, с. 362-373].

Окрім зазначених органів влади, питаннями тлумачення кримінально-правових понять надавав Пленум ВС СРСР. Так, відповідно до його постанови № 22/М/16/У/сс “Про кваліфікацію дій радянських громадян, що надавали допомогу ворогу в районах, тимчасово окупованих німецькими загарбниками” від 25 листопада 1943 р. надавалося роз'яснення, що є не вірною кваліфікація як зрада Батьківщині “будь-якого сприяння, здійсненого радянськими громадянами німецьким загарбникам у період тимчасової окупації, незалежно від характеру цього сприяння” [246, с. 47–49]. Отже, цей акт наводив відмінні характеристики зради Батьківщини від пособництва ворогові.

Відповідно до ч. 1 цієї постанови було визначено, що зрадниками Батьківщини необхідно вважати громадян СРСР, які: у період тимчасової окупації служили в гестапо, перебували на відповідних посадах (бургомістрів, начальників поліції, комендантів); надавали ворогові відомості, що складають військову та державну таємницю; “видавали” або

переслідували партизанів, військовослужбовців ЧА, радянських активістів та членів їх родин; брали безпосередню участь у вбивствах та насильствах над населенням, пограбуваннях та знищеннях майна громадян, держави, установ; перейшли на бік ворога. Ці категорії осіб повинні притягатися до кримінальної відповідальності за зраду Батьківщині за п. “а” ст. 58¹ або п. “б” ст. 58¹ КК РСФРР і відповідними статтями КК інших союзних республік, а у випадках, передбачених Указом Президії ВР СРСР від 19 квітня 1943 р. – за ст. 1 цього Указу.

Відповідно до ч. 2 постанови від 25 листопада 1943 р. до пособників ворога відносилися особи, які виконували завдання німецьких загарбників по збиранню продовольства, фуражу та речей для потреб німецької армії; по відновленню промислових підприємств, транспорту та сільського господарства чи надавали їм іншу допомогу за відсутності ознак зради, передбачених в ч. 2 цієї. Їх дії необхідно кваліфікувати як пособництво за ст. 58³ КК РСФРР і відповідними статтями КК інших союзних республік, а у необхідних випадках за ст. 2 Указу Президії ВР СРСР “Про заходи щодо покарання для німецько-фашистських злочинців, винних у вбивствах та катуванні радянського цивільного населення та полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників Батьківщини серед радянських громадян та їх пособників” від 19 квітня 1943 р. (його ще називають указом “Про відповідальність гітлерівців за вчинені звірства”) [180]. Також передбачалося, що не можуть притягатися до кримінальної відповідальності: а) радянські громадяни, які перебували на адміністративних посадах під час окупації, якщо буде встановлено, що вони сприяли партизанам, підпільникам та частинам ЧА або саботували виконання вимог окупантів, допомагали населенню у приховуванні продовольства, майна чи іншими способами сприяли боротьбі з окупантами; б) особи, які виконували професійні обов’язки (лікарі, ветеринари, агрономи, інженери, вчителі тощо), службовці адміністративних установ, робочі і спеціалісти, які здійснювали професійні функції (лікарі, ветеринари, агрономи, інженери, вчинені та ін.), якщо вони

не вчиняли злочинних дій, які підпадають під пп. 1, 2 цієї постанови тощо.

Однак суди далеко не завжди дотримувалися положень цієї постанови, що у подальшому призвело до великої кількості осіб засуджених до вищої міри покарання.

Розширене тлумачення категорії суб'єкта злочину державної зради надавалося в постанові Пленум ВС СРСР “Про кваліфікацію злочинів членів антирадянської організації “ОУН” 1944 р. У ній зазначалося, що їх дії необхідно розглядати як “зраду Батьківщини” і кваліфікувати за статтями 54^{1а} або 54¹¹⁵ або 54¹¹ КК УРСР. Спеціальним розпорядженням №16770-рс від 16 серпня 1944 р. цю постанову схвалила РНК СРСР. Інкримінування перелічених складів злочинів свідчить про чергове застосовувалися принципу аналогії та розширене тлумачення закону про кримінальну відповідальність.

30 серпня 1944 р. начальникам управлінь наркомату державної безпеки і прокурорам західних областей УРСР нарком державної безпеки і прокурор УРСР спеціальним листом рекомендували як необхідно кваліфікувати діяльність військовослужбовців дивізії ваффен-СС “Галичина”: “У зв’язку з запитами щодо порядку притягнення до відповідальності учасників “галицької дивізії СС”, створеної німцями для боротьби з радянською державою, роз’яснюємо: оскільки ця дивізія формувалася з добровольців, громадян СРСР, ці особи, вступаючи в цю дивізію і беручи в ній участь для боротьби з радянським народом, – тим самим перейшли на бік ворога, зрадили Батьківщині. Учасників цієї дивізії, які залишилися на території СРСР після вигнання німецьких окупантів, належить репресувати. Злочини їх кваліфікувати за ст.54^{1а} або ст. 54¹¹⁵ КК УРСР” [33, с. 120].

Після початку війни кримінальне законодавство спрямовувалося на реалізацію завдань по боротьби зі злочинністю, суспільна небезпечність якої суттєво підвищилася в умовах воєнного часу. Тому, значну увагу законодавець приділяв боротьбі зі злочинами проти власності та надавав їх розширене тлумачення. Так, крадіжка особистого майна громадян, вчинена

під час повітряного бомбардування ворога або в умовах залишення населення території майбутньої окупації гітлерівцями за рішенням Пленуму ВС СРСР за аналогією мала кваліфікуватися як особливо кваліфікований склад, вчинена під час громадського лиха за п. “г” ст. 162 КК РСФРР і відповідними статтями КК інших республік [100, с. 449]. В Україні такі дії мали кваліфікуватися за п. “в” ст. 170 КК УСРР [123], який передбачав кримінальну відповідальність за крадіжку, вчинену під час “пожежі, поводи або іншого громадського лиха”. Якщо така крадіжка вчинялася повторно або групою осіб, або рецидивістами чи за інших обтяжуючих ознак, вона кваліфікувалася за аналогією як бандитизм за ст. 59³ КК РСФРР і відповідними статтями КК республік (ст. 56¹⁷ КК УСРР) [123, с. 19].

Викладене дозволяє зробити висновок, що така правозастосовна практика при притягненні особи до кримінальної відповідальності за аналогією суперечила принципам кваліфікації законності і точності. Це пояснюється тим, що крадіжка – це злочин який вчиняється лише таємним способом, а бандитизм – відкритим (шляхом нападу). Дії, вчинені таємним способом не можна кваліфікувати як злочин, вчинений відкритим способом. Такі підходи до оцінки злочину надавали суду призначати покарання, не враховуючи реальний ступінь і характер суспільної небезпечності злочину, а це призводило до несправедливого призначення покарання винному. Водночас на думку вчених Н. Ф. Кузнецової і А. А. Піонтковського, застосування аналогії закону відіграло позитивну роль у боротьбі зі злочинністю у післяреволюційний період та роки Другої світової війни [214, с. 44; 129, с. 92].

Заходи, які посилювали кримінальну репресію відносно кримінально-правової охорони соціалістичної власності містилися і в наказі НКЮ СРСР від 18 січня 1941 р., спрямованого на боротьбу з розкраданням і псуванням зерна, овочів та інших сільськогосподарських продуктів. У документі зазначалося, що ступінь суспільної небезпеки вказаних злочинів полягає у зменшенні ресурсів держави в умовах війни [100, с. 437]. Таку позицію

підтримав Пленум ВС СРСР і роз'яснив, що за розтрату насіннєвого зерна, винних необхідно притягати до кримінальної відповідальності не за статтями КК, а за більш суворими санкціями закону від 7 серпня 1923 р. [327, с. 10]. Передбачалося, що крадіжка соціалістичного (державного, колективного) майна або привласнення у розмірах 100–200 кг. хліба, кількох пудів борошна, 10–20 кг. масла, 10–20 м. мануфактури, вчинена за попередньою змовою групою осіб, повторно, в умовах воєнного часу, а також розкрадання вантажів військового та народногосподарського значення повинно кваліфікуватися за законом від 7 серпня 1932 р.

В умовах воєнного часу для покращення стану продовольства було створено господарства із спільного обробітку колективних та індивідуальних городів на спеціально відведених землях. Для забезпечення кримінально-правової охорони майна – продукції, що вирощувалася на цих ділянках у постанові Пленум ВС від 26 червня 1942 р. було роз'яснено, що умисне пошкодження посівів і врожаю на землях, відведених під колективні городи робітників і службовців повинно кваліфікуватися за ст. 79 КК РСФРР і відповідними статтями КК інших союзних республік як умисне пошкодження майна, що належить державним, громадським організаціям або установам. У разі вчинення крадіжки з індивідуальних колективних городів, вона не може розглядатися як простий склад злочину і повинна кваліфікуватися як особливо кваліфікована крадіжка за п. “Г” ст. 162 КК РСФРР і відповідними статтями КК інших союзних республік (п. “В” ст. 170 КК УСРР) [123]. Якщо винного було засуджено за крадіжку з використанням умов воєнного часу, то до нього необхідно додатково застосувати покарання поразка у правах [100, с. 413]. У грудні 1942 р. розширювалося коло діянь, які охоплювалися поняттям “спекуляція” (воно стало охоплювати продаж махорки і самогону у великих кількостях).

Посилення кримінальної відповідальності простежується і в указі Президії ВР СРСР “Про відповідальність за розкрадання пального в машинно-тракторних станціях і радгоспах” від 23 червня 1942 р. [256, с. 248].

Розкрадання майна машинно-тракторних станцій і радгоспів кваліфікувалося за п. “Г” ст. 162 КК РСФСР (п. “В” ст. 170 КК УСРР) або залежно від обставин справи за законом від 7 серпня 1932 р. [100, с. 447]. Законодавець, враховуючи особливий характер розкрадання МТС і радгоспів згідно з указом від 23 червня 1942 р. виділив таке розкрадання в самостійний склад злочину з санкцією – тюремне ув'язнення на термін від 3 до 5 років. Він встановив за розкрадання пального в МТС і колгоспах покарання у виді тюремного ув'язнення на термін від 3 до 5 років [196, с. 248]. Водночас необхідно зазначити, що в ст. 75¹ КК УСРР вже передбачалася відповідальність за розкрадання (перевитрату, нецільове використання, недбале зберігання) пального машинно-тракторних станцій, але з більш м'яким покаранням позбавленням волі до трьох років.

Згідно з наказом Прокуратури СРСР від 25 липня 1944 р. додатково посилювався кримінально-правовий захист суспільних відносин в сфері сільського господарства. У цьому документі пропонувалося притягати осіб до відповідальності продукції колгоспів і радгоспів, застосовуючи санкції закону від 7 серпня 1932 р. Особи, які сприяли використанню врожаю і насіннєвих продуктів не за призначенням притягали до кримінальної відповідальності за ст. 109 КК РСФСР [230; 160, с. 43]. Згідно з постановою РНК СРСР і ЦК ВКП (б) “Про збирання врожаю і зернових сільськогосподарських продуктів у 1944 р.” передбачалося, що розкрадання зерна та іншої колгоспної і радгоспної продукції є найтяжчим злочином і вимагає суворого покарання розкрадачам хліба [100, с. 438].

У воєнний час виникла нова форма розкрадання продовольчих і промтоварних карток, яке кваліфікувалося за пп. “а”, “б”, “в” ст. 162 та за статтями 165 та 167 КК РСФСР і відповідно за статтями 170 (крадіжка), 173 (грабіж), 174 (розбій) КК УСРР [123]. Згідно з постановою Пленуму ВС СРСР від 8 січня 1942 р. додатково такі дії мали кваліфікуватися як шахрайство (ст. 180 КК УСРР). Слід зазначити, що спосіб незаконного заволодіння майном шляхом шахрайства виключає інші способи, передбачені

ст.ст. 170, 173, 174 КК УСРР. Як наслідок за вчинення одного злочину особа притягалася до кримінальної відповідальності за кількома статтями, які передбачали різні склади злочинів. Наявність подвійного інкримінування свідчило про порушення основних принципів кримінального права.

Загалом, в означений період можна виокремити деякі тенденції кримінально-правової охорони відноси власності, вони полягали у :

- 1) посиленні кримінальної репресії за посягання на соціалістичну власність, які могли послабити обороноздатність країни;
- 2) встановленні більш суворой відповідальності за розкрадання особам, яким було ввірено майно, його охорона;
- 3) посиленні відповідальності посадових осіб, із-за діяння яких було спричинено матеріальну шкоду;
- 4) визнанні низки обставин підставою кримінальної відповідальності для кваліфікації розкрадання соціалістичної власності відповідно до положень Закону від 7 серпня 1932 р.

Соціально-політична обстановка, яка вимагала покращення рівня обороноздатності країни зумовила криміналізацію низки діянь. Встановлювалася кримінальна відповідальність за невиконання повинностей громадянами, поширення неправдивих чуток, розголошення державної таємниці або втрата документів, які містять державну таємницю, приховування трофейного майна тощо.

Вважаємо за необхідне проаналізувати ці новели. Що стосується кримінальної відповідальності за невиконання повинностей, то необхідно зазначити наступне. Поняття повинності не розкривалося в КК УСРР, його тлумачення надавалося в рішенні Судової колегії ВС СРСР від 8 липня 1942 р. У ньому зазначалося, що повинність (в першу чергу трудова і військова) є обов'язком кожного громадянина особистою працею або власними коштами виконати зобов'язання, покладене державою на одну особу чи на всіх громадян [100, с. 409]. Згідно зі ст. 13 постанови РНК СРСР “Про порядок залучення громадян до ставкової повинності в воєнний час” від 10 серпня 1942 р., особи, які ухилялися від трудової повинності підлягали відповідальності “за законами воєнного часу”. Згідно з наказом НКЮ СРСР

від 5 грудня 1942 р. і постановою Пленуму ВС СРСР від 24 грудня 1942 р. передбачалося, що за ухилення від виконання покладених обов'язків на осіб, залучених до ставкової повинності в воєнний час відповідно на підставі постанови РНК СРСР від 10 серпня 1942 р. дозволялося притягати до відповідальності за ст. 59⁶ КК РРФСР і відповідними статтями КК інших союзних республік (ст. 66²² КК УСРР [123, с. 20]). Ця норма встановлювала кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків чи виконання повинностей в умовах воєнного часу (зокрема, воєнно-автотранспортної, воєнно-кінської, воєнно-візочної і воєнно-судової) з призначенням покарання позбавлення волі на строк не нижче шести місяців, або вищу міру соціального захисту – розстріл з конфіскацією майна [315].

Велика необхідність залучення трудових ресурсів у воєнний зумовила законодавчі зміни, які стосувалися посилення кримінальної репресії та криміналізації дій, спрямованих на ухилення від мобілізації на виробництво. За такі дії особа притягалася до кримінальної відповідальності на підставі прийнятих наступних нормативних актів: указу Президії ВР СРСР “Про відповідальність за самовільний відхід з підприємств військової промисловості” від 26 грудня 1941 р. (передбачав тюремне ув'язнення від 5 до 8 років) [198]; постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) “Про порядок мобілізації на сільськогосподарські роботи в колгоспи, радгоспи і МТС працездатного населення міських і сільських місцевостей” від 17 квітня 1942 р. (містила покарання виправно-трудова роботи на строк до 6 місяців); указу Президії ВР СРСР “Про мобілізацію на період воєнного часу працездатного міського населення для роботи на виробництві і будівництві” від 13 лютого 1943 р. (встановлював покарання виправно-трудова роботи за місцем проживання строком до 1 року за ухилення від мобілізації працездатного населення для роботи на виробництві і будівництві на період воєнного стану) [100, с. 46]. До кримінальної відповідальності могли притягатися і працездатні члени колгоспів, які не забезпечували виконання обов'язкового мінімуму трудоводнів[256, с. 148].

Відповідно до директиви наркома держбезпеки СРСР № 152 “Про заходи по запобіганню поширенню серед населення провокаційних чуток” від 28 червня 1941 р. пропонувалося виявляти та притягати до кримінальної відповідальності злісних поширювачів чуток і оголошувати про це у засобах друку. На підставі зазначеної директиви Президія ВР СРСР прийняла указ “Про відповідальність за поширення під час війни неправдивих чуток, що збуджують тривогу серед населення” від 6 липня 1941 р. [183, с. 247] про визнання злочинним поширення у воєнний час неправдивих чуток, що збуджують тривогу серед населення. За такі дії передбачалося покарання тюремне ув'язнення строком від 2 до 5 років, якщо злочин за характером суспільної небезпечності не вимагав більш тяжкого покарання. У листі НКЮ СРСР від 15 листопада 1941 р. роз'яснювалося, що за умов військового часу до осіб, притягнутих за пропаганду або агітацію, яка полягала в заклику до повалення, підриву або послаблення радянської влади, слід застосовувати ч. 2 ст. 58¹⁰ КК РРФСР (ст. 54¹⁰ КК УРСР), тобто розстріл, а за пом'якшуючих обставин – не менше трьох років позбавлення волі з конфіскацією майна [315; 209, с.113; 246, с. 43; 11, с.136]. Л. Берія у той же час вніс І. Сталіну пропозицію: “Надати Особливій нараді НКВС право за участю прокурора СРСР за справами, що виникали в органах НКВС щодо контрреволюційних злочинів і особливо небезпечних елементів, проти порядку управління ... виносити відповідні міри покарання аж до розстрілу. Рішення Особливої наради вважати остаточним” [90, с. 45-46]. Пропозиція була схвалена Й. Сталіном.

Однією з невідомих сторінок та раніше закритих тем була діяльність військових трибуналів з розгляду справ про так звану контрреволюційну пропаганду та агітацію. За період Великої Вітчизняної війни військовими трибуналами було засуджено 2,5 млн. осіб, з них за “контрреволюційні злочини” – 417 988 осіб (кожний п'ятий засуджений). Хвиля демократичних перетворень та доступ до раніше закритих архівних документів дають нам підстави констатувати, що найбільша кількість несправедливих вироків була

винесена військовими трибуналами за справами про контрреволюційну пропаганду та агітацію. Так, із 417 988 засуджених за “контрреволюційні злочини” 117 492 особам, або кожному четвертому засудженому, інкримінувалася контрреволюційна пропаганда та агітація [154, с. 11]

На початковому етапі війни контрреволюційну агітацію вбачали у діях, які не стосувалися її змісту. Вона інкримінувалася солдатам та матросам, які не пройшли випробування боєм, а бездумно повторювали зміст німецьких листівок, які фашисти розкидали в місцях дислокації наших військ. Зокрема, відповідно до рішення військового трибуналу Харківського військового округу від 27 серпня 1941 р., червоноармієць 1 350 військового шпиталю В. І. Рак, засуджений до 10 років виправно-трудоих таборів, з обмеженням у правах строком на 5 років за ч. 2 ст. 54¹⁰ КК УРСР за те, що, перебуваючи у добовому наряді при розмові з громадянкою Б. М. Майєр, заявив про добре ставлення фашистів до військовополонених та мирного населення на окупованій території. Звинувачення червоноармійця в антирадянській агітації ґрунтувалося на свідченнях засудженого та свідка. Через 50 років Генеральна військова Прокуратура СРСР визнала, що в діях військовослужбовця не було антирадянської агітації, направленої на послаблення радянської влади або до здійснення окремих контрреволюційних злочинів. Відповідно до п. 1 Указу Президента СРСР від 13 серпня 1990 р. “Про відновлення прав всіх жертв політичних репресій 20-50-х років”, В. І. Рак реабілітований [35].

З метою нейтралізації фашистської пропаганди, що здійснювалась за допомогою радіо і наочних засобів, постановою РНК СРСР від 26 червня 1941 р. населення, яке перебувало у місцевостях, оголошених у стані воєнного часу, у п’ятиденний термін зобов’язувалося здати радіоприймачі органам Наркомату зв’язку, а міські жителі мусили здати районним райвійськкоматам призматичні біноклі. У постановах від 14 липня і 22 вересня того ж року Пленум ВС СРСР зазначив, що до осіб, які ухиляються від здачі радіоприймачів і призматичних біноклів повинна застосовуватись ст. 59⁶ КК РРФСР, що передбачала покарання у вигляді позбавлення волі на

строк не менше 6 місяців з підвищенням, при обтяжуючих обставинах, аж до вищої міри – розстрілу з конфіскацією майна [272, с. 18].

Передбачалася кримінальна відповідальність і за розголошення державної таємниці або втрату документів, які містять державну таємницю (виділялася в окремий склад злочину) на підставі указу Президії ВР СРСР “Про відповідальність за розголошення державної таємниці і за втрату документів, що містять державну таємницю” від 15 листопада 1943 р. [195, с. 249]. У цьому наказі було криміналізовано діяння, в тому числі із необережною формою вини: а) розголошення посадовими особами відомостей, що становлять державну таємницю, втрату документів, що містять такі відомості каралося позбавленням волі на строк до 5 років; якщо такі дії могли спричинити тяжкі наслідки, то передбачалося покарання позбавлення волі на строк до 10 років; б) розголошення приватними особами відомостей, які складали державну таємницю каралося позбавленням волі на строк до 3 років. Положення цього указу не стосувалися військовослужбовців, за розголошення ними державної таємниці передбачалася кримінальна відповідальність згідно зі ст. 193 КК РРФСР і ст. 206²⁴ КК УСРР [123, с. 57].

У цьому контексті слід зазначити, що посилення кримінальної репресії за необережні злочини спостерігалось і в указі Президії ВР “Про переведення на становище мобілізованих робітників, службовців та інженерно-технічних працівників в близьких до фронту районах” від 29 вересня 1942 р. [186, с. 126]. Згідно зі ст. 8 цього документу, керівники підприємств (установ), які не забезпечили повної евакуації робітників, службовців та інженерно-технічних працівників притягалися до кримінальної відповідальності. За такі дії передбачалося покарання у виді ув’язнення на термін від 5 до 10 років. Необхідно зауважити, що ці положення вже були криміналізовані у вигляді службової недбалості у ст. 99 КК УСРР, яка передбачала покарання позбавлення волі на строк до трьох років або виправно-трудова роботи, яке було менш суворим [123, с. 86]. Така юридична ситуація свідчила про те, що

при створенні кримінально-правових положень переважав принцип доцільності, а не законності.

У ході воєнних дій на території держави залишалося так зване “трофейне майно”, яке не завжди підпадало під кримінально-правову охорону, мало стратегічне значення для оборони і, у разі його привласнення громадянами могло створити суспільну небезпеку. У зв’язку з цим, на забезпечення збереження трофейного майна ДКО 16 січня 1942 р. видав постанову “Про здачу трофейного майна” [277, с. 80]. Вона передбачала, що всі громадяни, які проживають у звільнених радянською армією населених пунктах, протягом 24 год. зобов’язані здати військовим частинам, органам НКВС або місцевим органам влади, залишену вогнепальну зброю, боєприпаси, протигази, обмундирування, людське взуття, кінське спорядження, автотранспорт, вози, продовольство, фураж та інше військове майно, а також майно, що належало частинам Радянської Армії чи радянським [100, с. 412] установам і підприємствам, присвоєне громадянами під час окупації. За невиконання вимог постанови у разі ухилення від здачі трофейного майна, згідно з наказом НКЮ СРСР № 6 від 26 січня 1942 р., передбачалася кримінальна відповідальність. Наприклад, за не здачу у встановлений строк вогнепальної зброї і боєприпасів винний притягався до відповідальності за ст. 182 КК РРФСР. Особам, які зіпсували зброю, боєприпаси, військове майно призначалося покарання у виді штрафу у розмір 3 тис. рублів або позбавлення волі строком до 6 міс. У разі злісного псування зазначених предметів чи злісного ухилення від їх здачі особа притягалася до відповідальності за ст. 58¹⁴ КК РРФСР і відповідними статтями КК інших союзних республік.

Недотримання правил військового обліку військовозобов’язаних і призовників в мирний час вважалося проступком, а у воєнний час розглядалося як злочинне. Враховуючи те, що в КК УСРР не існувало окремої кримінально-правової норми, дії винних способом ухилення від мобілізації у воєнний час і за аналогією кваліфікувалися за ст. 193¹⁰ “а”

РРФСР за ст. 206¹⁰ “а” КК УСРР [123, с. 54], яка встановлювала покарання у виді позбавлення волі на строк не менш одного року, для начальницького складу – не менше двох років, а при особливо обтяжуючих обставинах – розстріл з конфіскацією майна. Ці правила були опубліковані в офіційному виданні “Известия” від 28 січня 1942 р. Їх порушення полягало у виїзді з місця постійного проживання без дозволу військового комісара, у неявці до військового комісаріату протягом місяця для взяття на облік у разі зміни постійного місця проживання.

Згідно з постановою ДКО від 19 вересня 1941 р. вводилося обов’язкове навчання військовій справі. Враховуючи те, що цей акт не містив санкції за ухилення від такого навчання, Пленум ВС СРСР 11 жовтня 1941 р. роз’яснив, що особи, які ухиляються від обов’язкового навчання військовій справі, підлягають кримінальній відповідальності за ч. 1 ст. 68 КК РРФСР або відповідними статтями КК інших союзних республік [100, с. 411]. У разі ухилення від обов’язкового навчання військовій справі при обтяжуючих обставинах, дії особи за аналогією кваліфікувалися за ч. 2 ст. 68 КК РРФСР.

Відповідно до наказу Й. Сталіна № 227 від 28 липня 1942 р. відступ з бойових позицій визнавався зрадою Батьківщини [229; 277, с. 77]. Цей акт закріплював на законодавчому рівні існування загороджувальних загонів, які розміщувалися в тилу армії і вразі паніки мали право розстрілювати осіб тих частин, які відступали з бойових позицій. Згідно з директивою НКЮ та Прокурора СРСР від 31 липня 1942 р. № 1096 дії командирів та політпрацівників, які самовільно відступили з бойових позицій кваліфікувалися за ст. 58¹ “б” КК РРФСР – із застосуванням до них вищої міри покарання – розстрілу (ст. 54¹ “б” КК УСРР державна зрада вчинена військовослужбовцем [61; 123]. Дії осіб, які передавалися до суду військового трибуналу за пропаганду подальшого відступу частин ЧА, кваліфікувалися за ч. 2 ст. 58¹⁰ КК РРФСР (ст. 58^{1а}) [246, с. 45].

Схожою за змістом була директива Прокурора СРСР від 12 жовтня 1942 р. за № 13/18580с, яка вимагала від військових трибуналів засудження

до розстрілу дезертирів-червоноармійців, осіб, які займалися бандитизмом, військовими грабежами та контрреволюційною повстанською роботою. Члени їхніх сімей підлягали репресіям відповідно до наказів НКВС СРСР та Прокурора СРСР за № 215/51с від 30 травня 1942 р. та № 252 від 27 червня 1942 р. [246, с. 46].

Згідно з архівними звітно-статистичними документами через штрафні батальйони і штрафні роти з моменту їх створення в 1942 р. до розформування в 1945 р. пройшли 427 910 штрафників або, 1,24 відсотка від сумарної чисельності ЧА за увесь період війни (34496700 ос.) [229].

У 1943–1944 рр. відповідно до указів Президії ВР СРСР від 15 квітня 1943 р. [165], 9 травня 1943 р. [166] і 27 січня 1944 р. [197] вкотре розширювалося коло суб'єктів злочинів проти військової служби. До військовослужбовців прирівнювалися працівники залізничного транспорту, морського та річкового флотів, особовий склад воєнізованої охорони підприємств та воєнізованої пожежної охорони. Було передбачено кримінальну відповідальність за незаконне нагородження орденами, медалями, нагрудними знаками, а також їх передача іншим особам та за втрату Червоного прапора через легкомудрість військової частини [27].

В умовах війни для більш масового залучення населення до мобілізації при призначенні судами покарання існувала тенденція систематичного застосування умовного засудження та відстрочки виконання вироку до закінчення воєнних дій з направленням засудженого до штрафного батальйону. Широко практикувалася відстрочка виконання покарання у вигляді позбавлення волі до закінчення воєнних дій з направленням винних на фронт. Про це свідчить постанова Пленуму ВС СРСР від 22 січня 1942 р., згідно з якою особи призовного віку, засуджені на терміни не більше двох років без позбавлення прав, могли бути мобілізованими до лав армії або флоту. У цих випадках судам надавалося право відповідно до ст. 192 “Основних засад” (1924 р.) та приміткою 2 ст. 28 КК РРФСР і відповідними кодексами союзних республік призупиняти виконання вироку до повернення

засудженого з армії [33, с. 120; 100, с. 423]. Військовослужбовці, які відбували покарання у вигляді тримання в дисбаті звільнялися від покарання з подальшим направленням на фронт.

Така кримінально-правова політика мала логічне продовження в указі Президії ВР СРСР “Про відстрочку виконання вироків стосовно працівників залізничного і водного транспорту” від 27 лютого 1942 р. [199, с. 232]. Цей документ дозволив застосовувати відстрочку виконання вироку (примітка 2 ст. 28 КК РРФСР) до засуджених до позбавлення волі без поразки в правах працівників залізничного і водного транспорту із направленням їх в діючу армію (якщо особа була призовного віку) або працювати на підприємство (осіб не призовного віку). Також передбачалася можливість звільнення від призначеного судом покарання або пом’якшення покарання, засуджених з відстрочкою виконання вироку за наявності клопотання відповідного керівника підприємства у разі, якщо особа позитивно себе зарекомендувала. Осіб призовного віку, до яких застосовувалася відстрочка, вводився спеціальний вид звільнення від покарання або його пом’якшення в тому випадку, якщо вони проявлять себе стійкими захисниками Батьківщини [100, с. 424].

Відстрочка виконання вироку застосовувалася і стосовно інших категорій осіб. Про це свідчить постанова Пленуму ВС від 22 квітня 1942 р., яка передбачала, що суди, враховуючи обставини справи, які пом’якшують покарання (наприклад, у справах про дезертирство, каяття підсудного, явку з повинною, самовільне залишення несення служби понад добу тощо) можуть застосовувати положення ст. 51 КК РРФСР чи відповідних статей інших союзних республік і призначити покарання з відстрочкою виконання вироку до закінчення до закінчення воєнних дій із направленням засудженого в діючу армію [100, с. 422].

Враховуючи те, що практична реалізація зазначених вказівок підвищувала мобілізацію населення було видано постанову Пленуму ВС СРСР від 25 липня 1943 р. Вона передбачала, що відстрочка виконання

виразу можлива у разі засудження до позбавлення волі без поразки в правах незалежно від призначеного строку позбавлення волі та виду вчиненого злочину [100, с. 425-426].

Узагальнюючи судову практику з метою єдності застосування законодавства про кримінальну відповідальність ПВС СРСР у постанові від 29 липня 1943 р. зазначив, що справи у злочинах загально кримінального характеру не є “особливо злісними” і їх провадження повинно зупинятися у зв’язку з призовом обвинувачених у лави ЧА або ВМС. Також акцентувалася наступне: розгляд цих справ після повернення обвинувачених, які бездоганно несли військову службу в ЧА чи ВМС є недоцільним, у зв’язку з тим, що ці особи втратили свою суспільну небезпечність. Тому, справи такого характеру на підставі ст. 8 КК РРФСР і відповідних статей КК і КПК інших союзних республік підлягали закриттю.

Поширеною практикою у цей час було застосування умовного покарання. Так відповідно до наказу НКЮ і Прокуратури СРСР від 6 червня 1943 р. військовим прокурорам і військовим трибуналам на транспорті надавалися пропозиції не допускати призначати позбавлення волі за наявності обставин справи, які дозволяли застосовувати положення статей 51, 53 КК РРФСР або положення указу Президії ВР СРСР від 27 лютого 1942 р., які передбачали спеціальний вид умовного засудження [100, с. 425].

В умовах війни функції кримінального права реалізовувалася не лише шляхом криміналізації, а й через посилення суворості санкцій. Наприклад, з 15 квітня 1943 р. на період війни для робітників і службовців транспорту встановлювалася в таких же розмірах кримінальна відповідальність за злочини як і для військовослужбовців. 19 квітня 1943 р. Президія ВР СРСР видала указ “Про заходи покарання зрадників Батьківщини і про введення для цих осіб як міри покарання каторжних робіт”, який посилював кримінальну репресію. До прийняття цього документу покарання за зраду обиралося у вигляді вищої міри (розстрілу) або позбавлення волі у виді тюремного ув’язнення. Щодо пособників фашистів серед місцевого

населення “викритих у сприянні злочинам під час вчинення розправ та насильств над цивільним населенням та полоненими червоноармійцями, їх дії каралися засланням на каторжні роботи на строк від 15 до 20 років” [180]. Як наслідок з 31 липня 1943 р. ВС СРСР отримав право застосовувати стосовно засуджених до смертної кари за зраду Батьківщини заслання на каторжні роботи на строк від 15 до 20 років. Водночас персоніфікований аналіз ув’язнених ГУЛАГу свідчить, що на початку 1951 р. серед 584 тис. ув’язнених, засуджених за контрреволюційні злочини, близько 52 тис. осіб потрапили в табори за участь у звірствах окупантів. Основна маса “зрадників”, як і раніше складалася з учасників антирадянських, церковних, профашистських та інших подібних організацій, із націоналістів, “терористів”, які в майбутньому були реабілітовані за відсутністю в діях складу злочину [91, с. 67].

В умовах війни виникла масштабна проблема дитячої бездоглядності та безпритульності, що вплинуло на зростання злочинності серед неповнолітніх. На подолання цього негативного явища РНК СРСР видає постанову “Про посилення заходів боротьби з дитячою безпритульністю, бездоглядністю і хуліганством” від 15 червня 1943 р. Цей нормативний акт спрямовувався на посилення суворості заходів виховного характеру стосовно неповнолітніх. Передбачалося поряд з діючими трудовими колоніями для засуджених неповнолітніх, організацію трудових виховних колоній при НКВС СРСР. До цих установ направлялися неповнолітні віком з 12 до 16 років, затримані за дрібне хуліганство, дрібні крадіжки та “незначні” злочини, за які здійснення кримінального переслідування було визнано недоцільним. “Незначними” злочинами визнавалися лише ті суспільно небезпечні діяння, які не мали істотних наслідків. Особливості застосування заходів виховного характеру до неповнолітніх, які передбачалися цією постановою регламентувалися інструкцією “Про порядок направлення та строки тримання неповнолітніх у трудових виховних колоніях НКВС СРСР” від 21 червня 1943 р. [100, с. 427].

У судовій практиці виникло питання яким чином необхідно

кваліфікувати самовільне залишення в робочий час підприємства військової промисловості неповнолітніми. У зв'язку з цим Пленум ВС СРСР видав постанову від 1 серпня 1942 р. і визначив, що межі відповідальності за самовільний відхід з підприємств військової промисловості учнів-підлітків у віці до 16 років прирівнюються до відповідальності за таке правопорушення учнів ремісничих училищ і до них за аналогією можуть застосовуватися положення указу Президії ВР СРСР від 28 грудня 1940 р. Згідно з цим документом, відповідальність учнів за самовільний відхід з училищ і шкіл встановлювалася у вигляді ув'язнення в трудові колонії строком до одного року. Схоже роз'яснення обов'язкового характеру стосовно застосування за аналогією указу від 28 грудня 1940 р. містилося в постанові Пленуму ВС СРСР від 30 серпня 1943 р. відносно випадків самовільного залишення підприємства, вчиненого працівниками транспорту, які не досягли 16 років [100, с. 428].

Суспільні відносини, які змінювалися в умовах воєнного часу зумовлювали прийняття нових актів тлумачення, які на практиці набували обов'язкового характеру. Так, 7 серпня 1944 р. Пленум ВС СРСР затвердив спеціальну постанову № 12/8/у/с “Про кваліфікацію злочинів членів антигромадської організації “ОУН”. Вона передбачала, що ворожу діяльність, здійснену проти радянської держави “оунівцями” (членами антирадянської організації ОУН) серед радянських громадян, необхідно кваліфікувати за п. “а” ст. 54¹ або п. “б” ст. 54¹ та ст. 54¹¹ КК УРСР (як зрада Батьківщини за участю військовослужбовців та організована діяльність, спрямована на готування або вчинення контрреволюційних злочинів) [246; 331, с. 555; 246, с.49]. Це дозволило здійснити масові репресії учасників визвольних змагань ОУН і воїнів УПА, засуджених до страти та позбавлення волі у радянських концтаборах. Із місць постійного проживання на території України здійснено виселення кримських татар у Казахстан та республіки Середньої Азії. Сталінський режим прагнув викорінити думку про українську суверенну державу, відокремити її провідників від того етнічного та

соціального середовища, в якому вона зародилася і мала своїх послідовників.

Таким чином, українське радянське законодавство про кримінальну відповідальність у воєнний період відзначалося високим рівнем централізації й здійснювалося на основі та відповідно до змін і доповнень в загальносоюзному законодавстві. Останні зумовлювалися надзвичайними обставинами режиму воєнного стану, і вимагали максимальної злагожденості в роботі усього державного механізму. Загалом перебудова правової системи УРСР відповідно до воєнного часу здійснювалася на основі правової доктрини, принципів, що склалися у довоєнний час і відповідали особливостям правового режиму сталінського тоталітарного режиму.

3.2. Законодавство про кримінальну відповідальність УРСР у повоєнний період (1945 – 1959 рр.)

Воєнний стан було скасовано указами Президії ВР СРСР, які від 21 вересня 1945 р. Повоєнний період сталінщини у розвитку радянського кримінального права характеризувався ліквідацією надзвичайних норм воєнного часу, лібералізацією законодавства з одного боку, з іншого – подальшим посиленням кримінальної репресії.

Так, 7 липня 1945 р. Президія ВР СРСР прийняла указ, на підставі якого звільнялися від покарання: 1) особи, засуджені до позбавлення волі на строк до трьох років; 2) особи, засуджені за самовільне залишення підприємств; 3) військовослужбовці, засуджені з відстрочкою виконання вироку. Удвічі скорочувався термін покарання, що залишався, для осіб, засуджених до позбавлення волі на строк понад три роки. Водночас, амністія не поширювалася на, засуджених за контрреволюційні злочини, розкрадання соціалістичної власності, бандитизм, фальшивомонетництво, умисне вбивство, розбій, а також на осіб, засуджених за розтрату, крадіжку, грабіж та хуліганство. У контексті лібералізації законодавства 26 травня 1947 р. було прийнято постанову ВР СРСР “Про відміну смертної кари” [123, с.7]. У ній зазначалося смертна кара може замінюватися позбавленням волі строком 25 років у виправно-трудових таборах. З цього приводу П. Фріс зазначає, що така відміна смертної кари містила пропагандистський характер сталінського режиму. Після прийняття цього акту в 1949 р. представники СРСР на сесії Генеральної Асамблеї ООН внесли пропозицію про скасування смертної кари у всіх державах. Однак у той час вона не була підтримана. Після формальної відміни смертної кари продовжувала діяти секретна директива, яка надавала можливість застосування цього покарання спеціальними судам у справах по контрреволюційних злочинах. Загалом, суди припинили винесення вироків,

які містили покарання смертну кару, проте у сталінських концтаборах вона фактично застосовувалася [302].

Посилення кримінальної репресії у перше післявоєнне десятиріччя виявлялося у криміналізації та формуванні більш суворих санкцій. Значну увагу кримінально-правове регулювання приділяло захисту соціалістичної власності. Згідно з указом “Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і суспільного майна” від 4 червня 1947 р., з метою єдності застосування кримінального законодавства передбачалося уніфіковане поняття розкрадання соціалістичного майна і посилювалося покарання за цей злочин шляхом збільшення строку позбавлення волі до 25 років. Передбачалася відповідальність за недонесення про розкрадання соціалістичної власності на стадії готування чи закінченого злочину [238, с. 113-114]. З прийняттям цього указу всі чинні норми КК УРСР про кримінальну відповідальність за розкрадання соціалістичної власності, які включаючи Закон від 7 серпня 1932 р., було скасовано. Водночас залишалися діючими досить суворі санкції (сформовані без урахування тяжкості злочину) за посягання на особисту власність громадян, розкрадання державного та громадського майна. При призначенні покарання це призводило до його не співмірності із ступенем вини засудженого. Наприклад, за дрібну крадіжку передбачалося позбавлення волі від 5 до 7 років.

За господарські злочини стали суворіші покарання за виготовлення і продаж самогону з метою збуту, за виготовлення і збут апаратів для його виготовлення: ув'язненням до виправно-трудових таборів на строк від 6 до 7 років з конфіскацією майна або його частини, а без мети збуту – від 1 до 2 років з конфіскацією самогону й знарядь його виготовлення [123].

Посилення каральної функції кримінально-правової політики відобразилося на системі покарань. Так, указ Президії ВР СРСР від 9 червня 1947 р. передбачав суворіші санкції за розголошення державної таємниці, втрату документів, які складають державну таємницю порівняно з аналогічним за змістом указом воєнного часу від 15 листопада 1943 р. Цей

акт відокремлював зазначені злочинні дії від тих, які кваліфікувалися як зрада Вітчизні або шпигунство, посилював покарання за ці злочини порівняно з тими, що містилися в Указі від 15 листопада 1943 р. Посадові особи, винні у цих злочинах, каралися позбавленням волі від 8 до 12 років, а інші громадяни – від 5 до 10 років [302, с. 72].

Крім цього, влада продовжувала застосовувати до винних жорстке покарання у вигляді каторжних робіт. Останні призначалися засудженим на підставі указу Президії ВР СРСР від 26 листопада 1948 р “Про кримінальну відповідальність за втечу з місць обов'язкового і постійного поселення осіб, виселених у віддалені райони Радянського Союзу в період Вітчизняної війни”. У цьому документі зазначалося: “З метою зміцнення режиму поселення для виселених Верховним органом СРСР в період Вітчизняної війни чеченців, карачаївців, інгушів, балкарців, калмиків, німців, кримських татар та інших, а також у зв'язку з тим, що під час їх переселення не були визначені терміни їх висилки, встановити, що переселення у віддалені райони Радянського Союзу зазначених вище осіб проведено навечно, без права повернення їх до колишніх місць проживання. За самовільний виїзд (втечу) з місць обов'язкового поселення цих виселенців винні підлягають притягненню до кримінальної відповідальності. Визначити міру покарання за цей злочин до 20 років каторжних робіт” [268; 91, с. 67-68]. Указ оголошувався виселенцям під розписку. На території Якутської АРСР і Красноярського краю створено кілька поселень з особливим режимом для розселення схильних до втечі виселених осіб. Втечею вважалося самовільне залишення поселення без відповідної реєстрації (наприклад, відвідування родича в сусідньому районі, ближньому селищі тощо). Всього в цей період на обліку в 2 123 спецкомендатурах нараховувалося понад 2,5 млн. осіб, з них майже 70% становили жінки і діти. Переважна більшість (82%) репресованих вважалися виселеними назавжди.

Справи щодо виселенців підлягали розгляду Особливою нарадою при МВС СРСР. Протягом року за новим указом до робіт засудили близько

10 тис. осіб. У наступні роки його дію було поширено також на деякі інші категорії осіб, направлених в адміністративному порядку у заслання на поселення. Цей антигуманний закон сталінської епохи, виданий майже одночасно з Загальною декларацією прав людини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.), був скасований лише 13 липня 1954 р. Він не тільки грубо порушував права людини, але і вступав у колізію з діючим КК, який за втечу з місць ув'язнення, заслання і вислання передбачав покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років.

Крім цього акту, положенням кримінального закону суперечив і указ Президії ВР СРСР від 21 лютого 1948 р. “Про направлення особливо небезпечних державних злочинців після відбування покарання у заслання на поселення у віддалені місцевості СРСР”. До особливо небезпечних державних злочинців указ відносив: “шпигунів, диверсантів, терористів, троцькістів, правих, меншовиків, есерів, анархістів, націоналістів, білоемігрантів та учасників інших антирадянських організацій і груп та осіб, що представляють небезпеку за своїми зв'язкам і ворожеської діяльності” [91, с. 22]. Названі категорії ув'язнених після відбуття терміну покарання в таборах і в'язницях прямували за нарядами органів МДБ в безстрокове заслання на поселення. На виконання цього указу восени 1948 р. на відбулися прийнятої секретної директиви МДБ і Генерального прокурора почалися повторні арешти тих, хто опинився на волі після закінчення війни. Усім “повторникам” обвинувачення пред'являлося за тими ж статтями КК, за якими вони відбули покарання. По цих справах слідство мало спрощений вигляд без перевірки необхідної доказової бази. Основним документом, на підставі якого Особлива нарада МДБ винесла рішення про направлення колишніх ув'язнених у безстрокове заслання буди довідки архівно-слідчих справ про минулу антирадянську діяльність цих осіб. Загалом протягом 1948-1953 рр. на підставі рішень Особливої наради МДБ на безстрокове 55 поселення було виселено 58 218 осіб [65, с. 67-72].

Викладене свідчило про повторне притягнення особи до кримінальної

відповідальності за вчинення одного і того ж діяння. Це суперечило основним принципам кримінального права. По-перше, КК УРСР не передбачав положення, яке б дозволяло повторно притягалися до кримінальної відповідальності особу за одне й те саме діяння. По-друге, в радянському законодавстві всі види кримінального покарання мали визначений термін, тобто невизначеного покарання у вигляді безстрокового заслання або довічного ув'язнення не існувало. Заслання в якості додаткового покарання могло застосовуватися на строк не більше 5 років. Не дивлячись на те, що ці порушення законності зазнали публічного осуду відразу після смерті Сталіна, скасували положення цього указу лише 10 березня 1956 р.

Більш суворими стають санкції кримінально-правових норм, спрямованих на боротьбу зі злочинами проти життя, здоров'я, свободи, гідності особи. У травні 1949 р. уперше встановлювалася кримінальна відповідальність за відмову прийняти на роботу матерів, які годують немовлят, чи за зниження їм плати з тих самих підстав. Захищаючи право особистої власності, союзний законодавець у червні 1947 р. запроваджує єдину на всій території СРСР і простішу, ніж раніше, систему складів крадіжки та розбою. Збільшилися строки покарання: за крадіжку – позбавлення волі у виправно-трудовах таборах до 10 років, за розбій – від 10 до 20 років. Уперше встановлювалася кримінальна відповідальність за неповідомлення про розбій [123].

З 12 січня 1950 р. відновлювалося застосування смертної кари до зрадників, шпигунів, диверсантів, що мотивувалося “численними проханнями трудящих та їх організацій”, які вимагали посилення захисту Радянської держави та її громадян від посягань ворожих елементів в умовах загострення міжнародних відносин [149, с. 247–249; 144, с. 99]. Сутність смертної кари як міри покарання в Україні не відповідала закріпленим на законодавчому рівні його меті, яка передбачала, що цей вид покарання призначається лише у виняткових випадках.

“Холодна війна”, напружена міжнародна обстановка зумовили прийняття 12 березня 1951 р. закону “Про захист миру”, який визнавав пропаганду війни найтяжчим злочином проти людства [71, с.193]. Однак цей нормативний акт не містив точного формулювання складу злочину і не визначав конкретного виду покарання за нього. Постійне зміцнення тоталітарної держави методами примусу пояснює появу нових норм у повоєнному кримінальному законодавстві, які дозволяли легалізувати репресії.

Після смерті Й. Сталіна процес “відновлення соціалістичної законності” набув інтенсивного характеру. З приходом до влади М. С. Хрущова розпочався процес “відновлення соціалістичної законності” набув інтенсивного характеру. Запровадження ним політики “відлиги” викликало зміни в кримінально-правовій політиці. Відбулося скасування більшості указів і постанов 1930-1940 рр., які були нормативною базою політичних репресій. Так, у 1953-1956 рр. було прийнято законодавчі акти про скасування кримінальної відповідальності за не вироблення колгоспниками обов’язкового мінімуму трудоднів, за ухилення від мобілізації на сільськогосподарські роботи, за самовільний проїзд в товарних поїздах, за прогул та самовільний відхід з підприємств та установ тощо. Деякі злочинні діяння (посадові та господарські порушення), замінювалися заходами адміністративного і дисциплінарного характеру.

Лібералізація кримінально-правової політики пояснювалася бажанням влади повернути довіру населення шляхом припинення злочинів сталінського режиму. 27 березня 1953 р. Президія ВР СРСР прийняла Указ “Про амністію”. Пропозиція Л. Берії поширити її на засуджених особливими нарадами і трійками, тобто на політв’язнів, не була підтримана. Звільненню від покарання підлягали особи, засуджені за вчинення злочину до покаранні на строк до 5 років. Звільнялися з місць ув’язнення і особи, засуджені за службові, господарські й окремі військові злочини незалежно від строку покарання. Позитивним моментом була амністія соціально незахищених

верств населення: жінок з дітьми до 10 років і вагітних жінок, неповнолітніх, осіб похилого віку та деяких категорій інвалідів [353; 21, с. 27].

Потрібно також зазначити, що окремі положення Указу містили норми реабілітаційного характеру. Важливе значення мала стаття про зняття судимості й надання виборчих прав громадянам, які були раніше судимі й відбули покарання або достроково звільнялися від покарання за даним Указом. Крім того, у 1954-1956 рр. при перегляді справ на осіб, засуджених за контрреволюційні злочини, обласні комісії уповноважувалися знижувати міру покарання до 5 років позбавлення волі та звільняти цих осіб на підставі Указу від 27 березня 1953 р.

Наведені положення свідчать про важливу роль амністії в процесі десталінізації суспільства. Безумовно, цей захід став першим ударом по сталінській репресивній системі. За даними Міністерства юстиції УРСР, Прокуратури УРСР, МВС УРСР і ВС УРСР було: 1. Припинено справ судами УРСР на 51 169 осіб. 2. Звільнено з місць ув'язнення 69 216 осіб. 3. Звільнено від відбуття примусових робіт 57 181 осіб. 4. Припинено слідчих справ на 17 918 осіб. 5. Відмовлено в порушенні кримінальних справ на 9 512 осіб. 6. Скорочена міра покарання на половину терміну 16 960 осіб [349]. Загалом положення цієї амністії було застосовано до 221 956 осіб, які відбували покарання і відносно яких було порушено кримінальні справи. Зважаючи на кількість припинених або не порушених кримінальних справ, кількість юридично реабілітованих осіб в УРСР складала 78 599 [21, с. 27].

Значну роль у суспільному житті відіграли укази Президії ВР СРСР, прийняті у вересні 1955 р. Так, згідно з указом від 3 вересня "Про дострокове звільнення засуджених з місць ув'язнення" передбачалося звільнення соціально незахищених верств населення: інвалідів, пристарілих, осіб з складали невиліковними хворобами, вагітних жінок та жінок, які мали малолітніх дітей (із таборів, колоній і в'язниць МВС УРСР мало вийти 8 884 осіб) [345]. Водночас негативною стороною цього Указу було його застосовувався без урахування небезпечності вчиненого злочину. Із

достроково звільнених осіб з місць ув'язнення, засуджених за крадіжки, майже 100 осіб незабаром знову були притягнуті до судової відповідальності за такі ж злочини. Прокуратура УРСР змушена була дати вказівку прокурорам областей республіки тимчасово не застосовувати Указ відносно 368 осіб, засуджених за крадіжки у великих розмірах [344].

Наступний документ, який звільняв від відповідальності засуджених був указ Президії ВР СРСР від 17 вересня 1955 р. “Про амністію радянських громадян, які співпрацювали з окупантами в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.”. Згідно з цим актом, із місць позбавлення волі звільнялися 1 444 ос., строк покарання скорочувався 372 ос. [348]. Під амністію підпадало багато українців, які незалежно від їх волі потрапили в полон до німців і були засуджені за “пособництво ворогу”.

Слід зазначити, що реабілітація за двома зазначеними Указами практично не проводилася й стосувалася невеликої кількості осіб. Зокрема, було амністовано зі зняттям судимості й відновленням у всіх громадянських правах письменника П. Нечая, який 1946 р. був засуджений Ворошиловградським обласним судом до відбуття ув'язнення у виправно-трудовому таборі на 10 років за “співробітництво з німецькими окупантами” [355].

У повоєнний період розпочався новий етап розвитку кримінально-правового інституту злочинів, які посягали на порядок здійснення військової служби. На підставі узагальнення практичного досвіду застосовування законодавства в умовах воєнного часу Президія ВР СРСР 15 лютого 1957 р. ухвалила указ “Про внесення змін і доповнень до Положення про військові злочини 1927 року” [167]. Згідно з цим указом передбачалися нові склади злочинів проти військової служби: погроза начальникові у зв'язку з його службовою діяльністю (ст. 3.1); порушення правил експлуатації й водіння бойової чи транспортної машини, правил польотів, правил кораблеводіння (ст. 14.1-14.3); порушення правил несення служби на об'єктах, призначених для запобігання порушення повітряного чи морського простору СРСР

(ст. 15.2); добровільна здача в полон (ст.ст. 22.1, 22-2). Поряд з дезертирством (ст. 7) та самовільною відлучкою (ст. 10) кримінально караним визнавалося самовільне залишення частини (місця служби) (ст. 8), який відрізнявся від дезертирства за суб'єктивною стороною (бажанням ухилитися від військової служби), а від самовільної відлучки – за об'єктивною стороною (тривалістю відсутності в військовій частині).

12 квітня 1957 р. було затверджено нове Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах СРСР. При цьому направлення в дисциплінарний батальйон стало застосовуватися до військовослужбовців як покарання за вчинення не лише злочинів проти військової служби, а й за деякі загально кримінальні злочини [70].

Низка значних змін до законодавства, яке регламентувало порядок військової служби, його кримінальну правову охорону в умовах послаблення репресивного тиску на суспільство, відсутності воєнної обстановки зумовило нові законодавчі ініціативи. Результатом останніх було прийняття 25 грудня 1958 р. Закону СРСР “Про кримінальну відповідальність за військові злочини” [202], сформованого на основі “Положення про військові злочини” 1927 р. за винятком норм, які втратили своє практичне значення. Зокрема перестало бути злочинним: самовільний відступ начальника від даних йому для бою розпоряджень; відносини з особами, які перебувають на території, контрольованій ворогом. Ухилення від несення військової служби з мотивів релігійних та інших переконань (ст. 13 “Положення про військові злочини”) стали підпадати під загальне поняття відмови від несення обов'язків з військової служби.

Позитивним було те, що в Законі 1958 р. обов'язковою ознакою злочину проти військової служби була його протиправність (передбаченість цим законом). Дещо інакше було сформульовано поняття суб'єкта військового злочину: військовослужбовці, що перебувають на дійсній військовій службі, військовозобов'язані під час проходження учбових зборів, особи офіцерського, сержантського та рядового складу органів державної

безпеки, а також особи, стосовно яких є спеціальні вказівки в законодавстві СРСР. Ця норма мала бланкетний характер і закріплювала невизначене коло суб'єктів військових злочинів, так як спеціальні вказівки могли постійно змінюватися. Об'єктом військового злочину виступав встановлений порядок несення військової служби. До об'єктивної сторони складу злочину відносилися суспільно небезпечні діяння, які посягали на порушення порядку: підпорядкованості; порядку проходження військової служби; користування військовим майном; експлуатації військової техніки; несення спеціальних служб (вартової, прикордонної, внутрішньої, бойового чергування); користування відомостями, що становлять військову таємницю, або документами та предметами, що її містять; здійснення наданих посадовій особі прав і повноважень; виконання службового обов'язку в особливих умовах; ведення військових дій і поводження з населенням, передбаченого міжнародними угодами. Положення цього нормативного акту в частині кримінальної відповідальності повністю закріплювалися в КК УРСР 1960 р. [316].

Закон 1958р. не містив абсолютно визначені санкції на відміну від “Положенні про військові злочини” (1927 р.). Відбулося зниження нижньої межі санкцій за менш небезпечні військові злочини і підвищено верхню межу – за більш небезпечні злочини. Смертна кара передбачалася лише як альтернативна міра покарання (ст. ст. 242, 248, 249 КК РРФСР 1960 р.). За деякі злочини передбачалося покарання у вигляді дисциплінарної відповідальності за нормами Дисциплінарного статуту Збройних Сил (ст. ст. 244, 255, 256 КК РРФСР 1960 р.) та можливість направлення військовослужбовців у дисциплінарний батальйон на строк від 3 місяців до 2 років. Це дозволило суду індивідуалізувати відповідальність військовослужбовців [228].

Існували особливості у процедурі притягнення до кримінальної відповідальності. По-перше, існував так званий “інститут погодження”, коли військовослужбовця без згоди відповідного військового начальника

неможливо було притягнути до кримінальної відповідальності за вчинений ним злочин [310]. По-друге, існувала можливість застосування замість кримінального покарання дисциплінарного стягнення при пом'якшуючих обставин. Така юридична ситуація призводила до суб'єктивізму та великої кількості зловживань при притягненні військовослужбовця до відповідальності.

Загалом система складів військових злочинів, що містилися в Законі про кримінальну відповідальність за військові злочини 1958 р., включала:

- 1) злочини проти порядку підлеглості і дотримання військової честі;
- 2) злочини проти порядку проходження військової служби;
- 3) злочини проти порядку користування військовим майном і порядку його збереження;
- 4) злочини проти порядку експлуатації військової техніки;
- 5) злочини проти порядку несення бойового чергування, вартової, прикордонної і інших спеціальних служб;
- 6) злочини проти порядку зберігання військової таємниці;
- 7) військові посадові злочини;
- 8) злочини проти порядку несення військової служби в бойовій обстановці і в районі воєнних дій;
- 9) добровільна здача в полон і злочини, вчинені в полоні;
- 10) злочини проти законів і звичаїв війни [24, с. 75-76].

Важливим кроком в розвитку кримінального законодавства було створення комісії з розробки нових кримінально-правових актів. Однак, керівництво країни продовжувало курс на обмеження прав суб'єктів федерації, що зумовило прийняття низки законів, обов'язкових для союзних республік при застосуванні положень “Основних засад кримінального законодавства” (1924 р.). Суттєві зміни в кримінальному законодавстві відбулися 25 грудня 1958 р. [94] внаслідок прийняття “Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік та законів” (далі – “Основи”), законів “Про кримінальну відповідальність за державні злочини”, “Про скасування позбавлення виборчих прав по суду”. “Основи” (1958 р.) містили найважливіші положення Загальної частини радянського кримінального права і склалися з чотирьох розділів: I “Загальні положення” (статті 1–6); II

“Про злочин” (статті 7–19); III “Про покарання” (статті 20–31); IV “Про призначення покарання і про звільнення від покарання” (статті 32–47).

Необхідно зазначити, що з цього часу відбулося повернення до принципів класичної концепції кримінального права. Поняття злочину і покарання набули значення правової категорії внаслідок відмови радянського кримінального права від багатьох положень концепції “соціального захисту” і “небезпечного стану особи”. При цьому в кримінальному законодавстві збереглися окремі ідеї позитивістських ідей: умовне засудження, обмежена осудність, особистість злочинця, примусові заходи медичного характеру та інших, поняття “особливо небезпечний рецидивіст” в радянській законодавчій практиці було представлено як втілення ідеї “небезпечного стану особи”.

“Основи” (1958 р.) містили низку положень, спрямованих на обмеження та припинення масових порушень законності, характерних для сталінського періоду правління. Зокрема встановлювалося, що “кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину” (ст. 3). Заборонялося притягати до кримінальної відповідальності на підставі визнання особи “соціально небезпечним елементом”, “соціально-небезпечним з антирадянськими зв’язками”, “соціально-небезпечним за своєю минулою діяльністю” тощо. Передбачалося, що “кримінальне покарання застосовується тільки за вироком суду”, а це забороняло позасудові репресії. Стаття 6 цього документу закріплювала принципи гуманізації кримінального закону, зокрема зазначалося: “закон, що встановлює караність діяння або посилює покарання, зворотної сили не має”. У новому законодавстві не містилося таких видів покарань, як оголошення ворогом трудящих і вигнання з межі СРСР назавжди, позбавлення волі у виправно-трудових таборах у віддалених місцевостях СРСР, поразка прав тощо. Максимальна межа позбавлення волі встановлювався в межах 15 років (за особливо тяжкі злочини, наприклад державні злочини).

Водночас деякі положення кримінального законодавства дозволяють

констатувати тенденції посилення кримінальної репресії. Про це свідчить зміст рішення ВР СРСР, яке суперечило ст. 6 “Основи” (1958 р.). Воно передбачало не поширювати дію статей, які пом'якшують кримінальне покарання на осіб, раніше засуджених за особливо небезпечні державні злочини і низку інших діянь. Реалізація положень цього нормативного акту призвела до того, що велика кількість політв'язнів, яким було призначено покарання до 25 років таборів за указами прийнятими в період сталінщини продовжували відбувати цей термін ув'язнення, не дивлячись на те, нормативні акти які закріплювали такий вид покарання були скасовані. На 1 січня 1960 р. строк понад 15 років позбавлення волі відбували 68 760 осіб (11,8% від загальної чисельності ув'язнених). За особливо небезпечні державні злочини в цей же період відбували покарання 9 596 ув'язнених [91, с. 71].

Аналіз положень “Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік” 1958 р. свідчить, що відбулося відновлення використання поняття “покарання” замість “заходів соціального захисту”, що дозволило однією з основних цілей кримінального покарання визначити як кару за вчинений злочин і створити умови реалізації ідей класичної школи кримінального права в радянському законодавстві. Концепція, закладена в цьому акті стала передумовою прийняття Кримінального кодексу 1960 р. [116].

Висновки до розділу 3

Трансформація законодавства про кримінальну відповідальність УРСР у воєнний період характеризувалося:

1. Наявністю великої кількості актів тлумачення кримінального законодавства (вищих органів влади, ВС, військового командування, правозастосовних органів), які породжували різні прецеденти в кримінальному праві та дозволяли на розсуд правозастосовних органів здійснювати розширену інтерпретацію окремих складів злочинів.

2. Використанням аналогії кримінального закону, яка легалізувала масові репресії, в тому числі і депортацію населення.

3. Посиленням кримінальної відповідальності за злочини, які послаблювали обороноздатність країни та розширенням переліку таких злочинів (наприклад, крадіжка чужого майна за обтяжуючих обставин під час нальоту, нападу ворога прирівнювалася за ступенем суспільної небезпеки до бандитизму; спекуляцією охоплювався продаж махорки і самогону у великих кількостях).

4. Порушенням принципів кваліфікації злочинів та призначення покарання, яке проявлялося в тому, що правозастосовні органи інкримінуючи особі злочин, використовували не положення КК УРСР, а керуючись принципом доцільності – положення тих нормативних актів, які містили більш суворі санкції (постанова “Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності” від 7 серпня 1932 р.).

6. Криміналізацією багатьох діянь, зокрема: поширення у воєнний час брехливих чуток; розголошення державної таємниці або втрата документів, що містять державну таємницю; самовільне залишення роботи; приховування трофейної зброї; не виконання мінімуму трудовнів; порушення правил

протиповітряної оборони, присвоєння орденів чи медалей; втрата документів тощо.

7. Масовим притягненням до кримінальної відповідальності за необережні діяння, які до війни передбачали адміністративну відповідальність, неодноразовим притягненням до кримінальної відповідальності особи за вчинення одного і того ж злочину та систематичним застосуванням умовного засудження.

8. Скасуванням норм, які регулювали суспільні відносини воєнного часу і частковою лібералізацією. Це виражалось у прийнятті актів про амністію; скасуванні смертної кари (шляхом заміни її позбавленням волі строком на 25 років у виправно-трудових таборах) та положень Закону від 7 серпня 1932 р. та заміні кримінальної відповідальності заходами адміністративного і дисциплінарного характеру. Водночас аналіз змін внесених до норм КК УРСР дозволяє констатувати наявність ознак посилення кримінальної репресії у перше післявоєнне десятиріччя, яке виявлялося у криміналізації та формуванні більш суворих санкцій, зокрема за розкрадання соціалістичної власності, господарські, посадові злочини, за розголошення державної таємниці. Продовжували застосовувати такі види покарання як каторжні роботи.

Трансформація законодавства про кримінальну відповідальність УРСР у повоєнний період характеризувалося:

1. Ухваленням у 1953-1956 рр. законодавчих актів про скасування кримінальної відповідальності за невиконання колгоспниками обов'язкового мінімуму трудовнів, за ухилення від мобілізації на сільськогосподарські роботи, за самовільний проїзд в товарних поїздах, за прогул та за самовільний відхід з підприємств та установ, а також деякі інші аналогічного змісту. Заходами адміністративного і дисциплінарного характеру замінювалася кримінальна відповідальність за деякі посадові, господарські, побутові та інші злочини.

2. Формуванням нової концепції радянського законодавства про кримінальну відповідальність на базі класичної школи кримінального права у зв'язку з прийняттям “Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік” 1958 р. Поняття злочину набуло ознак правової категорії. Підставою кримінальної відповідальності виступав склад злочину, передбачений в КК замість “небезпечного стану особи”. При цьому у кримінальному законодавстві збереглися окремі ідеї позитивістських концепцій: умовне засудження, обмежена осудність, особистість злочинця, примусові заходи медичного характеру, поняття “особливо небезпечний рецидивіст”. Тенденція економії кримінальної репресії не отримала належного розвитку.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає в осмисленні еволюції законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919 – 1959 рр.). На підставі проведеного дослідження та аналізу стану наукової розробки предмету дослідження ми прийшли до таких висновків:

1. Характерною особливістю історіографії законодавства про кримінальну відповідальність означеного періоду на різних етапах є відсутність однозначної оцінки принципів кримінального закону. В українській історико-правовій науці не напрацьовані ключові підходи до розкриття предмету дослідження, які б дозволили об'єктивно поєднати аналіз напрямів політичного курсу країни з трансформацією положень законодавства про кримінальну відповідальність. У процесі дослідження застосовано діалектичний, загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання державно-правових процесів і явищ, сформованих на основі ідеї забезпечення чинності юридичних норм згідно з сутнісними ознаками права та однаковим застосуванням законів стосовно всіх категорій осіб, враховуючи еволюцію політичної системи УСРР (УРСР) 1919 – 1959 рр.

2. Передумовами розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) 1919 – 1959 рр. були суспільні відносини, в яких формувалася система заходів різних політичних курсів радянської влади: Воєнного комунізму, НЕПу, період її згортання, форсованої колективізації, яка призвела до голодомору, індустріалізації, ідеологічної боротьби з «класовим ворогом», масових репресій, воєнного та повоєнного періодів. Законодавство про кримінальну відповідальність означеного періоду було складним соціально-правовим явищем, яке створювалося під впливом багатьох чинників – ідеології марксизму-ленінізму, реформації

суспільного ладу, революційних подій, концептуальних ідей різних наукових напрямів, змін політичного курсу країни.

3. Після утворення УСРР українське законодавство про кримінальну відповідальність базувалося на основі правотворчої та правозастосовної практики РРФСР. Це свідчило про рецепцію загальної системи права, яка формувалася за принципами наступності та повторюваності. Так, згідно з циркуляром Ради народних комісарів УСРР від 4 серпня 1920 р. без жодних змін рецепційовані в українське кримінальне законодавство «Керівні начала з кримінального права РСФРР» від 12 грудня 1919 р. З прийняттям Кримінального кодексу РРФСР від 12 грудня 1919 р. він також був рецепційований постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 23 серпня 1922 р. із включенням до нього одинадцяти законів щодо боротьби з окремими видами злочинів. Після створення у 1922 р. СРСР та прийняття «Основних засад кримінального законодавства союзу РСР» у 1924 р. в УСРР було прийнято новий Кримінальний кодекс, який у незмінному вигляді включав усі загальносоюзні кримінальні закони. Тому загальна частина Кримінального кодексу складалася з Основних начал (1924 р.), а Особлива – з решти загальносоюзних законів і прийнятих в УСРР законів на підставі норм Особливої частини Кримінального кодексу РРФСР. Так, другий Кримінальний кодекс РРФСР було прийнято в 1926 р., а Кримінальний кодекс УСРР у 1927 р. Після ухвалення «Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1958 р.) в УРСР було прийнято новий Кримінальний кодекс (1960 р.).

4. Враховуючи позиції науки історії та теорії держави та права встановлено, що законодавство про кримінальну відповідальність забезпечувало не лише охорону найбільш важливих суспільних відносин, їх регулювання, а виступало інструментом державного карального механізму радянської влади у 1919 – 1959 рр. Трансформація принципів та інститутів кримінального права відбувалася під впливом змін політичного курсу країни на засадах утилітарності, що мотивувалося необхідністю здійснення та

посилення репресивно-карального тиску на населення. Як наслідок одним з основних принципів притягнення особи до кримінальної відповідальності була доцільність, а не законність. Політизованість кримінального закону призвела до свавільного розширення меж «соціалістичної законності», неможливості встановлення ознак протиправності, суспільної небезпечності злочину, призначення справедливого та співрозмірного покарання. Не існувало чіткого розмежування між каральними заходами адміністративного, дисциплінарного та кримінального характеру. Така ситуація призвела до редукціонізму каральної політики, яка реалізовувалася не лише судовими, а й надзвичайними органами. Посилював кримінальну репресію і принцип дискреції, який надавав можливість суду при призначенні покарання керуватися «соціалістичною правосвідомістю» і свавільно обирати серед значної альтернативи покарань, передбачених санкцією норми, найбільш доцільне (суворе) покарання. Погіршувала становище винного і зворотна дія в часі закону про кримінальну відповідальність, що проявлялося в застосуванні кримінальної репресії до амністованих. Було легалізовано інститут заручництва в практиці кримінальних переслідувань, який дозволяв притягати до кримінальної відповідальності осіб за відсутності в їх діях складу злочину (членів сім'ї військовослужбовців, яким інкримінувалася зрада Батьківщини та членів сім'ї селян, які опиралися хлібозаготівля та насильницькій колективізації), що остаточно нівелювало принцип особистої відповідальності. Поряд з Кримінальним кодексом УСРР залишалися чинними нормативні акти вищих органів влади, які передбачали жорсткі заходи кримінальної репресії, зокрема вищу міру покарання (розстріл), незалежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину та віку особи, що суперечило положенням примітки 2 ст. 21 Кримінального кодексу УСРР (заборонялося застосовувати вищу міру покарання до осіб до досягнення 18 років та вагітних жінок).

5. Аналіз кримінально-правових актів і правозастосовної практики означеного періоду дозволяє констатувати, що базову концепцію, на якій

формувалися радянські інститути злочину і покарання означеного періоду складали ідеї соціологічної школи кримінального права, яка зосереджувала увагу на вченні про причини злочинності, небезпечний стан, покарання і заходи безпеки. Це призвело до того, що достатньою підставою притягнення особи до кримінальної відповідальності був соціальний стан особи, а не склад злочину, а це свідчило про порушення основних принципів кримінальної відповідальності: вини, особистого характеру, індивідуалізації кримінальної відповідальності. При призначенні кримінального покарання в першу чергу враховувався ступінь і характер суспільної небезпеки злочинця, а не суспільна небезпека вчиненого злочину, не враховувався ступінь вини особи, що підтверджувало класовий характер кримінально-правової політики, яка в цих аспектах була втіленням позицій антропологічної та соціологічної концепцій. Абсолютно всі теорії класичної школи кримінального права піддавалися критиці із-за відсутності ґрунтовних наукових досліджень особи злочинця. Водночас у законодавстві про кримінальну відповідальність ідеї класичного підходу яскраво проявлялися в багатьох принципах, зокрема у принципі невідворотності покарання, який виражав загальну вимогу покарання кожного, хто вчинив злочин.

6. Еволюцію законодавства про кримінальну відповідальність 1919 – 1959 рр. можна умовно поділити на три етапи. Методологічним підходом такого поділу виступили концептуальні ідеї класичної та соціологічної шкіл кримінального права. Перший етап розпочався із встановлення радянської влади на території України з 1919 р. і тривав до 1922 р., характеризувався відсутністю кодифікованого кримінального законодавства, яке зосереджувалося в окремих нормативно-правових актах (інструкціях, декретах, постановах, органів влади, «Керівних началах з кримінального права РСФРР», прийнятих у 1919 р.). Правова регламентація, що стосувалася злочинів і покарань, у цей час була непослідовною із-за постійних змін суб'єктів законотворчості та неналежної систематизації. Це не дозволяло відрізнити за юридичною силою закони від підзаконних актів, положення

яких неодноразово вступали в колізію. Тому джерелом кримінального закону було визнано «революційну правосвідомість». Для забезпечення єдності застосування кримінального законодавства у 1919 р. було прийнято «Керівні начала з кримінального права РСФРР». У них вперше викладалися основні принципи і положення радянського кримінального права, узагальнено судово-трибунальну практику та досвід боротьби зі злочинністю, сформовано основні кримінально-правові інститути.

Другий етап, пов'язаний з ухваленням і набранням чинності Кримінального кодексу УСРР (1922 р.), «Основних засад кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1924 р.) та інших нормативних документів в умовах НЕПу. Прийняті акти виступали основою кримінально-правової політики радянської держави до 1958 р. У Кримінальному кодексі УСРР (1922 р.) поняття злочину не містило ознак протиправності, що дозволяло за аналогією притягати до кримінальної відповідальності осіб за відсутності в їх діях складу злочину, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу УСРР. Підставою кримінальної відповідальності виступало не лише злочинне діяння, а й соціальне становище особи. Санкції норм Особливої частини Кримінального кодексу УСРР та інших нормативно-правових актів, які складали кримінальне законодавство свідчать про наявність вищої міри покарання (розстрілу). Позитивні аспекти полягали в закріпленні таких кримінально-правових інститутів: стадії вчинення злочину, форми вини, неосудність, обставини, що виключають злочинність діяння, строки давності, співучасть у злочині, судимість, призначення покарання. Вагомим досягненням кодифікації виступала систематизація злочинів за принципом родового об'єкта в Особливій частині Кримінального кодексу. Такий підхід дозволив сформувати кримінально-правові інститути окремих видів злочинів, які існують і в чинному Кримінальному кодексі України (2001 р.).

З прийняттям «Основних засад кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1924 р.) було сформовано єдині для всіх республік

СРСР положення кримінального права. Прерогатива криміналізації чи декриміналізації діянь закріплювалася за вищим законодавчим органом СРСР, що поглибило уніфікацію кримінально-правових положень. Значна кількість законодавчих змін в умовах згортання НЕПу, які посилювали кримінальну репресію зумовили прийняття Кримінального кодексу УСРР 1927 р. Однією з основних підстав кримінальної відповідальності був соціально небезпечний стан особи. У ході правозастосовної діяльності широкого застосування набула теза, згідно з якою вина – це причиновий зв'язок між особою, що підозрюється у вчиненні злочину, і самим злочином (діяла концепція «об'єктивної вини», що зумовило як судове, так і позасудове свавілля). Особлива частина радянського Кримінального кодексу УСРР 1927 р. як і Кримінального кодексу УСРР 1922 р. не містила вичерпного переліку злочинів. Це призвело до легалізації масових політичних репресій у 30-х рр. XX ст. Сформована система злочинів в Особливій частині Кримінального кодексу свідчила про превалювання державних інтересів над інтересами особистості, продовжував діяти принцип аналогії.

Трансформація законодавства про кримінальну відповідальність УСРР в 40-х роках XX ст. зумовлювалася воєнною обстановкою і характеризувалася: наявністю значної кількості актів тлумачення кримінального законодавства, які породжували різні прецеденти в кримінальному праві та дозволяли на розсуд правозастосовних органів здійснювати розширену інтерпретацію окремих складів злочинів; використанням аналогії кримінального закону, яка легалізувала масові репресії, що проявилися і в депортації населення; розширенням переліку суспільно небезпечних діянь в об'єктивній стороні багатьох складів злочинів; посиленням кримінальної відповідальності за злочини, які створювали перепони для обороноздатності країни; використанням при кваліфікації злочинів і призначенні покарання не положень Кримінального кодексу УСРР, а керуючись принципом доцільності – положень нормативних актів, які

містили більш суворі санкції; криміналізацією багатьох діянь; масовим притягненням до кримінальної відповідальності за необережні діяння, які до війни передбачали адміністративну відповідальність; неодноразовим притягненням до кримінальної відповідальності особи за вчинення одного і того ж злочину. Законодавство про кримінальну відповідальність УРСР повоєнного періоду характеризувалося ліквідацією надзвичайних норм воєнного часу і частковою лібералізацією, а саме: прийнятті актів про амністію; скасуванні смертної кари, заміні кримінальної відповідальності заходами адміністративного і дисциплінарного характеру.

Третій етап розвитку законодавства про кримінальну відповідальність розпочався з прийняттям «Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1958 р.), концепція радянського законодавства про кримінальну відповідальність стала формуватися на базі класичної школи кримінального права. Поняття злочину набуло ознак правової категорії. Була анульована аналогія в кримінальному законодавстві і це виключало можливість притягати до кримінальної відповідальності за діяння, не передбачені кримінальним законом. Закріплювалося положення про те, що кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину; передбачалася неприпустимість застосування кримінального покарання за рішенням будь-яких органів, крім суду. Водночас зберігалися окремі ідеї позитивістських концепцій: умовне засудження, обмежена осудність, особистість злочинця, примусові заходи медичного характеру, поняття «особливо небезпечний рецидивіст». Тенденція економії кримінальної репресії не отримала належного розвитку.

7. Враховуючи, те, що в сучасних умовах одним з основних завдань кримінально-правової політики є протидія корупції, вважаємо за необхідне запозичити історичний досвід щодо посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини в частині призначення покарання. Так, згідно з декретом Ради народних комісарів УРСР «Про хабарництво і незаконні побори» від 30 квітня 1919 р. за спробу одержати хабар або його

одержання передбачалося покарання не менше п'яти років позбавлення волі та позбавлення права займати відповідальні посади у радянських і громадських установах не менше 10 років. Згідно з ч. 1 ст. 368 Кримінального кодексу України: «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи не вчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища – карається штрафом від однієї тисячі до тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк від трьох до шести місяців, або позбавленням волі на строк від двох до чотирьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та зі спеціальною конфіскацією». Вважаємо за необхідне використати історичний досвід радянського кримінального законодавства і посилити кримінальну відповідальність в санкції ч. 1 ст. 368 Кримінального кодексу України, передбачивши основне покарання не менше п'яти років позбавлення волі та додаткове покарання у виді позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 10 років.

Отже, санкцію ч. 1 ст. 368 Кримінального кодексу України викласти в такій редакції: «... – карається штрафом від однієї тисячі до тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк від трьох до шести місяців, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років та зі спеціальною конфіскацією».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Агафонов Ю. А., И. В. Упоров Историческое развитие уголовного права в России: учебн. пособ. Краснодар: Краснодар. юрид. ин-т МВД России, 2001. 117 с.
2. Апт Л. Ф., Власенко Н.А., Исаков В.Б. Законодательная техника советского периода: науч.-практ. пособ. / под ред. Ю. А. Тихомирова. М.: Городец, 2000. 272 с.
3. Архієрейський Д., Ченцов В. Влада і селянство у 20-ті роки. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВС–КГБ*: наук.-докум. журн., 1999. № 1–2. С. 87–127.
4. Бабій Б. М., Усенко І.Б. З досвіду планування законотворчості в перші роки Радянської влади. *Вісник Академії наук Української РСР*, 1986. № 1. С. 63–71.
5. Бабій Б. М. Українська радянська держава в період відбудови народного господарства (1921–1925). За. ред. В. М. Корецького. К.: АН УРСР, 1961. 384 с.
6. Бабкіна О. В. Волинка К.Г. Теорія держави і права у схемах і визначеннях: навч. посіб.]. К.: МАУП, 2004. 144 с.
7. Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Ч. 2. Одеса: Юрид. лит., 2000. 412 с.
8. Багрий-Шахматов Л. В., Гуськов В.И. Теоретические проблемы классификации уголовных наказаний. Воронеж: Воронеж. ун-т, 1971. 107 с.
9. Бажанов М. И. К вопросу о преемственности в уголовном праве. Избранные труды. Сост.: В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитоновна, Е. В. Шевченко; отв. ред. В. Я. Таций. Х., 2012. С. 456–460.
10. Балабанова Д. Загальні ознаки наступності у кримінальному праві України: проблеми визначення. *Юридичний вісник*, 2014. № 2. С. 180–184.

11. Беланюк М. Б. Історико-правові аспекти інформаційного протиборства в умовах воєнного стану (1941 – 1942 рр.). *Інформаційне право*. 2011. № 3. С. 134–141.
12. Белаш А. В., Белаш В.Ф. Дороги Нестора Махно. К.: Проза, 1993. 186 с.
13. Бенько О. П. Державно-правові аспекти політичного терору в Україні (1917–1953): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 1994. 228 с.
14. Березовська Н. Л. Виникнення та розвиток покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, що застосовувалися до неповнолітніх з ХХ століття. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. праць. Одеса, 2011. Вип. 59. С. 122–132.
15. Березовська Н. Л. Генезис покарань неповнолітніх, пов'язаних з виправно-трудовим впливом. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Херсон, 2013. Вип. 2. С. 66–71.
16. Білокінь С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): джерелознавче дослідження. К.: НАН України, 1999. 448 с.
17. Білокінь С. І. Масовий терор і голодомори як втілення протиевгенічної політики більшовиків. *Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних наслідків: матеріали міжнар. наук.-теорет. конф., (Київ, 28 листоп. 1998 р.)*. / відп. ред. С.В. Кульчицький та ін. К., 2000. С. 63–83.
18. Борьба с преступностью в Украинской ССР : сб. док. : в 2 т. / [авт. очерка и сост. проф. П. П. Михайленко]. – К. : КВШ МООП УССР, 1966.
Т. 1 : 1917–1925 гг. 1966. 832 с.
19. Борьба с преступностью в Украинской ССР : сб. док. : в 2 т. / [авт. очерка и сост. проф. П. П. Михайленко]. – К. : КВШ МООП УССР, 1967.
Т. 2 : 1926–1967 гг. 1967. 952 с.
20. Брайнин Я. М. Уголовное право УССР до издания первого уголовного кодекса. *Юридический сборник КГУ*. К., 1948. № 3. С. 37–69.

21. Брегеда М. В. Початок амністії й реабілітації та їх вплив на українське суспільство (березень 1953 – лютий 1956 рр.) // Наукові праці. Сер. : Історія / Чорноморський держ. ун-т імені Петра Могили. – Миколаїв, 2011. Вип. 142. Т. 154. С. 26–32. URL:<http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2011/154-142-6.pdf>.

22. Бриллиантов А. В. Дифференциация наказания: уголовно-правовые и уголовно-исполнительные проблемы : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора юрид. наук. : 12.00.08. М., 1998. 48 с.

23. Бриллиантов А. В. Эволюция дифференциации наказания в докодифицированном советском уголовном законодательстве и первых уголовных кодексах. История органов внутренних дел России : сб. науч. трудов. М., 2000. Вып. 3. С. 174–180.

24. Васильев Н. В. Васильев Н. В., Кудрявцев В. Н., Шанин В. И. Понятие и состав воинского преступления. Наказания за воинские преступления. Воинские преступления: учеб. Под ред. Н. Ф. Чистякова. М., 1970. С. 34–76.

25. Васильев В., Лінн В. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). Вінниця : Логос, 1997. 536 с.

26. Ведомости Верховного Совета СССР. – 1940. – № 52.

27. Ведомости Верховного Совета СССР. – 1944. – № 10.

28. Вестник советской юстиции Украины. – 1922. – № 2. – С. 56–57.

29. Вишинська З. А. Дурманов Н. Д., Исаев М. М., Меньшагин В. Д. Уголовное право : Особенная часть : учеб. Под ред. И. Т. Голякова. 3-е изд. М. : НКЮ СССР, 1943. 479 с.

30. Вісті ВУЦВК. 1928. 26 січня.

31. Возвращение имени и чести : очерки, воспоминания, информ. и справоч. материалы / [ред. – сост. : В. В. Михайличенко; редкол. : Л. И. Дайнеко (пред.), Н. Н. Гупан, А. А. Деняк и др.] ; Луганск. обл. редкол. кн. «Реабилитированы историей». Луганск, 1995. 288 с.

32. Волох О. В. Історія кримінально-правової боротьби з посяганнями на власність в Україні (1917–1927 роки) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2002. 206 с.
33. Вронська Т. В., Лисенко О. С., Чорний Р. Л. Відповідальність за державні злочини у проектах Кримінального кодексу СРСР (1946-1949 рр.). *Український історичний журнал*. 2012. № 1. С. 120–134.
34. Галаган І. С., Сушло Д. С. Кримінальний процес Української РСР. К.: Вища школа, 1970. 250 с.
35. Галузевий архів Служби безпеки в Харківській області. Спр. № П-26266, арк. 40.
36. Галузевий Державний архів Міністерства внутрішніх справ України Ф. 32, оп. 1. Спр. 15152, 15155, 15158. Процесуальні документи з архівно-кримінальної справи за звинуваченням в канібалізмі.)
37. Галузевий Державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Спр. 437. Отчет деятельности ВУЧК в 1921 г. Х., 1921. 34 с., арк. 26.).
38. Галузевий Державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Спр. 437. Отчет деятельности ВУЧК в 1921 г. Х., 1921. 34 с., арк. 20.) повтор № 176, если не писать арк.
39. Галузевий Державний архів Служби безпеки України. Ф. 42. Спр. 32. Наказ НКВС СРСР № 00447 від 30 лип. 1937 р., арк. 146–147.
40. Ганжа О. И. При применении расстрелов бить на психику неторопливым приготовлением к жеребьевке. *Віче*. 1994. № 1. С. 122–123.
41. Ганжа О. І. Опір селян становленню тоталітарного режиму в УСРР. К. : НАН України, 1996. 42 с.
42. Ганжа О. І. Селянський рух на Україні при переході до непу: бандитизм чи повстанство ? *Проблеми історії України : факти, судження, пошуки* : міжвідом. зб. наук. праць. К., 1992. Вип. 2. С. 30–35.
43. Гернет М. Н. Имущественные преступления: текст и комментарий ст.ст. 180-195 Уголовного кодекса. Текст. М. : Право и жизнь, 1925. 42 с.

44. Гернет М. Н. Революция, рост преступности, и смертная казнь. М. : Начало, 1917. 30 с.
45. Герцензон А. А. Из истории создания первого советского Уголовного кодекса. *Советское государство и право*. 1967. № 3. С. 92–96.
46. Герцензон А. А. Основные тенденции динамики преступности за десять лет. *Советское право*. 1928. № 1. С. 78–85.
47. Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки : зб. наук. праць / за ред. В. А. Смоля та ін. К. : Наук. думка, 2003. 888 с.
48. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів : зб. докум. і матеріалів / [кер. кол. упоряд. Р. Я. Пиріг]. К. : Політична Україна, 1990. 605 с.
49. Голодный М. А. Положительный опыт в организации законоподготовительных работ (по материалам Украинской ССР). *Ученые записки ВНИИСЗ*. М., 1970. Вып. 22. С. 65–78.
50. Голодный М. А. Система законопроектних органів на Україні у перші роки Радянської влади. *Радянське право*. 1968. № 3. С. 62–71.
51. Грингауз Ш. К вопросу об уголовном праве и правотворчестве масс в 1917 и 1918 гг. *Советское государство и право*. 1940. № 3. С. 80–91.
52. Гриневич Л. Стаття 127 КК УСРР як важіль боротьби з приватником в умовах розгортання надзвичайних заходів на початку 1928 р. URL: http://history.org.ua/JournALL/pro/pro_2011_20/8.pdf.
53. Грищук В. К. История кодификации законодательства развитого социализма (на материалах Украинской ССР) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 1985. 20 с.
54. Грищук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України : проблеми історії, методології та теорії : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08. К., 1992. 438 с.
55. Гурняк О. Г. Політико-правові засади репресій військовослужбовців в УРСР другої половини 30-х років XX століття : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2014. 229 с.

56. Дагель П. С. Роль уголовной репрессии в борьбе с преступностью в период развернутого строительства коммунизма (в свете учения В. И. Ленина об убеждении и принуждении) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук. 12.00.08. Л., 1962. 23 с.
57. Даниленко В. М. Касьянов Г. В., Кульчицкий С. В. Сталінізм на Україні : 20–30-ті роки. К. : Либідь, 1991. 344 с.
58. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. Р-64В3, оп. 1. Спр. 10.
59. Детков М. Г. Становление и развитие системы уголовных наказаний и их исполнение в отношении несовершеннолетних : исторический аспект. Вологда : ВИПЭ Минюста России, 2001. 26 с.
60. Дзейко Ж. О. Особливості становлення вітчизняної законодавчої техніки у радянський період в контексті кодифікації законодавства 1920-х років. *Наше право*. 2014. № 3. С. 13–21.
61. Директива НКЮ та Прокурора СРСР № 1096 від 31 лип. 1942 р. // 33 УРСР – 1934. – № 28. – Ст. 239.
62. Директива Прокурора СРСР № 13/18580с від 12 жовт. 1942 р. // 3 Архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. К., 2000. № 2/4 (13/15). С. 362–373.
63. Довбня О. А. Суспільно-політичні фактори змін у складі селянства УСРР у 1927–1932 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Донецьк, 2003. 273 с.
64. Доклад о работе УКК ВС РСФСР за 1925 г. // Еженедельник советской юстиции. 1927. № 3.
65. Дугин А. Н., Малыгин А. Я. Солженицын, Рыбаков: технология лжи. *Военно-исторический журнал*. 1991. № 7. С. 65–73.
66. Дурманов Н. Д. Освобождение от наказания по советскому праву. М. : Госюриздат, 1957. 80 с.
67. Жижленко А. А. Преступления против личности. Л. : Государственное из-во, 1925. 137 с.

68. Жук М. С. Институты российского уголовного права понятие, система и перспективы развития : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : 12.00.08. Краснодар, 2013. 62 с.

69. Забуттю не підлягає : нариси, спогади, оповідання : альманах. Ред.-упоряд. Є. О. Дубовик. Херсон : Ред. наук.-докум. сер. книг "Реабілітовані історією", 1994. 359 с.

70. Закомолдин Р. В. Становление отечественного военно-уголовного законодательства в советский период (1918-1991 гг.). URL <http://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-otechestvennogo-voenno-ugolovnogo-zakonodatelstva-v-sovetskiy-period-19181991-gg>.

71. Захарченко П. П. Історія держави і права України : підруч. К. : Атіка, 2004. 368 с.

72. Збірник законів та розпоряджень уряду України. 1933. № 1. Арт. 5.

73. Збірник узаконень та розпоряджень уряду України за 1927 рік : офіц. вид. Народного комісаріату юстиції. 1927. Ст. 58. С. 152–153.

74. 33 СРСР. – 1936. – № 15. – Ст. 128.

75. 33 УРСР. – 1930. – № 8. – Ст. 91.

76. 33 УРСР. – 1931. – № 6. – Ст. 54.

77. 33 УРСР. – 1932. – № 34–35. – Ст. 216.

78. 33 УРСР. – 1933. – № 18. – Ст. 216.

79. 33 УРСР. – 1933. – № 33. – Ст. 427.

80. 33 УРСР. – 1937. – № 57. – Ст. 210.

81. 33 УСРР. – 1930. – № 8. – Ст. 91.

82. 3У УСРР. – 1920. – № 1. – Ст. 3.

83. 3У УСРР. – 1929. – № 18. – Ст. 153-154.

84. 3У УСРР. – 1929. – № 24. – Ст. 197.

85. 3У УСРР. – 1929. – № 24. – Ст. 198.

86. 3У УСРР. – 1922. – № 36. – Ст. 554.

87. 3У УСРР. – 1927. – № 26–27. – Ст. 132.

88. ЗУ УССР. – 1931. – № 28. – Ст. 217.
89. ЗУ УССР. – 1932. – № 24. – Ст. 149.
90. Иванова Г. М. ГУЛАГ в системе тоталитарного государства. М. : МОНФ, 1997. 288 с.
91. Иванова Г. М. История ГУЛАГа 1918–1958 : социально-экономический и политико-правовой аспекты. Ин-т рос. истории РАН. М. : Наука, 2006. 438 с.
92. Из истории войск ВЧК и пограничной охраны (документы и материалы 1917–1921). Под ред. В. Е. Зубакова. – Л. : Министерство обороны Союза ССР, 1958. 522 с.
93. Известия ВЦИК. – 1923. – 10 июля.
94. Илло Д. А. Об особенностях развития института наказания в советском уголовном законодательстве. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2010. № 6. С. 201–204.
95. Илло Д. А. Основные тенденции развития института наказания в советском уголовном праве : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.08 . Рязань, 2011. 24 с.
96. Исаев М. М. Общая часть уголовного права РСФСР. Общ. ред. Д. М. Магеровский. Л. : Госюриздат, 1925. 199 с.
97. Исаев М. М. Понятие социальной опасности в основных началах уголовного законодательства Союза и союзных республик. *Советское право*. 1925. № 4. С. 55–61.
98. История развития уголовного законодательства Советского государства : сб. правовых актов 1917–1991 гг. / сост. Ю. А. Агафонов и др. – Краснодар : Краснодар. юрид. ин-т МВД России, 2000. 298 с.
99. История советского государства и права : в 3 кн. / под ред. А. П. Косицына и др. – М. : Наука, 1968.
- Кн. 1. 1968. 607 с.

100. История советского уголовного права (1917–1947) / [Герцензон А. А., Грингауз Ш. С., Дурманов Н. Д., Исаев М. М. и др.]. М. : Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. 466 с.

101. Іванова А. Ю. Порівняльно-правовий метод як методологічний інструментарій прихильників наукового напрямку «політики права» *АЛЬМАНАХ ПРАВА. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри* : наук.-практ. юрид. журн. / Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2012. Вип. 3. С. 161–164.

102. Калашникова А. И. Уголовный кодекс РСФСР 1926 года : концептуальные основы и общая характеристика : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ульяновск, 2009. 192 с.

103. Карпенко М. І., Чередник В.М. Історичні аспекти кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів. *Юридична наука*. 2011. № 4–5. С. 141–149.

104. Карпец И. И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : 12.00.08. Л., 1963. 31 с.

105. Касяненко Ю. Я. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. Енциклопедія історії України / [редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін.] ; НАН України ; Ін-т історії України. – К., 2005. – Т. 3 : Е–Й. 672 с.
URL:http://www.history.org.ua/?termin=Zbirnyk_zakoniv_tai_rozpor_robit_sel.

106. Кваша О. О. Соціологічна школа кримінального права / О. О. Кваша // *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / [редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К., 2001. – Т. 6. С. 560–561.

107. Керівні начала з кримінального права РСФРР : циркуляр від 4 серп. 1920 р. // *ЗУ УСРР*. – 1920. – № 22. – Ст. 438.

108. Колективізація і голод на Україні, 1929–1933 : зб. докум. і матеріалів / Упоряд. Г. М. Михайличенко, Є. П. Шаталіна ; відп. ред. С. В. Кульчицький. К. : Наук. думка, 1993. 736 с.

109. Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття) : [моногр.] : у 2 т.; Нац. ун-т «Остроз. акад.». К. : Острог, 2014

Т. 1 Освіта, наука, законодавство. 2014. 448 с.

110. Комуністична партія в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК : в 2 т. – К. : Політвидав України, 1976–1977.

Т. 1 : 1918–1941. 1976. 367 с.

111. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки : затв. Президією III Всеукр. з'їзду Рад від 14 берез. 1919 р. // ЗУ УСРР. – 1919. – № 19. – Ст. 204.

112. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки : затв. XI Всеукр. з'їздом Рад від 15 трав. 1929 р. . URL:<http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1929.html>.

113. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки. 1937 р.: прийнята 30 січ. 1937 р. URL:<http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>.

114. Кривоніс В. М. Соціальні функції органів “правопорядку” в період голодомору 1932–33 рр. в Україні. *Український історичний журнал*. 2004. № 1. С. 101–110.

115. Кримінальний кодекс РСФРР, 1927 р. URL:<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82>.

116. Кримінальний кодекс УРСР: за станом на 28 груд. 1960 р. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>.

117. Кримінальний кодекс УРСР. К. : Радянське будівництво і право, 1938. 320 с.

118. Кримінальний кодекс УРСР. М. : Юрвидав НКЮ СРСР, 1942. 340 с.

119. Кримінальний кодекс УСРР : в редакції від 8 черв. 1927 р.– Х. : Юридвидав Наркомюсту УСРР, 1927. 128 с.
120. Кримінальний кодекс УСРР : із змін. та доповн. на 25 трав. 1930 р. – Х. : Юрид. вид-во НКЮ УСРР, 1930. 128 с.
121. Кримінальний кодекс УСРР : прийнятий 1 лип. 1927 р. // 3У УСРР. – 1927. – № 26–27. – Ст. 132.
122. Кримінальний кодекс УСРР, 1922 р. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/1060/17>.
123. Кримінальний кодекс УСРР, 1927 р.: за станом на 1949 р. – К. : Держполітвидав, 1950. URL: <http://toloka.hurtom.com/viewtopic.php?t=42099>.
124. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР : в редакції 1927 р. – Офіц. вид. – Х. : Юрид. вид-во НКЮ УСРР, 1927. 123 с.
125. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР : за станом на 1 жовт. 1938 р. К. : Юрид. вид-во Наркомюсту СРСР, 1938. 168 с.
126. Крыленко Н. В. К реформе действующей судебной системы. *Еженедельник советской юстиции*. 1922. № 5. С. 2–3.
127. Крыленко Н. В. Ленин о суде и уголовной политике: к десятилетию со дня смерти. 1924–1934. М. : Советское законодательство, 1934. – 271 с.
128. Крыленко Н. В. Судостроительство в СССР. М. : Юрид. изд-во НКЮ, 1923. 406 с.
129. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. М. : Моск. ун-т, 1969. 232 с.
130. Кузьминець О. В. Калиновський В.С. Історія держави і права України : підруч. 2-е вид. – К. : Україна, 2002. 448 с.
131. Кульчицький С. В. Між двома війнами (1921–1939 рр.). К. : Альтернативи, 1999. 336 с.
132. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1 : Учение о преступлении: учеб. для вузов / под ред. доктора юрид. наук, проф.

Н. Ф. Кузнецовой и канд. юрид. наук, доцента И. М. Тяжковой. – М. : Зерцало-М, 2002. URL:<http://uport.inf.ua/snoski21660.html>.

133. Курський Д. І. Нове кримінальне право. *Пролетарська революція і право*. 1919. № 2–4 (12–14). С. 24–27.

134. Кучерявый Н. П. Ответственность за взяточничество по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1957. 188 с.

135. Ленин В. И. IX Всероссийский съезд Советов 23–28 декабря 1921 г. Полное собрание сочинений.[5-е изд.]. М., 1974. Т. 44 : Июнь 1921 – март 1922. С. 289–338.

136. Ленъ В. В., Шаніна Є.Г. Питання виконання довічного позбавлення волі як альтернативи смертної кари. *Право і суспільство*. 2013. № 3. С. 98–102.

137. Лисенко О. Є. Вронська Т.В. Друга світова як новий вимір терору та тероризму. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. : історичні нариси . Відп. ред. В. А. Смолій. К., 2002. С. 596–706.

138. Лист НКЮ СРСР № 18/28с від 15 листоп. 1941 р. // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К., 1994. – № 1. – С. 111–117.

139. Лихолат А. В. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917–1922 гг.). Л. : Госполитиздат, 1954. 650 с.

140. Ломако В. А. Применение условного осуждения. Харків : Вища школа, 1976. 126 с.

141. Люблинский П. И. Преступления в области половых отношений. М.-Л. : Л. Д. Френкель, 1925. 249 с.

142. Ляковська С. Діяльність органів ДПУ УСРР в сфері економіки в 1927–1928 рр.: за матеріалами відомчої статистики URL: [http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/41028/06 Lyaskovska.pdf?sequence=1](http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/41028/06_Lyaskovska.pdf?sequence=1).

143. Ляковська С. П. «Спекуляція» в контексті кримінальної політики Радянської держави в 1918–1928 рр. *Історичні і політологічні дослідження* : зб. наук. праць. Донецьк, 2008. № 1–2. С. 258–265.

144. Малицкий А. Чека и ГПУ. Х. : Путь просвещения, 1923. 50 с.
145. Малков В. П. Повторность преступлений (понятие и уголовно-правовое значение) / Б. С. Волков науч. ред. Казань : Казан. ун-т, 1970. 174 с.
146. Маньковський Б. С. Проблема відповідальності в уголовном праві. Л. : АН СРСР Інститут права., 1949. 123 с.
147. Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения. [2-е изд.]. М. : Политиздат, 1955–1974. –
Т. 8. 1957. 845 с.
148. Матвійчук В. К. Історія розвитку кримінального законодавства стосовно злочинів проти основ національної безпеки. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 139–151.
149. Меньшагин В. Д., Ромашкина П. С. Советское уголовное право. Общая часть : [учеб.]. М. : Госюриздат, 1962. 450 с.
150. Меньшагин В. Д. Дурманов Н. Д. Применение наказания по советскому уголовному праву. М. : Моск. ун-т, 1958. 313 с.
151. Мироненко А. Н., Бенько А. П. Создание рычагов силового давления на украинское общество на рубеже 20–30 годов. – К. : Ин-т государства и права АН Украины, 1992. 17 с.
152. Мироненко О. М., Бенько О. П. Проблемы законности на этапе новой экономической политики в Украине (1921–1927 гг.). К. : АН Украины; Ин-т государства и права, 1992. 25 с.
153. Михайленко П. П. Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР. Ч. 1. К. : АН УРСР, 1959. 436 с.
154. Місінкевич Л. Л. Політика радянської влади в Україні в 40-50-ті рр. ХХ століття. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2013. № 3 (47). С. 10–19.
155. На защите революции. Из истории Всеукраинской чрезвычайной комиссии. 1917–1922 гг. : сб. док. и материалов / [П. П. Бачинский (ред. кол.)]. К. : Политиздат Украины, 1971. 392 с.

156. Наумов А. В. Российское уголовное право : [курс лекций] : в 3 т. ; / Наумов А. В. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Вольтерс Клувер, 2007–.
Т. 3 : Особенная часть (главы XI–XX.), 2007. 635 с.
157. Немировский Э. Я. Советское уголовное право. Часть Общая и Особенная. [2-е изд., с изм. и доп.]. Одесса, 1926. 363 с.
158. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінця 1920-х–1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження : [моногр.]. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2003. 624 с.
159. О борьбе с обманом советского государства с обваровыванием потребителя: постан. ЦИК и СНК СРСР от 25 июля 1934 г. // СЗ СССР. – 1934. – № 41. – Ст. 325.
160. О борьбе с хищениями: декрет ВЦИК и СНК от 1 июня 1921 г. (було 1 черв. 1921 р. // СУ 1921 р. – № 49. – Ст. 230.
161. О борьбе со взяточничеством: декрет СНК РСФСР от 16 август. 1921 г. // СУ РСФСР. – 1921. – № 60. – Ст. 421.
162. О борьбе со спекуляцией предметами военного обмундирування: постановление Совета Труда и Оборона май 1920 р. // СУ СССР. – 1920. – № 39. – Ст. 215.
163. О борьбе со спекуляцией, хищениями на государственных складах, фальсификациями и другими злоупотреблениями на должности в хозяйственных и распределительных органах: декрет СНК от 21 октября 1919р. // СУ СССР. – 1919. – № 53. – Ст. 178.
164. О борьбе со спекуляцией: постан. ЦИК и СНК СРСР від 22 август. 1932 г. // СЗ СССР. – 1932. – № 65. – Ст. 375.
165. О введении военного положения на всех железных дорогах : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 15 апреля 1943 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1943. – № 15.
166. О введении военного положения на морском и речном транспорте : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 9 мая 1943 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1943. – № 18.

167. О внесении изменений и дополнений в Положение о воинских преступлениях : указ Президиума Верховного Совета СССР от 15 февраля 1957 г. // Бюллетень Верховного Суда СССР. – 1957. – № 5.

168. О военном положении : указ Президиума Верховного Совета СССР от 22 июня 1941 г. // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. – июль 1956 г / под ред. канд. юрид. наук Ю. И. Мандельштама. – М., 1956. – С. 213–215.

169. О всеобщей воинской обязанности: закон Верховного Совета СССР от 1.09.1939 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1939. – № 32.

170. О Всероссийской Чрезвычайной Комиссии: постан. ВЦИК РСФСР от 20 декабря 1917 г. // СУ РСФСР. – 1918. – № 12. – 791 с.

171. О дополнении Положения о преступлениях государственных статьями об измене родине : Постановление ЦИК СССР от 8.06.1934 г. : URL:<http://www.memorial.krsk.ru/DOKUMENT/USSR/340608.htm>.

172. О Дополнении Уголовного Кодекса РСФСР статьями 111-А и 129-А : постановление ВЦИК и РНК РСФСР от 9 сентября 1929 г. // СУ РСФСР. – 1929. – № 72. – Ст. 705.

173. О дополнении уголовных кодексов союзных республик статьей об ответственности за обворовывание потребителя и обман и обман Советского государства: совместное постановление ЦИК и СНК СССР от 25 июля 1934 г. URL: ru.wikisource.org/wiki/Постановления_Центрального_Исполнительног_о_Комитета_СССР.

174. О замене продовольственной и сырьевой разверстки натуральным налогом : декрет ВЦИК РСФСР от 21 марта 1921 г. // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1921 г. – 11 апреля 1921. – № 26. – Ст. 147.

175. О запрещении убоя лошадей и об ответственности за незаконный убой и хищническую эксплуатацию лошади : постановление ЦИК и СНК СССР от 7 декабря 1931 г. // СЗ СССР. – 1931. – № 71. – Ст. 474.

176. О карательной политике и состоянии мест заключения : постанов. ВЦИК и Совнаркома РСФСР от 26 марта 1928 г. // СУ РСФСР. – 1930. – № 5. – Ст. 63.

177. О квалификации контрреволюционных террористических высказываниях : директива НКЮ СССР № 13 от 15 апреля 1938 г. // 3 Архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К., 1994. – № 1. – С. 94–97.

178. О квалификации преступных лиц, перешедших на службу к немецко-фашистским оккупантам в районах временно занятых врагом : приказ Прокурора Союза ССР от 15 мая 1942 г. № 46 сс // 3 Архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К., 1994. – № 1. – С. 229–239.

179. О мерах борьбы с хищениями из государственных складов и должностными преступлениями, способствующими хищениям : декрет ВЦИК и СНК РСФСР // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1921 г. – 2 сентября 1921 - № 49. – Ст. 262.

180. О мерах наказания для немецко-фашистских злодеев, виновных в убийствах и истязаниях советского гражданского населения и пленных красноармейцев, для шпионов, изменников родины из числа советских граждан и для их пособников : Указ Президиума Верховного Совета СССР № 39 от 19 апреля 1943 г. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki/>

181. О мерах наказания для немецко-фашистских злодеев, виновных в убийствах и истязаниях советского гражданского населения и пленных красноармейцев, для шпионов, изменников родины из числа советских граждан и для их пособников : указ Президиума Верховного Совета СССР от 19 апреля 1943 г. № 39/ URL: <https://ru.wikisource.org/wiki>.

182. О мерах по искоренению дезертирства : постановление Совета труда и обороны от 3 июня 1919 г. // СУ РСФСР. – 1919. – № 25. – Ст. 78.

183. О мероприятиях по пресечению распространения среди населения провокационных слухов в связи с военной обстановкой : директива НКГБ СССР № 152 от 28 июня 1941 г. URL: <http://mozohin.ru/article/a-99.html>.

184. О местностях, объявленных на военном положении : декрет ВЦИК и Совета Труда и Оборона от 4 ноября 1920 года // СУ РСФСР. – 1920. – № 89. – Ст. 454.

185. О национализации сахарных заводов : декрет Раб.-Крестьян. Правительства Украины от 16 января 1919 опубликован в Известия Украинского ЦИК и Харьковского губисполкома. – 1919. – № 21. – 16 января // Сборник узаконений и розпоряжений – 1919. – № 3. – Ст. 25.

186. О переводе на военное положение рабочих, служащих и инженерно-технических работников в близких к фронту районах: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 29 сентября 1942 г. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki/>

187. О порядке образования, хранения и расходования запасных капиталов кооперации : постановление ЦИК и СНК СССР от 23 мая 1928 г. // СЗ СССР. – 1928. – № 34. – Ст. 298.

188. О признании контр-революционным действием всех попыток присвоить себе функции государственной власти : Постановление ВЦИК от 5 января 1918 р. // СУ. – 1918. – № 14. – Ст. 215.

189. О советском строительстве : постан. V Всеукраинского съезда Советов от 1 марта 1921 г. // Съезды советов в документах. 1917–1936 гг. : [в 3 т.]. – М., 1960. – Т. 2. – С. 90–94.

190. О спекуляции : декрет СНК от 22 июля 1918 г. // СУ РСФСР – 1918 гг. – № 54. – Ст. 605.

191. О суде : декрет СНК РСФСР от 20 июля 1918 г. № 3 // СУ РСФСР. – 1918. - № 52. – Ст. 539.

192. Об ограничении прав по судебным приговорам : декрет СНК РСФСР от 5 мая 1921 г. // СУ. – 1921. - № 39. – Ст. 209.

193. Об основах дисциплинарного законодательства Союза ССР и Союзных республик : постановление ЦИК и СНК от 13 октября 1929 г. // СЗ СССР – 1929 – N 75. – ст. 723.

194. Об ответственности за нарушение декретов о натуральных налогах и обмен : декрет СНК от 15 июля 1921 г. // СУ СССР. – 1921. – № 55. – Ст. 134.

195. Об ответственности за разглашение государственной тайны и за утрату документов, содержащих государственную тайну: указ Президиума Верховного Совета СССР от 15 ноября 1943 г. URL:<https://ru.wikisource.org/wiki/>.

196. Об ответственности за хищения горючего в МТС и совхозах: указ Президиума Верховного Совета СССР от 23 июня 1942 г. // URL: <https://ru.wikisource.org/wiki>.

197. Об ответственности начальствующего и рядового состава военизированной охраны предприятий и военизированной пожарной охраны НКВД СССР за преступления по службе: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 27 января 1944 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1944. – № I.

198. Об ответственности рабочих и служащих предприятий военной промышленности за самовольный уход с предприятий: указ Президиума Верховного Совета СССР от от 26 декабря 1941 года URL:<http://www.alppp.ru/law/ugolovnoe-pravo--ispolnenie-nakazaniy/16/ukaz-prezidiuma-vs-sssr-ot-26-12-1941.html>.

199. Об отсрочке исполнения приговоров в отношении работников железнодорожного и водного транспорта: указ Президиума Верховного Совета СССР от 27 февраля 1942 г. URL:<https://ru.wikisource.org/wiki>.

200. Об охране имущества государственных предприятий, колхозов и кооперации и укреплении общественной (социалистической) собственности : постанов. ЦИК и СНК СССР от 7.08.1932 г. // СЗ СССР. – 1932. – № 62. – Ст. 360.

201. Об убое лошадей на мясо : декрет СНК РСФСР от 22.02.1919 г. URL:<http://www.bestpravo.ru/sssr/eh-praktika/g6v.htm>.

202. Об уголовной ответственности за воинские преступления : закон СССР от 25.12.1958 URL:<http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss6069.htm>.

203. Об уголовной ответственности несовершеннолетних : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 31 мая 1941 г. // Ведомости Верховного Совета СССР – 1941 – № 25.

204. Об утверждении положения об исправительно-трудовых лагерях: постановление СНК СССР от 07.04.1930 г. // СЗ СССР. – 1930. – № 22. – Ст. 248.

205. Окіпнюк В. Т. Державне політичне управління УСРР (1922–1934 рр.): історико-юридичний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01, К. 2001. 259 с.

206. Окіпнюк В. Т. Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. / Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К., 2001.

Т. 6. – 2001. – С. 403–404.

207. Олійник О. І. Народний комісаріат внутрішніх справ України 1917–1941 рр. Організація та діяльність. (Історико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2000. 230 с.

208. Онищенко Н. Н. Становление и развитие источников советского права на Украине. Отв. ред. Н. И. Козюбра; АН УССР ; Ин-т государства и права. К. : Наукова думка, 1988. 112 с.

209. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне : сб. док. : [в 8 т.]. М. : Русь, 2000. –

Т. 2, кн. 1 : Начало (22 июня – 31 августа 1941 года). 2000. 718 с.

210. Основные начала уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик: постановление ЦИК СССР от 31 октября 1924 г.// СУ СССР. – 1924. – № 24. – Ст. 205.

211. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик : по состоянию на 8 апреля 1989 г. М. : Юрид. лит., 1989. 20 с.

212. Пионтковский А. А. Система Особенной части уголовного права. *Советское право*. 1926. № 2. С. 23–39.
213. Пионтковский А. А. Уголовное право РСФСР : Часть общая. М. : Госиздат, 1925. 238 с.
214. Пионтковский А. А. Курс советского уголовного права : в 6 т. : Часть общая. Редкол. : А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, В. М. Чхиквадзе. М. : Наука, 1970– .
Т. 2 : Преступление. 1970. 516 с.
215. Пионтковский А. А. Советское уголовное право. Т. 2 : Особенная часть. М., Л. : Государственное издательство, 1928. 428 с.
216. Платонова Н. В., Вронська Т.В. Архівні матеріали НКВС і ДПУ у фондах Державного архіву МВС України. *Голод 1932–1933 років в Україні: причини і наслідки* : [зб. наук. праць / за ред. В. А. Смолія та ін.]. – К., 2003. – С. 26–41.
217. Плеханов А. М. ВЧК-ОГПУ : Отечественные органы государственной безопасности в период новой экономической политики. 1921–1928. М. : Кучково поле, 2006. 704 с.
218. Повернення з небуття: документи і матеріали про жертви сталінського свавілля у Дніпропетровському університеті / [ред. кол. : В. В. Іваненко, В. Ф. Прісняков та ін.]. Дніпропетровськ : Промінь, 1995. 166 с.
219. Познышев С. В. Основные вопросы учения о наказании / Познышев С. В. – М., 1925. – 192 с.
220. Положение о воинских преступлениях : постановление ЦИК и СНК СССР от 27 июля 1927 года // СЗ СССР. – 1927. – № 50. – Ст. 505.
221. Положение о пенсиях и пособиях по социальному страхованию: постановление ЦИК и СНК СССР от 13 февраля 1930 года // СЗ СССР. – 1930. – № 11. – Ст. 131.
222. Положение о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для союза сср опасных преступлениях против

порядка управління): постан. ЦИК ССРСР от 25 февраля 1927 г. // СЗ ССРСР. – 1927. – Ст. 123.

223. Положение о революционных Военных Трибуналах : декрет ВЦИК от 20 ноября 1919 г. // СУ РСФСР. – 1919. - № 58 – Ст.ст. 134, 549.

224. Постанова ВУЦВК і РНК УРСР від 5 жовт. 1930 р. // ЗЗ УРСР. – 1930. – № 24. – Ст. 227.

225. Потемкина А. Т. Очерки по истории российского уголовного права : учеб. пособ. М. : Рос. акад. адвокатуры им. Ф. Н. Плевако, 2001. 158 с.

226. Правда через роки... : статті, спогади, документи. Донецьк, 1995–2002. Вип. 1–6.

227. Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929–1941) / [Усенко І. Б., Мироненко О. М., Чехович В. А., та ін.] ; за ред. О. М. Мироненка, І. Б. Усенка. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 220 с.

228. Преступления против военной службы : [учеб. для вузов] / под ред. Н. А. Петухова. – М. : НОРМА, 2002. 208 с.

229. Приказ Народного Комиссара Обороны Союза ССР от 28 июля 1942 р. № 227 URL: <http://www.antifaschistische-linken.tk/post/index-291.html>.

230. Приказ Прокуратуры СССР от 25 июля 1944 г. // Социалистическая законность. – 1944. – № 7–8. – С. 43.

231. Пристайко В., Шаповал Ю Справа “Спілки Визволення України”. Невідомі документи і факти. К. : Інтел, 1995. 448 с.

232. Про боротьбу з розкраданням вантажів на державних складах і при транспортуванні вантажів залізничним, водним і гужовим транспортом : постан. ВУЦВК і РНК УСРР від 15 черв. 1921 р. // ЗУ УСРР. – 1921. – № 11. – Ст. 311.

233. Про введення в дію Кримінального кодексу УСРР в редакції 1927 г.: постан. ВУЦВК від 8 черв. 1927 р. // ЗУ УСРР. – 1927. – № 26–27. – Ст. 131.

234. Про відповідальність за продаж, розкрадання і недбайливу охорону солі : декрет РНК УСРР від 18 жовт. 1921 р. // ЗУ УСРР. – 1921. – № 21. – Ст. 598.

235. Про заборону угод з нерухомістю : постан. РНК УСРР від 9 черв. 1920 р. // ЗУ УСРР. – 1919. – № 21. – Ст. 227.

236. Про заходи боротьби з посадовими злочинами : постан. РНК УСРР від 22 лип. 1921 р. // ЗУ УСРР. – 1921. – № 14. – Ст. 383.

237. Про караність руйнування шляхів сполучення : декрет РНК УСРР від 2 квіт. 1919 р. // ЗУ УСРР. – 1919. – № 34. – Ст. 387.

238. Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і суспільного майна: указ Верховної Ради СРСР від 4 черв. 1947 р. URL: <http://toloka.hurtom.com/viewtopic.php?t=42099>.

239. Про однакове розуміння деяких найважливіших злочинів і про їх підсудність : циркуляр НКЮ УРСР від 5 березень 1921 р. // Сборник циркуляров НКЮ с 1-го декабря 1921 г. по 1-е июля 1922 г. – Х., 1922. – Вып. 4. – 136 с.

240. Про організацію боротьби з бандитизмом : постан. РНК УСРР від 29 січ. 1921 р. // ЗУ УСРР. – 1921. – № 2. – Ст. 45.

241. Про організацію боротьби з бандитизмом : постан. РНК УСРР від 29 січ. 1921 р. // Комуніст. – 1920. – 26 жовтня.

242. Про посилення охорони телеграфної мережі і про караність її умисного пошкодження : декрет РНК УСРР від 2 квіт. 1919 р. // ЗУ УСРР. – 1919. – № 34. – Ст. 388.

243. Про псування залізничних шляхів, телеграфних і телефонних проводів : постан. РНК УСРР від 9 черв. 1920 р. // ЗУ УСРР. – 1920. – № 19. – Ст. 368.

244. Про хабарництво і незаконні побори : декрет РНК УРСР від 30 квіт. 1919 р. // Известия ВУЦИК – 1919. – № 30 (57). – 30 квітня.

245. Расстрел по разнарядке. *Труд.* – 1992. – 4 июня. – С. 1–2.

246. Реабілітація репресованих : законодавство та судова практика : зб. докум. / під ред. В. Т. Маляренка. К. : Юрінком, 1997. 461 с.
247. Решення V Всеукраїнського з'їзду Рад від 5 берез. 1921 р. // Сборник циркуляров НКЮ. Х., 1922. С. 85–88.
248. Рішення V-го Всеукраїнського з'їзду Рад від 5 берез. 1921 р. // Съезды Советов в документах. М., 1960. Т. 2. 287 с.
249. Рогожин А. И. Законодательная деятельность УССР в период проведения Великой Октябрьской социалистической революции и в период иностранной военной интервенции и гражданской войны. *Сборник по истории Советского государства и права УССР*. Х., 1954. С. 59–67.
250. Рогожин А. И. Очерк истории социалистической законности УССР в период иностранной военной интервенции и гражданской войны. Х. : Харьк. гос. ун-т им. А. М. Горького, 1963. 120 с.
251. Рогожин А. И. Процессуальное право УССР в период военной интервенции и гражданской войны : [конспект лекции по истории государства и права УССР]. Х. : Харьк. юрид. ин-т, 1966. 158 с.
252. Романець Н. Р. Репресії проти колишніх куркулів. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя. 2012. С. 1–5.
253. Сабуров И. В. Предварительное расследование в органах ВЧК / Сабуров И. В. М., 1974. 167 с.
254. Сахаров А. Б. Ответственность за должностные злоупотребления по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1956. 211 с.
255. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. 1917–1952 гг. / под ред. проф. И. Т. Голякова. М. : Госюриздат, 1953. 463 с.
256. Сборник Законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР, 1938-1944 гг. М. : Ведомости Верхов. Совета СССР, 1945. 358 с.

257. Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий / [сост. Е. А. Зайцев]. – М. : Республика ; Верховный Совет Российской Федерации, 1993. 223 с.

258. Сборник материалов, по истории социалистического уголовного законодательства (1917–1937 гг.) : [учеб. пособ.]. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. 371 с.

259. Сборник постановлений Пленума и определений коллегий Верховного суда Союза ССР : (1938 г. и первое полугодие 1939г.) / ред. И. Т. Голяков. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. 200 с.

260. Сборник постановлений, инструкций, циркуляров центральных органов УССР по административной деятельности. Х. : НКЮ УССР, 1925. 189 с.

261. Сборник циркуляров по НКЮ с 1-го декабря 1921 г. по 1-е июля 1922 г. Х. : НКЮ УССР, 1922. Вып. 4. 136 с.

262. Сергеева Т. Л. Борьба с подлогами документов по советскому уголовному праву. М. ; Л. : АН СССР ; Ин-т права, 1949. 146 с.

263. Сергеева Т. Л. Советское уголовное право в борьбе с бесхозяйственностью и расточительством. М. : АН СССР ; Ин-т права им. А. Я. Вышинского, 1955. 230 с.

264. СЗ СССР. – 1930. – № 15. – Ст. 159.

265. СЗ СССР. – 1934. – № 1. – Ст. 78.

266. СЗ СССР. – 1934. – № 48. – Ст. 370.

267. СЗ СССР. – 1935. – № 1. – Ст. 4.

268. Смолицкий Г. Р. Должностные преступления. М. : Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1947. 68 с.

269. Собрание Законов и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства СССР. – 1932. – № 84. – Арт. 516.

270. Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939 : док. и материалы : в 4 т. / под ред. А. Береловича, В. Данилова. – М. : РОССПЭН, 2000 –.

Т. 1. : 1918–1922. 2000. 864 с.

271. Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939 : док. и материалы : в 4 т. / под ред. А. Береловича, В. Данилова. – М. : РОССПЭН, 2000– .

Т. 2. : 1923–1929. 2000. 1168 с.

272. Советское право в период Великой Отечественной войны : в 2 т. / Всесоюз. ин-т юрид. наук М-ва юстиции СССР. – М. : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1948. – Ч. 2 : Уголовное право. Уголовный процесс / под ред. И. Т. Голякова. 214 с.

273. Солнцев К. И. Уголовное право. Особенная часть : Воинские преступления : [учеб.] / Солнцев К. И. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. 72 с.

274. Соловей Д. Ю. Законодавство про кримінальну відповідальність як засіб репресій в УСРР (УРСР) у 20-х роках ХХ ст. *Митна справа*. Львів, 2013. Спец. вип. № 2. С. 409–414.

275. Соловей Д. Ю. Заходи соціального захисту у законодавстві про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) у 20-50-х роках ХХ століття. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)* : тези доп. V-ої міжвуз. наук.-теорет. конф., (м. Київ, 21 листоп. 2014 р.) / [ред. кол. : В. В. Черней, М. В. Костицький, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. К., 2014. С. 91–93.

276. Соловей Д. Ю. Тенденції розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УРСР в 30-х роках ХХ ст., зумовлені змінами політичного курсу УСРР (УРСР). *Митна справа*. Львів, 2014. Ч. 2, кн. 2. С. 534–539.

277. Соловей Д. Ю. Трансформація законодавства про кримінальну відповідальність УРСР в 40-х роках ХХ ст., зумовлені воєнною обстановкою. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Херсон, 2014. Вип. 2, т. 1. С. 76–81.

278. Соловьев А. Д. Вопросы применения наказания по Советскому уголовному праву : законодательство и судебная практика. М. : Госюриздат, 1958. 204 с.

279. Справочник по вопросам судебной практики. Циркуляры, приказы и постановления НКЮ СССР, НКЮ РСФСР, Верховсуда СССР и Верховного суда РСФСР : по сост. на 15 августа 1937 г. / [сост. : С. С. Аскарханов, А. Н. Иодковский]. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1937. 280 с.

280. Статистика Донбасса. Ежемесячный бюллетень Донецкого губернского статистического бюро в г. Бахмуте. – Бахмут, 1923. № 3 (12).

281. Стенограммы IV-го Всероссийского съезда деятелей советской юстиции (26-30 января 1922 г.) // Материалы Наркомюста. М., 1922. № 16–17. С. 2.

282. Стручков Н. А. Условно-досрочное освобождение от наказания / Стручков Н. А. М. : Госюриздат, 1961. 47 с.

283. СУ РСФСР. – 1918. – № 10. – Ст. 112.

284. СУ РСФСР. – 1919. – № 1. – Ст. 71.

285. СУ РСФСР. – 1919. – № 59. – Ст. 271.

286. СУ РСФСР. – 1920. – № 1. – Ст. 82.

287. СУ РСФСР. – 1920. – № 13. – Ст. 81.

288. СУ РСФСР. – 1920. – № 19. – Ст. 106.

289. СУ РСФСР. – 1920. – № 59. – Ст. 272.

290. СУ РСФСР. – 1920. – № 66. – Ст. 298.

291. СУ РСФСР. – 1921. – № 40. – Ст. 91.

292. СУ РСФСР. – 1927. – № 28. – Ст. 198.

293. СУ СССР. – 1934. – № 48. – ст. 370.

294. СУ УССР. – 1921 – №10. – Ст. 270.

295. СУ УССР. – 1927. – № 57–59. – Ст. 232.

296. Сулейманов А. А. Первый уголовный кодекс РСФСР : концептуальные основы и общая характеристика : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ульяновск, 2006. 194 с.

297. Съезды Советов Союза ССР, Союзных и автономных Советских социалистических Республик. 1917 – 1936 : сб. док. : [в 3 т.]. – М. : Юрид. лит., 1960. –

Т. 2 : 1917–1922. 1960. 614 с.

298. Сыч К. А. Уголовное наказание и его состав: теоретико-методологические аспекты исследования : дисс. ... доктора юрид. наук : 12.00.08. Рязань. 2001. 408 с.

299. Таганцев Н. С. Русское уголовное право : [в 2 т.]. Тула : Автограф, 2001. –

Т. 1. – 2001. 800 с.

300. Танцюра В. І. Політична історія України : [навч. посіб.]. 2-ге вид., доповн. К. : Академвидав, 2008. 552 с.

301. Тенчов Э. С. Специальные виды освобождения от уголовной ответственности : [учеб. пособ.]. Иваново : Ивановск. гос. ун-та, 1982. 47 с.

302. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України : [навч. посіб.]. Львів : Ліга-Прес, 2007. 90 с.

303. Тоскина Г. Н. Становление и развитие системы наказаний в уголовном праве России и СССР в 1917 – 1926 гг. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ульяновск, 2005. 203 с.

304. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание : 1927–1939 : документы и материалы : в 5 т. / [Данилов В. и др. (ред.)]. М. : Российская политическая энциклопедия, 1999. –

Т. 1 : май 1927 – ноябрь 1929. 1999. 880 с.

305. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание : 1927–1939 : документы и материалы : в 5 т. / [Данилов В. и др. (ред.)]. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2000. –

Т. 2 : ноябрь 1929 – декабрь 1930. 2000. 927 с.

306. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание : 1927–1939 : документы и материалы : в 5 т. / [Данилов В. и др. (сост.) ; отв. ред. И. Зеленин]. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2001. –

Т. 3 : конец 1930–1933. 2001. 1008 с.

307. Трайнин А. Уголовное право. Особенная часть: Должностные и хозяйственные преступления. Всесоюз. ин-т юрид. наук. М. : Юриздат НКЮ СССР, 1938. 136 с.

308. Трайнин А. Н. Десять лет советского уголовного законодательства (итоги и перспективы) / *Право и жизнь*. 1927. № 8–10.

309. Трайнин А. Н. Уголовное право Р.С.Ф.С.Р : Часть Особенная. Преступления против государства и социального порядка. Л. : Госиздат, 1925. 256 с.

310. Туркот М. С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Х., 2007. 20 с.

311. Уголовный кодекс РСФСР : сост. на 1 июня 1922 г. // СУ РСФСР. – 1922. – № 15. – Ст. 153.

312. Уголовный кодекс УССР, 1927. – Х. : Юрид. из-во НКЮ УССР, 1927. – 135 с.

313. Уголовное уложение // Свод законов Российской империи. – СПб., 1909. – Т. 15. – 148 с.

314. Уголовный кодекс : науч.-попул. практ. комментарий / под ред. М. Н. Гернета, А. Н. Трайнина. М. : Право и Жизнь, 1925. 460 с.

315. Уголовный кодекс РСФСР : в ред. от 5 марта 1926 г. // СУ РСФСР. – 1926. – № 80. – Ст. 600.

316. Уголовный кодекс РСФСР [Электронный ресурс] : по сост. на 27 октября 1960 г. URL:http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8627.

317. Уголовный кодекс Украинской ССР // Уголовное законодательство СССР и союзных республик. Основные законодательные акты : сб. / под ред. проф. Д. С. Карева. М., 1957. 532 с.
318. Уголовный кодекс УССР – Х. : Юрид. изд-во Наркомюст УССР, 1925. – 101 с.
319. Уголовный кодекс УССР : утв. ВУЦИК 23 августа 1922 г. – Х. : Наркомюст УССР, 1922. 50 с.
320. Уголовный кодекс УССР : сост. на 1 ноября 1924 г. – Х. : Юрид. изд-во Наркомюст УССР, 1925. 104 с.
321. Усенко И. Б. Первая кодификация законодательства Украинской ССР / Усенко И. Б. – К. : Наукова думка, 1989. 120 с.
322. Усенко І. Б. Україна в роки НЕПу: доля курсу на революційну законність. Х. : Ун-т внутр. справ, 1995. 74 с.
323. Утевский Б. С. Вина в советском уголовном праве. М. : Госюриздат, 1950. 319 с.
324. Утевский Б. С. Общее учение о должностных преступлениях. Всесоюз. ин-т юрид. наук Министерства юстиции СССР. М. : Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. 440 с.
325. Утевский Б. С., Исаев М. М., Карев Д. С. Советское право в период Великой Отечественной войны. Под ред. И. Т. Голякова; Всесоюз. ин-т юрид. наук Министерства юстиции СССР. – М. : Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. Ч. 2 : Уголовное право ; Уголовный процесс. 1948. 215 с.
326. Утевский Б. С. Уголовное право. Всесоюз. ин-т юрид. наук Министерства юстиции СССР. М. : Госюриздат, 1949. 212 с.
327. Ухвала Судової колегії у кримінальних справах Верховного суду СРСР від 11 квіт. 1942 р. по справі Гладішева. *Судова практика*. 1942. Вип. 1. С. 10.
328. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : [навч. посіб.]. К. : Центр навчальної літератури, 2004. 362 с.

329. Фролов Ю. О. Розвиток виправно-трудоного права Української РСР. *Основні етапи розвитку української радянської держави і права за 50 років*. К., 1975. С. 168–171.

330. Халфин В. С. Растрата среди должностных пре ступлений. Растраты и растратчики. М., 1926. 189 с.

331. Хрестоматія з історії держави і права : навч. посіб. / [упоряд. : А. С. Чайковський (керівник), О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс та ін.]. К. : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

332. Хряпінський П. Є. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : [навч. посіб.]. К. : Центр учбової літератури, 2008. 192 с.

333. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 539, оп. 2, Спр. 241. Інструкція НКВС відносно діяльності Особливої комісії при НКВС від 23 листоп. 1923 р., арк. 16 (зв.)

334. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3204, оп. 1. Спр. 41. Коротка інструкція по боротьбі з бандитизмом і куркульськими повстаннями : затв. РНК УСРР від 20 квіт. 1920 р., арк. 5, 6.).

335. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3204, оп. 1. Спр. 3. Коротка інструкція по боротьбі з бандитизмом : затв. РНК УСРР і ЦК КП(б)У від 8 груд. 1920 р., арк. 24, 258.

336. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 2, оп. 2. Спр. 907. Щодо затвердження Інструкції по адміністративній висилці : наказ № 37 Наркома внутрішніх справ та голови ДПУ УСРР від 2 лют. 1923 р., арк. 15.

337. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 8, оп. 1. Спр. 964. Про адміністративну висилку : постан. ВУЦВК УСРР від 6 верес. 1922 р., ар к. 88.

338. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 2, оп. 1. Спр. 572. Про зміни і доповнення до

Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки : постан. ВУЦВК листоп. 1920 р., арк. 2.

339. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1, оп. 7. Спр. 2. Про зміну Конституції (Основного Закону) Української Соціалістичної Радянської Республіки : постан. XII Всеукраїнського з'їзду Рад від 04 берез. 1931 р., арк. 49, 54.

340. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1, оп. 3. Спр. 45. Проект Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки, арк. 31, 31 зв., 32 зв.

341. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 2, оп. 1. Спр. 460, арк. 98.

342. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 8, оп. 1. Спр. 158, арк. 71–72.

343. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 8, оп. 1. Спр. 156, арк. 40–41.

344. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1, оп. 24. Спр. 4088, арк. 140.

345. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1, оп. 24. Спр. 4088, арк. 142.

346. Центральний державний архів громадських об'єднань України. 1919. Ф. 2с/ 2, оп. 1. Спр. 15. Про суд : декрет робітничо-селянського уряду УСРР від 14 лют. 1919 р., арк. 108.

347. Центральний державний архів громадських об'єднань України. 1919. Ф. 2с/ 2, оп. 1. Спр. 22. Про хабарництво і незаконні побори : декрет РНК УРСР від 30 квіт. 1919 р., арк. 113.

348. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1, оп. 24. Спр. 4088. Про амністію радянських громадян, які співпрацювали з окупантами в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. : указ Президії Верховної Ради СРСР від 17 верес. 1953 р., арк. 142.

349. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1, оп. 24. Спр. 2833. Про дострокове звільнення засуджених з місць ув'язнення : указ Президії Верховної Ради СРСР від 3 верес. 1953 р., арк. 54–55.

350. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1, оп. 6. Спр. 408. Про розробку проекту Конституції УСРР : постан. Політбюро ЦК КП(б)У від 29 черв. 1936 р., арк. 214.

351. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1, оп. 20. Спр. 7078. Проект Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки 1936 р., арк. 1, 4.

352. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1, оп. 20. Спр. 138. Рішення РНК УСРР про створення інституту п'яти і десятихатників від 23 серп. 1920 р., арк. 152, 153.

353. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1, оп. 24, Спр. 4087. Про амністію : указ Президії Верховного Совета СССР від 27 берез. 1953 р., арк. 491–492.

354. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 39, оп. 4. Спр. 193. «О мерах борьбы с хищническим убоем скота» : Постановление ЦИК и Совнаркома СССР от 16 января 1930 г., арк. 19.

355. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 590, оп. 1. Спр. 265, арк. 6.

356. Циркуляр Кассационного отдела при ВЦИК от 6 октября 1918 г. // Известиях ВЦИК. – 1918. – № 217. – 6 сентября.

357. Ченцов В. В. Органи державної безпеки в системі комуністичної диктатури. *Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси* : [зб. наук. праць / відп. ред. В. А. Смолій та ін.]. К., 2002. С. 225–242.

358. Чехович В. А. Победа Великого Октября и становление государственного союза советских республик (1917–1922): Наук. думка, 1986. 167 с.

359. Чуваков О. А. Кримінальне право в Україні (1917-1922 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2003. 195 с.
360. Чхиквадзе В. М. Советское военно-уголовное право. М. : Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. 452 с.
361. Шакур В. І. Історичні витоки сучасного кримінального права. *Актуальні питання історії органів внутрішніх справ України. Проблеми правового забезпечення діяльності міліції України (історико-правовий аспект)* : зб. наук. праць. К., 2010. С. 12–17.
362. Шаповал Ю. І. Україна 20-50-х років : сторінки неписаної історії. К. : Наук. думка, 1993. 352 с.
363. Шаповал Ю. Пристайко В., Золотарьов В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні : особи, факти, документи. К. : Абрис, 1997. 608 с.
364. Шаповал Ю. І. Золотарьов В. А. Всеволод Балицький. Особа, час, оточення. К. : Стилос, 2002. 468 с.
365. Шаповал Ю. І. Повелительная необходимость : рік 1932-й. *Голодомор 1932–1933 років як величезна трагедія українського народу* : матер. Всеукр. наук. конф., (Київ, 15 лист. 2002 р.) / МАУП. К., 2003. С. 69–79.
366. Шаргородський М. Д. Наказание, его цели и эффективность. Ленингр. гос. ун-т, 1973. 160 с.
367. Шармар О. М. Роль органів ВУНК, ДПУ НКВС УСРР (УРСР) у здійсненні політики держави на селі (1919 – 1939 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01, К. 2008. 216 с.
368. Шармар О. М., Бабаніна В. В. Виникнення та розвиток законодавства України про кримінальну відповідальність. *Митна справа*. Львів, 2012. № 1. С. 82–89.
369. Швеков Г. В. Первый советский уголовный кодекс. М. : Высшая шк., 1970. 208 с.

370. Шишов О. Ф. О соотношении уголовного наказания и мер общественного воздействия в свете Программы КПСС. *Советское государство и право*. 1962. № 6. С. 77–86.

371. Эстрин А. Должностные преступления. М. : Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1928. 108 с.

372. Юридичний словник-довідник / ред. Ю. С. Шемшученко. К. : Феміна, 1996. 696 с.

373. Яковлев А. М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву (понятие и ответственность) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд юрид. наук . 12.00.08. М., 1956. 15 с.

374. Яшинова Н. Ф. Вопросы назначения наказания при совокупности преступлений по советскому уголовному праву : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук. Харків, 1951. 16 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор

 С.Д. Гусарєв

10. 01. 2017

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача кафедри історії держави та права НАВС Солов'я Дениса
Юрійовича на тему: «Еволюція законодавства про кримінальну
відповідальність УСРР (УРСР) (1919–1959 рр.)» на здобуття наукового
ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія
та історія держави і права; історія політичних і правових учень
в навчальний процес Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: начальника відділу організації науково-дослідної роботи, кандидата юридичних наук, доцента Брателя С.Г. (голова комісії); завідувача кафедри історії держави та права НАВС, кандидата юридичних наук, доцента Шкуратенко О.В.; доцента кафедри кримінального права, кандидата юридичних наук, доцента Смаглюка О.В. склала цей акт про те, що комісією вивчені матеріали, підготовлені здобувачем кафедри історії держави та права Національної академії внутрішніх справ Солов'єм Д.Ю. у рамках дисертаційного дослідження «Еволюція законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919–1959 рр.)» за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Члени комісії дійшли висновку про те, що представлені здобувачем Солов'єм Денисом Юрійовичем матеріали дослідження та опубліковані наукові статті щодоеволюції законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919–1959 рр.) в обсязі 2,8 д.а.:

1) виявили належний науковий рівень, ґрунтуються на значній кількості опрацьованих автором під час дослідження законодавчих, наукових та архівних джерел;

2) застосовуються у навчальному процесі при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять зі слухачами та курсантами з навчальних дисциплін «Історія України», «Історія держави та права України», а саме:

1. Соловей Д. Ю. Трансформація законодавства про кримінальну відповідальність УРСР в 40-х роках ХХ ст., зумовлені воєнною обстановкою / Д. Ю. Соловей // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 5. – Т. 1. – С. 76–81.

2. Соловей Д. Ю. Тенденції розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УРСР (УСРР) в 30-х роках XX ст., зумовлені змінами політичного курсу / Д. Ю. Соловей // Митна справа. – 2014. – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 534–539.

3. Соловей Д. Ю. Формування інституту кримінального покарання в радянському законодавстві про кримінальну відповідальність (20-50-ті рр. XX ст.) / Д. Ю. Соловей // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 2. – Т. 2. – С. 58–60.

4. Соловей Д. Ю. Кодифікація законодавства УСРР об уголовной ответственности 1922 г. и ее отличие от кодификации РСФСР 1922 г. / Д. Ю. Соловей // Право и политика (Республика Кыргызстан). – 2015. – №. 1. – Кн. 2. – С. 325–330.

5. Соловей Д. Ю. Історіографія розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) у 1919–1959 рр. / Д. Ю. Соловей // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2016. – №. 1. – С. 35–44.

6. Соловей Д. Ю. Смертна кара як вид покарання в УСРР (УРСР) у 1917–1950 роках / Д. Ю. Соловей / Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України [Текст]: матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф. – Ч. 2. (Київ, 12 берез. 2015 р.). – К: Нац. акад. внутр. справ. – 2015. – С. 111–112.

7. Соловей Д. Ю. Еволюція контрреволюційних злочинів в радянському законодавстві про кримінальну відповідальність (20-ті рр. XX ст.) / Д. Ю. Соловей // Актуальні проблеми досудового розслідування [Текст]: зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 343–345.

3) підтвердили належний теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять.

Голова комісії

Члени комісії

С.Г. Братель

О.В. Шкуратенко

О.В. Смаглюк

Додаток 2

**Акт про впровадження
результатів дисертаційного дослідження
здобувача кафедри історії держави та права НАВС Солов'я Д.Ю.
у науково-дослідну діяльність та навчальний процес
Національного університету державної
податкової служби України**

Комісія у складі завідувача кафедри теорії права та держави, доктора юридичних наук, професора Шевченка Анатолія Євгенійовича (голова комісії); професора кафедри, доктора історичних наук, доцента Доценка Віктора Олеговича; доцента кафедри, кандидата юридичних наук, доцента Кудіна Сергія Володимировича, складала цей акт про те, що комісією вивчені матеріали, підготовлені здобувачем кафедри історії держави та права Національної академії внутрішніх справ Солов'єм Д.Ю. у рамках дисертаційного дослідження «Еволюція законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919–1959 рр.)» за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Члени комісії дійшли спільного висновку, що представлені здобувачем Солов'єм Денисом Юрійовичем матеріали щодо еволюції законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919–1959 рр.) в обсязі 2,8 д.а.:

1. Виявили належний науковий та практичний рівень, ґрунтуються на значній кількості опрацьованих автором під час дослідження законодавчих, наукових та архівних джерел;

2. Відповідно до навчально-методичних матеріалів з історії держави та права України для курсантів Національного університету державної податкової служби України протягом 2014–2015 років використовувалися в навчальному процесі при вивченні курсу «Історія держави та права України», а саме :

1. Соловей Д. Ю. Законодавство про кримінальну відповідальність як засіб репресій в УСРР (УРСР) у 20-х роках XX ст. / Д. Ю. Соловей // Митна справа. – 2013. – Спец. випуск 2. – С. 409–414.

2. Соловей Д. Ю. Трансформація законодавства про кримінальну відповідальність УРСР в 40-х роках XX ст., зумовлені воєнною обстановкою / Д. Ю. Соловей // Науковий вісник Херсонського державного університету.

– 2014. – Вип. 5. – Т. 1. – С. 76–81.

3. Соловей Д. Ю. Тенденції розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УРСР (УСРР) в 30-х роках XX ст., зумовлені змінами політичного курсу / Д. Ю. Соловей // Митна справа. – 2014. – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 534–539.

4. Соловей Д. Ю. Формування інституту кримінального покарання в радянському законодавстві про кримінальну відповідальність (20-50-ті рр. XX ст.) / Д. Ю. Соловей // Вісник муніципального управління. Серія «право». – 2014. – №. 2. – Кн. 2. – С. 234–238.

5. Соловей Д. Ю. Кодификация законодательства УССР об уголовной ответственности 1922 г. и ее отличие от кодификации РСФСР 1922 г. / Д. Ю. Соловей // Право и политика (Республика Кыргызстан). – 2015. – №. 1. – Кн. 2. – С. 325–330.

6. Соловей Д. Ю. Заходи соціального захисту у законодавстві про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) у 20-50-х роках XX століття / Д. Ю. Соловей // Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка) : тези доп. V міжвуз. наук.-теорет. конф (м. Київ, 21 листоп. 2014 р.) [Текст] / ред. кол. : В. В. Черней, М. В. Костицький, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. – К.: Нац. Акад. внутр. справ, 2014. – С. 91–93.

7. Соловей Д. Ю. Смертна кара як вид покарання в УСРР (УРСР) у 1917–1950 роках / Д. Ю. Соловей / Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України [Текст]: матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф. – Ч. 2. (Київ, 12 берез. 2015 р.). – К.: Нац. акад. внутр. справ. – 2015. – С. 111–112.

Голова комісії:

**Завідувач кафедри
теорії права та держави,
д.ю.н., професор**

А.Є. Шевченко

Члени комісії:

**Професор кафедри
теорії права та держави,
д.іст.н., доцент**

В.О. Доценко

**Доцент кафедри
теорії права та держави,
к.ю.н., доцент**

С.В. Кудін